

Politik Ekonomik Kuram, 2018 Cilt 2(1)

POLİTİK EKONOMİK KURAM
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Politik Ekonomik Kuram Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt/Volume:2 Yıl/Year:2018 Sayı/Issue: 1

Politik Ekonomik Kuram, 2018 Cilt 2(1)

e-ISSN: 2587-2567

İmtiyaz Sahibi/ Published by

Doç. Dr. Ahmet Arif EREN

Editör Kurulu /Editorial Board

Doç. Dr. Ahmet Arif EREN (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Yeliz Sarıöz GÖKTEN (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Kerem GÖKTEN (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Editörler/Editors

Doç. Dr. Ahmet Arif EREN (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Kerem GÖKTEN (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Editör Yardımcıları/Associate Editors

Dr. Öğr. Üyesi Orhan ŞİMŞEK (Artvin Çoruh Üni.)

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk BUYRUKOĞLU (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Araş. Gör. Emre ATSAN (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Sekretarya/Secreteriat

Leyla Gizem Eren (Hitit Üni.)

Yayın Türü / Publication Type

Ulusal Hakemli Süreli Yayın / National Peer-reviewed Periodicals

Yayın Sıklığı / Publication Frequency

Yılda İki Sayı / two-annually

Basım Tarihi / Publication Date

Temmuz / July 2018

Yayın Kurulu/Publishing Board

Prof.Dr.İşaya Üşür

Doç.Dr. Eren Çaşkurlu-Gazi Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr.Kerem Gökten-Ömer Halisdemir Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr. Ahmet Arif Eren-Ömer Halisdemir Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr. Yavuz Yıldırım-Ömer Halisdemir Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr. Yeliz Sarıöz Gökten-Ömer Halisdemir Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr. Çağatay E.Şahin-Ordu Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr. Şükrü Apaydın- Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Akademik Danışma Kurulu/Academic Advisory Board

Prof. Dr. Ufuk Serdaroğlu-Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Ufuk Serdaroğlu-Gazi Üniversitesi

Prof.Dr. Hüseyin Özel-Hacettepe Üniversitesi

Prof.Dr. Hüseyin Özel-Hacettepe Üniversitesi

Prof.Dr. Mustafa Durmuş-Gazi Üniversitesi

Prof.Dr. Mustafa Durmuş-Gazi Üniversitesi

Prof.Dr.İşaya Üşür

Prof.Dr.İşaya Üşür

Prof Dr.Müslüme Narin -Gazi Üniversitesi

Prof Dr.Müslüme Narin -Gazi Üniversitesi

Prof.Dr. A.Hakan Çermikli-Gazi Üniversitesi

Prof.Dr. A.Hakan Çermikli-Gazi Üniversitesi

Prof Dr. Ahmet Şahinöz-Hacettepe Üniversitesi

Prof Dr. Ahmet Şahinöz-Hacettepe Üniversitesi

Prof.Dr. Metin Sarfati-Marmara Üniversitesi

Prof.Dr. Metin Sarfati-Marmara Üniversitesi

Prof.Dr. Ersan Bocutoğlu-Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof.Dr. Ersan Bocutoğlu-Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof.Dr.Bayram Ünal-Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof.Dr.Bayram Ünal-Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof.Dr. Bayram Kaya-Giresun Üniversitesi

Prof.Dr. Bayram Kaya-Giresun Üniversitesi

Prof.Dr. Arzu Akkoyunlu Wigley-Hacettepe Üniversitesi

Prof.Dr. Arzu Akkoyunlu Wigley-Hacettepe Üniversitesi

Prof.Dr.Yakup Küçükale-Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof.Dr.Yakup Küçükale-Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof.Dr.Mustafa İsmihan-Atılım Üniversitesi

Prof.Dr.Mustafa İsmihan-Atılım Üniversitesi

Prof.Dr.Ayşe Özcan-Gireseun Üniversitesi

Prof.Dr.Ayşe Özcan-Gireseun Üniversitesi

Prof.Dr.Mustafa Kemal Aydın-Sakarya Üniversitesi

Prof.Dr.Mustafa Kemal Aydın-Sakarya Üniversitesi

Prof.Dr.Habib Akdoğan-Hitit Üniversitesi

Prof.Dr.Habib Akdoğan-Hitit Üniversitesi

Doç Dr.Muammer Kaymak-Hacettepe Üniversitesi

Doç Dr.Muammer Kaymak-Hacettepe Üniversitesi

Doç.Dr.Altuğ Yalçıntaş-Ankara Üniversitesi

Doç.Dr.Altuğ Yalçıntaş-Ankara Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Ayberk N. Berkman (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Ayşe Topal (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Balkan Demirdal (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Bige Küçükefe (Namık Kemal Üniversitesi)

Burcu Berke (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Celal Taşdoğan (Gazi Üniversitesi)

Çağatay Edgücan Şahin (Ordu Üniversitesi)

Çınar Can Evren (Gazi Üniversitesi)

Derya Deviner Erguvan (Artvin Çoruh Üniversitesi)

Dilek Çetin (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Emre Aksoy (Kırıkkale Üniversitesi)

Erşan Sever (Aksaray Üniversitesi)

Güliden Çamurcuoğlu (Gazi Üniversitesi)

Hatice Sevgi Zengin (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Kamil Sertoğlu (Doğu Akdeniz Üniversitesi)

Orhan Şimşek (Artvin Çoruh Üniversitesi)

Sinem Gözde Beşballı (Artvin Çoruh Üniversitesi)

Şükrü Apaydın (Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi)

Taylan Taner Doğan (Kırıkkale Üniversitesi)

Umut Ulukan (Ordu Üniversitesi)

Yavuz Yıldırım (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Tarandığımız ve Dizinlendiğimiz İndeksler / Abstracted and Indexed in:

	<i>OpenAIRE</i>
	<i>Cosmos If</i>
	<i>Academic Keys</i>
	<i>Journal Factor</i>
	<i>i2or</i>
	<i>Neliti</i>
	<i>Scientific Indexing Services</i>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliğinin Tarihsel Ayrıştırma Metodu İle Tahmini Zeynel Abidin ÖZDEMİR, Emrah TÜRK	1-18
Bob Jessop, Post-Fordizm ve Devlet Mustafa Cem OĞUZ	19-34
İktisat, Biyoloji ve Rasyonellik Mustafa Kemal DOĞRU	35-56
Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Ölüm Cezasının Kaldırılması ve Türkiye’deki Süreç M. Balkan DEMİRDAL	57-72
Hisse Senedi Piyasalarında Finansal Bağlantılılık Analizi Onur POLAT	73-86
Yeni Anayasa Tartışmaları ve Hükümet Sistemi Arayışları Mehmet ARI	87-102
Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Cari Açığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi Rabia EFEOĞLU, Ceren PEHLİVAN	103-123
Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri İbrahim BAŞARAN	124-141
Türkiye’de Mali Kural Olarak Vergi Gelir Güvenliğinin Sağlanmasında Vergi Politikası Tasarımı Hünkar GÜLER, Ekrem TOPARLAK, Hacer KABA	142-164

Editörden

Politik Ekonomik Kuram dergisi 2017 yılında kuruldu ve yılda 2 sayı olarak yayın hayatına devam ediyor. Dergipark bünyesinde yayınlanan dergimizin 2018 yılının birinci sayısında (2. Cilt 1. Sayı) 9 makale bulunmaktadır ve söz konusu sayı, 7 indexte taranmaktadır.

İlk makale, “Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliğinin Tarihsel Ayırıştırma Metodu İle Tahmini” başlığını taşımaktadır. Prof. Dr. Zeynel Abidin Özdemir ve Emrah Türk’ün kaleme aldığı çalışmada, cari açığın sürdürülebilirliği “yurtiçi ekonomik yaklaşım” çerçevesinde incelenmiştir.

Bu sayının ikinci makalesi, “Bob Jessop, Post-Fordizm ve Devlet” başlığı ile Dr. Mustafa Cem Oğuz tarafından yazılmıştır. Dr. Oğuz çalışmasında devleti stratejik mücadele alanı olarak tanımlayan Bob Jessop’un, diğer devlet kuramcılarından farklılıklarını ele alınmıştır. Post –fordist paradigmanın devleti hangi doğrultuda dönüştürdüğü resmedilmiştir.

Sayının üçüncü makalesinin yazarı Dr. Mustafa Kemal Doğru “İktisat, Biyoloji ve Rasyonellik” başlıklı çalışmasında, iktisat literatüründe biyoloji temelli tartışılan meselelerden biri olan rasyoneliteyi konu edinmiş, yerleşik iktisadın çekirdek varsayımlarından olan rasyonelite biyolojinin bulguları bağlamında tartışılmıştır.

Sayımızda yer alan dördüncü makale Dr. M. Balkan Demirdal’a aittir. “Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Ölüm Cezasının Kaldırılması ve Türkiye’deki Süreç” başlığı ile kaleme alınmıştır. Çalışma Türkiye’de ölüm cezasının tekrardan kabul edilmesi tartışmalarına yer vermiş, ülkenin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere odaklanarak, kronolojik bakımdan bilgi verme amacı ile hazırlanmıştır.

Dr. Onur Polat tarafından kaleme alınan “Hisse Senedi Piyasalarında Finansal Bağlantılılık Analizi” başlıklı çalışma sayımızın beşinci makalesidir. Diebold ve Yılmaz’ın metodolojileri kullanarak G-7, Norveç ve Türkiye’nin finansal sistemleri arasındaki bağlantılılığı incelenmektedir.

Bu çalışmanın altıncı makalesi Dr. Mehmet Arı tarafından kaleme alınan “Yeni Anayasa Tartışmaları ve Hükümet Sistemi Arayışları” başlıklı yazıdır. Rejim, demokrasi, parlamenter sistem ve başkanlık sistemi tartışmalarının ışığında, söz konusu rejim değişikliği sürecini eleştirel perspektifle değerlendirmeyi ve aynı zamanda demokratikleşme perspektifli anayasal bir alternatif öneri sunmayı amaç edinmiştir.

Bu sayıda yer alan yedinci makale “Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Cari Açığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi” başlığı ile Rabia Efeoğlu ve Ceren Pehlivan tarafından kaleme alınmıştır. Enerji tüketimi, cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiler Johansen Eşbütünleşme testi ile saptanmış, Granger Nedensellik testi yardımıyla GSYİH’den cari açığa, enerji tüketiminden de GSYİH ve cari açığa doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu görülmüştür.

Bu sayının sekizinci makalesi İbrahim Başaran tarafından kaleme alınmıştır ve “Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri” başlığını taşımaktadır. Çalışmada Türkiye’nin 1989 sonrası dönemine ait veriler çerçevesinde betimsel olarak ele alınmıştır. Türkiye ekonomisinde tasarruf ve yatırım oranlarının artmadığı, istikrarlı bir büyüme sağlanamadığı gözlenmiştir.

Dr. Hünkar Güler vd. tarafından kaleme alınan “Türkiye’de Mali Kural Olarak Vergi Gelir Güvenliğinin Sağlanmasında Vergi Politikası Tasarımı” adlı makale bu sayıda yer alan son makedir. Söz konusu çalışma, vergi gelirlerinin düzenli, sürekli, hızlı ve düşük maliyetli bir şekilde tahsil edilebilmesi için oluşturulmuş mekanizmaların vergi gelir güvenliğini sağlamada ne ölçüde başarılı olduğu üzerine eğilmiştir.

Doç. Dr. Ahmet Arif EREN

Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliğinin Tarihsel Ayrıştırma Metodu İle Tahmini

Zeynel Abidin ÖZDEMİR¹

Emrah TÜRK²

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi:

Makalenin Yüklendiği Tarih: 17.05.2018

Makalenin Kabul Edildiği Tarih: 24.05.2018

Jel Kodları: C01, F32, F30

Anahtar Kelimeler: Cari işlemler dengesi, sürdürülebilirlik, tarihsel ayrıştırma metodu

¹ Prof. Dr. Gazi Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, zabidin@gazi.edu.tr.

² Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Öğretim Görevlisi. Bu çalışma, birinci yazar danışmanlığında ikinci yazar tarafından hazırlanan doktora tezinden türetilmiştir.

Özet

Literatürde tartışılan önemli konulardan biri ekonomik büyümenin cari açığın sürdürülebilirliği üzerinde etkisinin olup olmadığı ile sürekli cari açık veren bir ülkenin belli bir süre sonra borçlarını ödeyemez duruma gelebileceği ve bundan dolayı ekonominin tehlikeye girebileceği yorumlarıdır. Türkiye için de benzer bir durumun olup olmadığını araştırmak için, bu çalışmada cari açığın sürdürülebilirliği “yurtiçi ekonomik yaklaşım” kapsamında ele alınmıştır. Bu kapsamda 1992Q1-2017Q3 dönemleri arası çeyreklik veriler kullanılarak vektör otoregresyon (VAR) modelinden elde edilen tarihsel ayırıştırma yöntemi kullanılmıştır. Değişkenlerin cari işlemler üzerindeki etkisini ölçmek için diğer modellerden farklı olarak bu modelde bütün değişkenlere her dönem pozitif bir şok verilmiştir. Sonuç olarak, “yurtiçi ekonomik yaklaşım” kapsamında ele alınan değişkenlerin cari açığın sürdürülebilirliği üzerinde sürekli bir iyileştirici etkiye sahip olmadıkları tahmini yapılmıştır. Özellikle 1994-1999-2001 ekonomik kriz ile 2008 küresel finansal kriz sonrası dönemlerde bu etkinin ortadan kaybolduğu görülmüştür. Değişkenlerin cari işlemler üzerinde iş çevrimi (business cycles) özelliği taşıdığını söyleyebiliriz. Bu durum, Türkiye ekonomisinde oynaklığın ve belirsizliğin yüksek olduğunu aynı zamanda finansal kırılganlığın arttığını göstermektedir.

An Estimation On The Sustainability Of Current Account Deficits With The Historical Decomposition Method In Turkey

Abstract

One of the important issues discussed in the literature is the interpretations whether the “economic growth” has an effect on current account sustainability, the possibility of a country which has continuous current account is unable to pay its debts after a while and for that reason the economy may be in danger. To investigate whether there is also a similar situation for Turkey, in this study the sustainability of the current account deficit "domestic economic approach" scope is discussed. In this context, the historical decomposition method obtained from the vector autoregression (VAR) model was used by using the quarterly data from 1992Q1-2017Q3. In order to measure the effect of the variables on the current account, unlike the other models, all variables were given a positive shock every period in this model. As a result, it has been estimated that the variables discussed under the “domestic economic approach” do not have a continuous improvement effect on the sustainability of the current account deficit. Especially after the 1994-1999-2001 economic crisis and after the 2008 global financial crisis, it has been seen that this effect was lost. We can say that variables have “business cycles” characteristic on current accounts. This situation shows the volatility and uncertainty is high in Turkey’s economy and at the same time financial vulnerability is increased.

Keywords: Current account balance, sustainability, historical decomposition method.

1.Giriş

Cari açık, ekonominin genel gidişatını olumsuz etkilemiyorsa sürdürülebilir olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle sürdürülebilir bir cari açık, temel makroekonomik göstergelere bozucu etki yapmaz. Cari açığın sürdürülebilirliği, dış borcun sürdürülebilirliği ile de ilgilidir. Çünkü tasarruflar ile karşılanamayan cari açıklar dışarıdan borçlanarak karşılanabilmektedir. Dışarıdan borçlanılarak ülkeye giriş yapan dövizlerin amaçları dışında kullanılması, hem dış borçları ödenemez boyutlara ulaştıracak hem de cari açığı daha da büyütüp sürdürülebilirlik problem olmaya başlayacaktır. Fischer (1988) göre; bir ülkede yaklaşmakta olan krizin temel göstergesi cari açıktır. Gerçekleşen ve beklenen cari açık büyükse veya aşırı dış borç geri ödemesi yapan bir ülke yeterli cari işlem fazlası veremiyor ise, sürdürülebilirlik ortadan kalkmış ve finansal krizlere davetiye çıkmış demektir.

Cari açığın yol açtığı yükümlülükler karakteri bakımından ülkeden ülkeye farklılık arz eder. Söz konusu yükümlülükler, tahvil, krediler, faiz ödemeleri ya da doğrudan yabancı yatırımlar ile buna bağlı kar transferleri biçiminde olabilir. Söz konusu yükümlülüklerin karakterleri yurt dışına kısa vadede hızlı finansal akımlara yol açmayacak biçimde, uzun vadeli ve düşük faiz ödemesi gibi bir yapıya sahipse cari açığın sürdürülebilirliği o kadar kolay olacaktır denilebilir. Bunun yanında yurt dışına yönelik cari açık kaynaklı yükümlülüklerin ulusal para cinsinden olması da döviz piyasasındaki dalgalanmaları düşük tutacak ve kur riskinden kaynaklanabilecek zararları önleme açısından avantaj sağlayacaktır diyebiliriz. Buna karşın cari açığın yol açtığı net negatif uluslararası yatırım pozisyonunu yabancı para cinsinden, kısa vadeli ve yüksek faizli kaynaklar ile finanse eden bir ekonomi cari açığı sürdürmekte zorlanacaktır. Diğer yandan gelecekteki dış ticaret fazlasının anapara ve faiz ödemelerini karşılayabilecek düzeyde olması da bir başka konudur. Eğer karşılanamayacak düzeyde olduğu görülüyor ise o zaman cari açığın sürdürülemeyecek kadar büyük olduğu söylenebilir. Bunu analiz etmek için cari açığın GSYH’ye oranı bir gösterge olabilir. (Freund, 2000; Chinn ve Prasad, 2003) bu oranı yüzde 4 ya da yüzde 5 olarak tahmin etmişlerdir. Ayrıca, yurt dışına yapılan anapara ödemelerini bir kenarda tuttuğumuzda burada biriken net negatif uluslararası yatırım pozisyonu ekonominin borçlarını ödeyebilmesinden daha yavaş büyüyor ise cari açık sürdürülebilirdir. Ferretti vd. (1996) çalışmalarında, cari açığın yol açtığı olumsuz dinamiklerin cari açık büyük olsa dahi her zaman işlemeyebileceği belirtmişlerdir. Bu noktada Mann (2002) çalışmasında, “yurtiçi ekonomik yaklaşım” modelini ön planda tutar. Bu modele göre, ülkelerin üretim kapasitelerini artırabilmeleri için gerekli olan yatırımın yapılması gereklidir. Bu yatırımın

yurtiçi tasarruflar ile karşılanmayan bölümü cari açığa rağmen dış kaynakla finansmanı normal kabul edilmektedir. Bu noktada ön plana çıkan unsur ülkenin ekonomik büyüme performansıdır. Çünkü ülke büyüdükçe, yatırım ve tasarruf arasındaki fark giderek azalacak, dolayısıyla dış kaynak ihtiyacı da zamanla azalacaktır. Eğer iyi bir ekonomik büyüme trendi yakalanmış ise cari açık büyük olsa dahi diğer ekonomik değişkenler üzerinde baskıya ve olumsuz değişikliklere neden olmayabilecektir.

Cari açığın sürdürülebilirliği açısından yukarıda değinilenler iki noktanın altını çizmiştir. Bunlar ekonomik büyüme trendi ile cari açık ilişkisi ve cari açığın yol açtığı dış borçların yapısal özellikleridir. Literatürde cari açığın sürdürülebilirliğine ilişkin yapılmış farklı ekonometrik modellerin kullanıldığı fazlaca çalışma bulunmaktadır. Daha önce yapılmış ve doğruluğu farklı ülkelere tahmin edilmiş olan cari açığın, ekonomik büyüme tarafından desteklenmesi ve kısa vadeli borçlar ile değil de uzun vadeli borçlar ile finanse edildiği süreçte sürdürülebilirliğin sağlanacağı yorumları, bu çalışmada “yurtiçi ekonomik yaklaşım” modeli çerçevesinde Türkiye ekonomisi için tarihsel ayırıştırma metodu ile tahmin edilmiştir.

Çalışma, literatür taramasının yapıldığı ikinci bölüm, çalışmanın uygulama kısmına ait yöntem ve verilerin açıklandığı, analizi yapılan değişkenlere ilişkin bulguların yorumlandığı üçüncü bölüm ve yurtiçi ekonomik yaklaşım-cari denge ilişkisine ait genel değerlendirilmenin yapıldığı sonuç kısmından oluşmaktadır.

2.Literatür

Literatürde, cari açıkların sürdürülebilirliği üzerine yapılan çalışmalarda farklı ekonometrik yöntemler kullanılarak, farklı bulgular elde edilmiştir. Bununla birlikte, tek bir ülkenin cari işlemler açığının sürdürülebilirliği üzerine yapılan ampirik çalışmalar olmakla birlikte, farklı ülke gruplarının verilerini baz alarak yapılan çalışmalar da mevcuttur. Tablo 1’de uluslararası ölçekte ve Türkiye ekonomisi için yapılan çalışmalar özet halinde verilmiştir.

Tablo 1. Literatür Taraması		
Fountas vd. (1999)	1967-1994, Engle-Granger Eşbütünleşme, ABD	Uzun vadede cari açıkların sürdürülemez olduğu tahmin edilmektedir.

Dülger vd. (2005)	1974-2001, Long Memory, G-7	Uzun dönemde Fransa-İtalya-Kanada ülkeleri için sürdürülebilirlik olumlu tahmin edilirken, Almanya-İngiltere-ABD-Japonya için sürdürülebilirlik olumsuz tahmin edilmiştir.
Akdiş vd. (2006)	1992-2005, eşbütünleşme regresyonu Durbin Watson Testi, Türkiye	Uzun dönemde cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğuna yönelik tahminde bulunmuşlardır.
Peker (2009)	1992-2007, Johansen eş-bütünleşme, Türkiye	İhracat ve ithalat serileri arasında uzun dönemli ilişki bulunmasına rağmen, eş-bütünleşme katsayısının birden küçük çıkması nedeniyle’de cari işlemler açığının ancak düşük formda sürdürülebilir olduğu, döviz gelirlerinin döviz giderlerinden daha az olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Kim vd. (2009)	1981-2003, VAR, Kore, Malezya, Tayland, Filipinler, Endonezya	Tayland hariç diğer dört Asya ülkesi için cari işlemler açıklarının yüksek yatırımlarla ilişkili olduğu ve böylece son otuz yılda cari işlemler açıklarının sürdürülebilir olduğudur.
Karunaratne (2010),	1959-2007,Engle-Granger eş-bütünleşme, Avustalya	Cari açığın GSYH’nin yüzde 6’sını aşması durumunda, tehlikeli olabileceği tahminine ulaşılmıştır.

Takeuchi (2010),	1961-2008, Markov Zinciri ve Monte Carlo, ABD	ABD ekonomisinde cari açığın yüksek olduğunu, ancak doların değerinin düşürülmesi durumunda cari açığın sürdürülebilir hale geleceğini tahmin etmiştir.
Brissimis vd. (2010)	1960-2007, Johansen Eşbütünleşme, Yunanistan	Cari açığın parasal birliğe geçiş ile birlikte 1999 yılından bu yana önemli ölçüde genişlediği bu durumun cari açığın sürdürülemez olacağına belirtilerinin olduğu cari açığı kötüye gidişin özellikle özel tasarruf oranlarının önemli ölçüde azalması ve son derece güçlü bir yatırım faaliyetinin olmaması sonucunda ortaya çıktığı tahmin edilmiştir.
Göçer ve Mercan (2011)	1992-2010, Sınır Testi, Türkiye	Cari açığın zayıf formda sürdürülebilir olduğu tahmin edilmiştir.

Fountas vd. (1999) çalışmalarında, ABD ekonomisi için cari işlem açıklarının sürdürülebilirliğini Engle-Granger eşbütünleşme yöntemiyle incelemiştir. Sonuç olarak, Fountas ve Wu uzun vadede cari açıkların sürdürülemez olduğu sonucuna ulaşmıştır. Dülger vd. (2005) çalışmalarında, 1974-2001 verilerini kullanarak G-7 ülkelerinin cari açıklarının sürdürülebilirliğini Long Memory modelini kullanarak incelemişlerdir. Sonuç olarak uzun dönemde Fransa-İtalya-Kanada ülkeleri için sürdürülebilirlik olumlu tahmin edilirken, Almanya-İngiltere-ABD-Japonya için sürdürülebilirlik olumsuz tahmin edilmiştir. Akdiş vd. (2006) çalışmalarında, 1992-2005 dönemine ait aylık verilerle dönemler arası modeli kullanmıştır. Yazarlar, ihracat ve ithalat serileri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi eşbütünleşme regresyonu Durbin Watson (Cointegration Regression Durbin Watson) testi, kısa dönemli

ilişkiyi ise hata düzeltme modeli (Error Correction Model) yardımıyla incelemişlerdir. Sonuç olarak, Türkiye için uzun dönemde cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğuna yönelik tahminde bulunmuşlardır. Peker (2009) çalışmasında, Türkiye’de cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini, 1992-2007 dönemi aylık verilerini kullanarak, Johansen eş-bütünleşme yöntemi yardımıyla analiz etmiştir. Çalışma sonucunda, ihracat ve ithalat serileri arasında uzun dönemli ilişki bulunmasına rağmen, eş-bütünleşme katsayısının birden küçük çıkması nedeniyle, Türkiye’de cari işlemler açığının ancak düşük formda sürdürülebilir olduğu, döviz gelirlerinin döviz giderlerinden daha az olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kim vd. (2009) çalışmalarında, 1981-2003 dönemine ait verilerle Kore, Malezya, Tayland, Filipinler ve Endonezya ekonomileri için cari işlem açıklarının sürdürülebilirliğini araştırmışlardır. Çalışmalarında Cari İşlemler Dengesi/GSYİH, Reel Döviz Kuru, Bütçe Açıkları/GSYİH, Reel Faiz Oranları, ABD’ye ait faiz oranları ve G-7 ülkelerine ait GSYİH değişkenlerini kullanarak vektör otoregresyon (VAR) analizi yapmışlardır. Sonuç olarak, Tayland hariç diğer dört Asya ülkesi için cari işlemler açıklarının yüksek yatırımlarla ilişkili olduğu ve böylece son otuz yılda cari işlemler açıklarının sürdürülebilir olduğudur. Karunaratne (2010) çalışmasında, Avustalya’da cari açıkların sürdürülebilirliğini, 1959-2007 dönemleri arası verileri kullanarak, iki aşamalı Engle-Granger eş-bütünleşme yöntemiyle incelemiştir. Sonuç olarak, cari açığın GSYİH’nın yüzde 6’sını aşması durumunda, tehlikeli olabileceği sonucuna ulaşmıştır. Takeuchi (2010) çalışmasında, ABD ekonomisinde cari açığın sürdürülebilirliğini, 1961-2008 verilerini kullanarak, Markov Zinciri ve Monte Carlo yöntemiyle incelemiş ve sonuç olarak, ABD ekonomisinde cari açığın yüksek olduğunu, ancak doların değerinin düşürülmesi durumunda cari açığın sürdürülebilir hale geleceğini tahmin etmiştir. Göçer ve Mercan (2011) çalışmalarında, Türkiye’de cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini, 1992–2010 dönemi ihracat ve ithalat verileriyle, sınır testi yaklaşımıyla incelenmiştir. Analiz sonucunda, Türkiye’de cari açığın zayıf formda sürdürülebilir olduğunu bulmuşlardır. Brissimis vd. (2012) çalışmalarında, Yunanistan ekonomisindeki cari açığın belirleyicileri ve sürdürülebilirliği incelenmiştir. 1960-2007 yılları arasında arasındaki veriler Johansen Eşbütünleşme testi kullanılarak ekonomideki mali ve yapısal faktörler tahmin edilmiştir. Sonuç olarak, cari açığın parasal birliğe geçiş ile birlikte 1999 yılından bu yana önemli ölçüde genişlediği bu durumun cari açığın sürdürülemez olacağının belirtilerinin olduğu cari açıktaki kötüye gidişin özellikle özel tasarruf oranlarının önemli ölçüde azalması ve son derece güçlü bir yatırım faaliyetinin olmaması sonucunda ortaya çıktığı rapor edilmiştir.

3.Ampirik Analiz

3.1. Metodoloji

Bu çalışmada, Türkiye'nin cari açığının sürdürülebilirliğini tespit etmek amacıyla Mann (2002) çalışmasında bahsi geçen “yurtiçi ekonomik yaklaşım” Burbidge and Harrison (1985) tarafından geliştirilen *tarihsel ayırıştırma (historical decomposition)* yöntemi ile incelenmiştir. Tarihsel ayırıştırma metodu, ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için literatürde sıkça kullanılan Vektör Otoregresif Modelden (VAR) elde edilmektedir. Makalede K-boyutlu çoklu zaman serileri kullanılmakta ve $y_t = (y_{1t}, \dots, y_{kt})'$ olmak üzere çoklu zaman serileri y_1, \dots, y_T ile gösterilmektedir. Söz konusu çoklu zaman serilerinin kararlı bir yapıya sahip olan VAR(p) modeli tarafından üretildiği varsayılmaktadır. Burada p gecikme değeridir. Kısaca p değişkenli bir VAR(p) modeli şu şekilde yazılmaktadır. (Lütkepohl, 2005)

$$y_t = v + A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + u_t, \quad (1)$$

Burada y_t , (K×1) boyutlu rassal vektör, A_i , (K×K) katsayı matrisi, v ise (K×1) boyutlu sabit katsayı vektörü, u_t ise (K×1) boyutlu kovaryans matrisi ve $E(u_t u_t') = \Omega$ olan sıfır ortalamaya sahip artıklardır. Artıklar arasında herhangi bir otokorelasyon olmadığı varsayımı altında $\forall s \neq 0$ için $E(u_t u_{t-s}) = 0$ 'dır. Deterministik terimler ihmal edilmek üzere, VAR(p) modelinde değişkenlerin kendileri ve birbirleri üzerindeki şoklarını ortaya çıkarabilmek için VAR(p) modelinin *hareketli ortalama (moving average-MA)* yaklaşımının kullanılması uygun olacaktır. VAR(p) modeli MA yaklaşımı çerçevesinde aşağıdaki şekilde yazılabilmektedir.

$$y_t = (I - A_1 L - \dots - A_p L^p)^{-1} u_t = \sum_{i=0}^{\infty} \Phi_i u_{t-i}, \quad (2)$$

Denklem-2'deki yaklaşımda y_t , K adet her biri birer sütun vektörü olan içsel değişkenleri göstermektedir. Bununla birlikte, Φ_i katsayı matrisi ve L^3 gecikme operatörü olmak üzere $\Phi(L) = (I - A_1 L - \dots - A_p L^p)^{-1}$ gecikme polinomunu göstermektedir. Diğer taraftan, P alt üçgensel matris olmak üzere herhangi pozitif tanımlı bir Ω matrisinin $\Omega = PP'$ şeklinde yazılabildiği bilinmektedir. Öyleyse Denklem-2 aşağıdaki şekilde yazılabilecektir.

$$y_t = \sum_{i=0}^{\infty} F_i P P^{-1} u_{t-i} = \sum_{i=0}^{\infty} Q_i w_{t-i}, \quad (3)$$

³ L gecikme operatörü olmak üzere zaman serisini k dönem öncesi ($L^k y_t = y_{t-k}$) şeklinde gösterilmektedir.

Burada $\Theta_i = \Phi_i P$ ve $w_t = P^{-1}u_t$ ’dir.

Buna ilave olarak söylenebilir ki, VAR modelinde yer alan herhangi bir j değişkeni;

$$y_{jt} = \sum_{i=0}^{\infty} (\theta_{j1,i} w_{1,t-i} + \dots + \theta_{jk,i} w_{k,t-i}) \quad (4)$$

şeklinde yazılabilecektir. Denklem 4’teki $q_{jk,i}$ Denklem 3’te tanımlanan Q_i ’nin (j,k) -nıncı elemanıdır. Sonuç olarak,

$$y_{jt}^{(k)} = \sum_{i=0}^{\infty} \theta_{jk,i} w_{k,t-i} = \sum_{i=0}^{h-1} \theta_{jk,i} w_{k,t-i} + \sum_{i=h}^{\infty} \theta_{jk,i} w_{k,t-i}, \quad (5)$$

ifadesi y_{jt} değişkeni üzerindeki k ’nıncı şokun katkısını ifade etmektedir. Ayrıca Denklem 5’te gösterildiği üzere k ’nıncı değişkene ait şokun j değişkeni üzerindeki katkısı iki parçaya bölünmüş olup şokların gözlem sayısının sonuna kadar olan kısmı bize değişkenlere ait tarihsel ayırıştırma tahminlerini vermektedir. Denklem 5’in birinci kısmı bize $y_{jt}^{(k)}$ nin değişkenlerin gözlemleri boyunca ($t=1, \dots, T$,) elde etmiş olduğu projeksiyon ya da tahmini vermektedir. İkinci kısmı ise t zamanından sonra j değişkenine etki eden şokları vermektedir. Çalışmada kullanılan analizde Denklem 5’in birinci kısmı ampirik olarak tahmin edilip sonuçlar değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan VAR(p) modelinde kullanılan her bir değişkene ait tarihsel ayırıştırma metodu sonuçlarının güven aralıkları Efron (1982), tarafından önerilen bootstrap metodu yardımı ile elde edilmiştir. Söz konusu bootstrap metodu ise şu şekildedir.

- a) K değişkenli bir VAR(p) modeli standart en küçük kareler yöntemi (EKK) ile tahmin edilmekte ve buradan model artıkları elde edilmektedir. Tahmini yapılan VAR modelinde artıklar arasında korelasyon olmaması için p makul seviyede yüksek bir değer seçilmiştir.
- b) VAR modelinin artıkları N adet bootstrap metodu ile çekilmekte olup ortalaması alınmakta ve elde edilen bu k adet vektör $j=1,2, \dots, k$ ve $n=1,2, \dots, N$ olmak üzere $u_{j,n}^*$ şeklinde sembolize edilmektedir.
- c) b maddesinde elde edilen artıklar eski katsayılar ve gecikme değerleri kullanılarak

$$Y_{t,b}^* = \hat{\alpha} + \sum_{i=0}^p \hat{\phi}_i Y_{t-i} + \hat{u}_{t,b}^* \text{ olmak üzere } N \text{ adet pseudo seri elde edilir.}$$

- d) Son olarak değişkenlere ait elde edilen yeni seriler yukarıda anlatılan adımlar takip edilerek tarihsel ayırıştırma metodu ile yeni şokların katkıları elde edilir. N adet tahmin

edilen VAR modelinin tarihsel ayırıştırma sonuçlarından istenilen düzeydeki⁴ güven aralıkları elde edilir.

3.2.Ampirik sonuçlar

Bu çalışmada, Türkiye’deki cari açığın sürdürülebilirliği yurtiçi ekonomik yaklaşımı altında incelenmiştir. Bu yaklaşımda kullanılan *ekonomik büyüme verisi*, Global Financial Data veri tabanından alınan TL bazında Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının (GSYH) aynı döneme denk gelen ve TCMB’den alınan döviz alış ve satış kur ortalamasına bölünmesi ile elde edilmiştir. Diğer değişkenler *Cari İşlemler Hesabı* ve *kısa ve uzun vadeli toplam brüt dış borç stoku* TCMB’nin veri tabanından elde edilmiştir.

Her iki yaklaşımda kullanılan seriler 1992Q1-2017Q3 dönemlerini içermekte olup toplam 103 gözlemden oluşmaktadır. İki yaklaşımda da kullanılan değişkenlerin yüzde değişimleri alınmış ve akabinde mevsimsel etki içerip içermedikleri analiz edilmiştir. Serilerin hepsinde az da olsa mevsimsel etki olduğu görülmüş olup seriler mevsimsel etkilerden *X-11 method additive* yöntemi kullanılarak arındırılmıştır. Diğer taraftan serilerin birbirleri üzerindeki etkilerinin ve özellikle alt bileşenlerin cari açık üzerindeki etkilerinin büyüklük bakımından iyi bir şekilde incelenebilmesi için değişkenler standardize edilmiştir⁵.

Standardize edilen seriler VAR analizine girmeden önce durağan olup olmadıkları *Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller-ADF) Testi* ile analiz edilmiştir. Söz konusu değişkenlere ilişkin analiz sonuçları Tablo 2’de yer verilmektedir. Tablodan da görüleceği üzere kısa vadeli borç değişkenine ilişkin *Birim Kök İçermektedir* boş hipotezi %10 anlamlılık düzeyinde reddedilirken, diğer tüm değişkenlere ilişkin boş hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Yani modelde kullanılan tüm seriler durağandır.

Çalışmanın daha güçlü (*robust*) analiz edilebilmesi için cari açıkla birlikte diğer değişkenlerin farklı varyasyonları kullanılmıştır. Yine “yurtiçi ekonomik yaklaşım” a göre 2 farklı VAR modeli tahmin edilmiş ve buna ilişkin tarihsel ayırıştırma sonuçları elde edilmiştir. Söz konusu VAR modellerinin gecikme değerleri *likelihood ratio (LR)* bilgi kriterine göre elde edilmiş olup çıkan gecikme değerleri VAR modellerinde kullanılmıştır. Tablo 2’de VAR modellerinde kullanılan gecikme değerlerine yer verilmektedir.

⁴ Çalışmada bir standart sapma değerindeki güven aralıkları elde edilmiştir.

⁵ Seriler öncelikle ortalamasından çıkarılmış ve daha sonra standart sapmalarına bölünmüştür.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Tamamlayıcı İstatiksel Veriler			
Değişkenler	Gözlem Sayısı	Dickey-Fuller (ADF) Test Sonuçları	Gecikme Değerleri
Cari İşlem	103	-10.03***	6
Ekonomik Büyüme	103	-4.32***	
Kısa Vadeli Toplam Dış Borç Stoku	103	-2.78*	
Uzun Vadeli Toplam Dış Borç Stoku	103	-8.83***	

Test denkleminde sabit katsayı dâhil edilmiştir. Kritik değerler; 1%(***) -3.49, 5%(**) -2.88, (*)10% -2.58

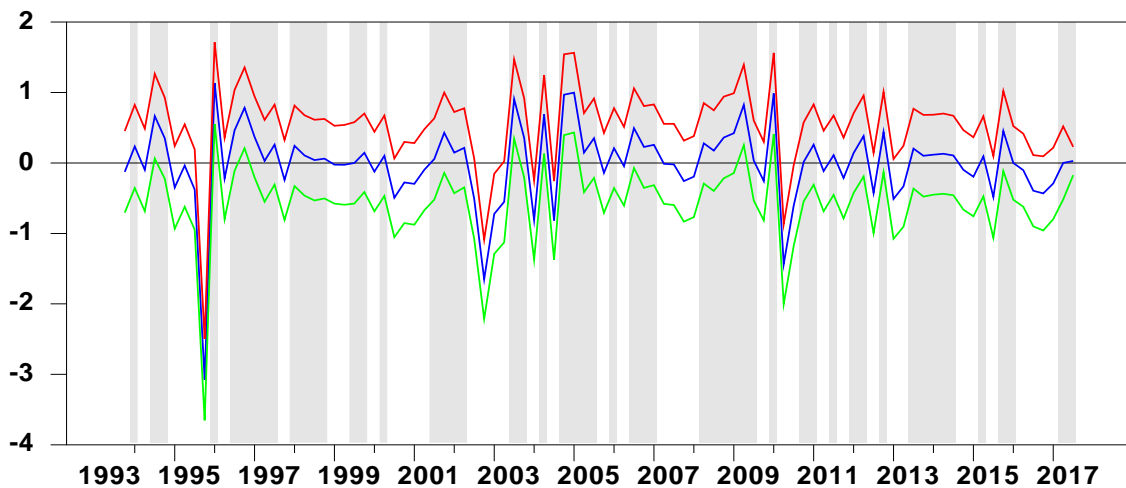
3.3.Tahmin sonuçları

Daha önce yapılmış çalışmalara göre, güçlü bir ekonomik büyüme trendi yakalayan bir ülke cari açığını kolaylıkla finanse edebilecektir. Söz konusu cari açık ekonomi için tehdit olmaktan çıkacaktır. Türkiye'deki cari açığın sürdürülebilirliğinin teorideki bu görüş altında test edilmesi için VAR modeli cari işlemler ve ekonomik büyüme altında iki değişkenli model olarak tasarlanmıştır. Tablo 2'de görüldüğü üzere iki değişkenli bu var modelinin gecikme değeri LR bilgi kriteri altında 6 olarak tespit edilmiş ve bu gecikme değeri ile çalıştırılan VAR modelinin tarihsel ayırıştırma sonuçları Şekil 1’de gösterilmiştir. Şekil 1’de ekonomik büyümede meydana gelen bir birimlik pozitif şok sonrasında cari işlemin analiz dönemi boyunca nasıl etkilendiği gösterilmektedir. Mavi çizgi bu ilişkinin medyan değerini göstermekte iken, kırmızıçizgi 5000 kez tekrarlanan bootstrap metodu ile edilen bir standart sapma güven aralığının üst bandını, yeşil çizgi ise aynı şekilde elde edilen alt güven bandını göstermektedir. Şekil üzerinde gösterilen gri gölgeli alan ise ampirik tahminlerin medyan değerlerinin sıfırdan büyük olduğu yerleri göstermektedir.⁶ Gri alanlar ekonomik büyümenin cari açığın kapatılmasında pozitif veya olumlu etkisi olduğunu gösterirken beyaz alanlar ekonomik büyümenin cari açığın kapatılmasında negatif veya olumsuz etkisinin olduğunu göstermektedir. Ekonomik büyümedeki pozitif bir şok sonrasında cari işlemler dengesinin olumsuz etkilendiği dönemlere bakıldığında bu dönemlerin Türkiye’de yaşanan büyük ekonomik krizler sonrasında olduğu açıkça görülmektedir. Türkiye’de yaşanan 1994-1999-2001 ekonomik krizlerinden sonra ve

⁶ Bundan sonra açıklanacak olan şekillerde elde edilen tarihsel ayırıştırma sonuçları median, alt bant ve üst bant aynı renk ile gösterilmiştir. Yine alt ve üst bantlar 5000 kez tekrarlanan bootstrap metodu ile elde edilmiştir. Diğer şekillerde gösterilecek olan gri gölgeli alanlar yine tahmin değerlerinin medyan değerinin sıfırdan büyük olduğu yerleri göstermektedir.

2008 küresel finansal ekonomik krizinden sonra ekonomik büyümenin cari işlemler dengesi üzerinde negatif bir etkisi olduğu görülmektedir. Burada dikkat çeken bir durum da kendi krizlerimiz diye tabir ettiğimiz 1994-2001 krizlerindeki etki hem daha güçlü hem de daha uzun boyutlu iken, 2008 küresel krizinde ki etkinin gücü ve boyutu daha azdır. Türkiye ekonomisi bu kriz yıllarında ciddi biçimde yavaşladığı ve teknik durgunluğa girdiği zaman cari açık daraldı. Buna göre, ekonomik büyüme ve üretim kalemleri hesabı bakış açısından, yurtiçi yatırımlar azaldığı için cari açık ve tasarruf-yatırım boşluğu daraldı. Mal ve hizmetler bakış açısından, Türkiye ekonomisinin büyümesindeki yavaşlama ve düşüş ithalattaki büyümeyi ciddi biçimde yavaşlattı. Ancak bu kriz yıllarında, cari açıktaki daralma bizi yanlış yorumlar yapmaya yönlendirmesin, çünkü bu dönemlerde cari açığın büyüme ile sürdürülebilirliği etkisi ortadan kalkmaktadır. Bu da bize güçlü bir ekonomik büyümenin cari açığın sürdürülebilmesinde önemli bir etken olabileceğine ilişkin teorinin Türkiye ekonomisinde ekonomik krizlerden sonra anlamlı bir şekilde çalışmadığını göstermektedir. Bununla birlikte ekonomik krizlerden sonra bu mekanizmanın baz etkisi ile güçlü çalıştığı da görülmektedir. Yine teoride açıklanan bu ilişkinin iş çevrimi özelliği gösterdiği şekilden de açıkça görülmektedir. Bazı dönemlerde pozitif büyümenin cari açığı kapatmada yardımcı olduğu ancak bazı dönemlerde bu etkinin yerini negatif bir duruma bıraktığı görülmektedir. Özellikle son dönemlerde iş çevrimi etkisinin dip noktasının genişlediğini görmekteyiz.

Şekil 1: Ekonomik Büyümenin Cari İşlem Üzerindeki Etkisi

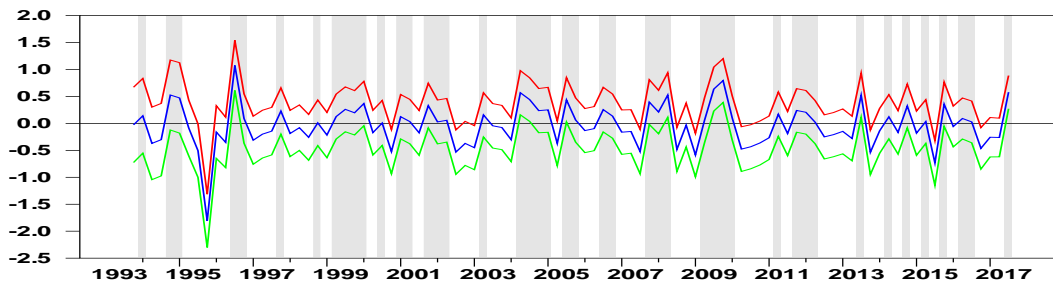

Literatürde tartışılan diğer bir konu ise, cari açığın sürdürülebilirliği üzerinde dış borçların etkisidir. Şayet, cari açığın sürdürülebilirliği üzerinde uzun vadeli dış borçlar etkili

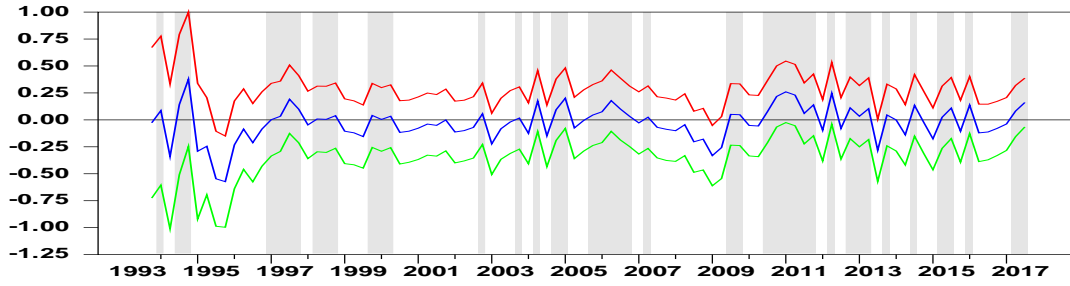
ise sürdürülebilirlik sorun olmayacaktır. Ancak, kısa vadeli borçlar etkili ise sürdürülebilirlik zamanla ortadan kalkıp problem olmaya başlayacaktır. Aşağıdaki modelde kısa vadeli ve uzun vadeli dış borçlar ikiye ayrılarak modele dâhil edilmiştir. Türkiye’de yaşanan bir takım ekonomik kriz dönemi haricinde cari işlemler dengesinin sürekli açık verildiği düşünüldüğünde Türkiye’ye giren yabancı sermayenin kısa vadeli ya da uzun vadeli olmasının önemi artmaktadır. Çünkü kısa vadeli borçların ödeme süreleri yakın vadede olduğu için hem cari açık veren hem de kısa vadeli borçları fazla olan bir ülke ekonomisi cari açığı sürdürebilmekte zorlanacaktır. Bu kapsamda, Tablo 2’de görüldüğü üzere dört değişkenli bu VAR modelinin gecikme değeri LR bilgi kriteri altında 6 olarak tespit edilmiş ve bu gecikme değeri ile çalıştırılan VAR modelinin tarihsel ayırıştırma sonuçları Şekil 2’de gösterilmiştir. Şekil 2’de ilk model sonuçlarında olduğu gibi ekonomik büyümenin cari işlemler üzerindeki etkisi analiz dönemi boyunca genel itibariyle benzer bir yol izlemekle birlikte negatif etkinin biraz daha arttığını görmekteyiz. Bu sonuçlar bize her iki modelin güçlü tahmin yapılarının olduğunu göstermektedir. Kısa vadeli ve uzun vadeli borçlarda meydana gelecek bir birimlik pozitif şokun yani artışın cari işlemler üzerindeki etkisi Şekil 2’nin (a) ve (b) panellerinde görülmektedir. Buradan da görüleceği üzere vade yapıları farklı olan borçların cari işlemler üzerindeki etkisi devresel özellik göstermekte ve bazı dönemlerde pozitif (düzeltici) etki yaparken bazı dönemlerde negatif (bozucu) etki yapmaktadır. Her iki değişkenin cari işlem üzerindeki etkisine ait iş çevrimi farklılaşmaktadır. Yine gerek kısa vadeli borcun gerekse de uzun vadeli borcun iş çevrimi frekansları değişim göstermekte, bazı dönemlerde frekans uzarken bazı dönemlerde oldukça kısalmaktadır. Bu üç değişkenin ortak özellikleri 1994-2001-2008 krizlerinden sonra cari açık üzerindeki sürdürülebilirlik etkilerinin belli bir dönem ortadan kalkmasıdır.

Şekil 2: Cari İşlemin Tarihsel Ayırıştırması

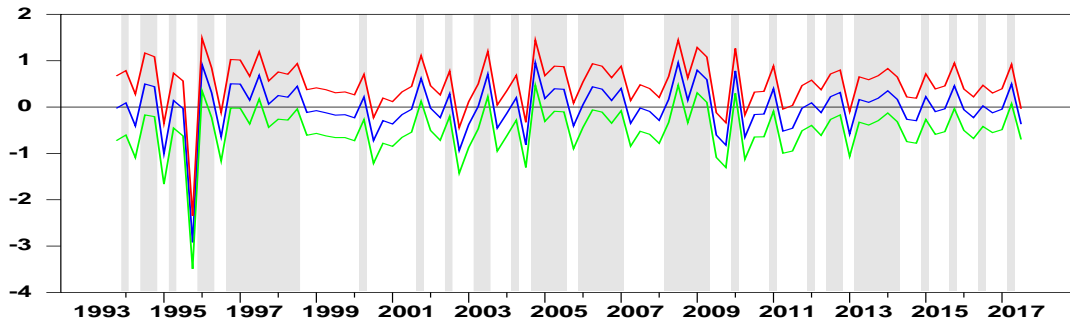
a) Kısa Dönem Dış Borç

b) Uzun Dönem Dış Borç

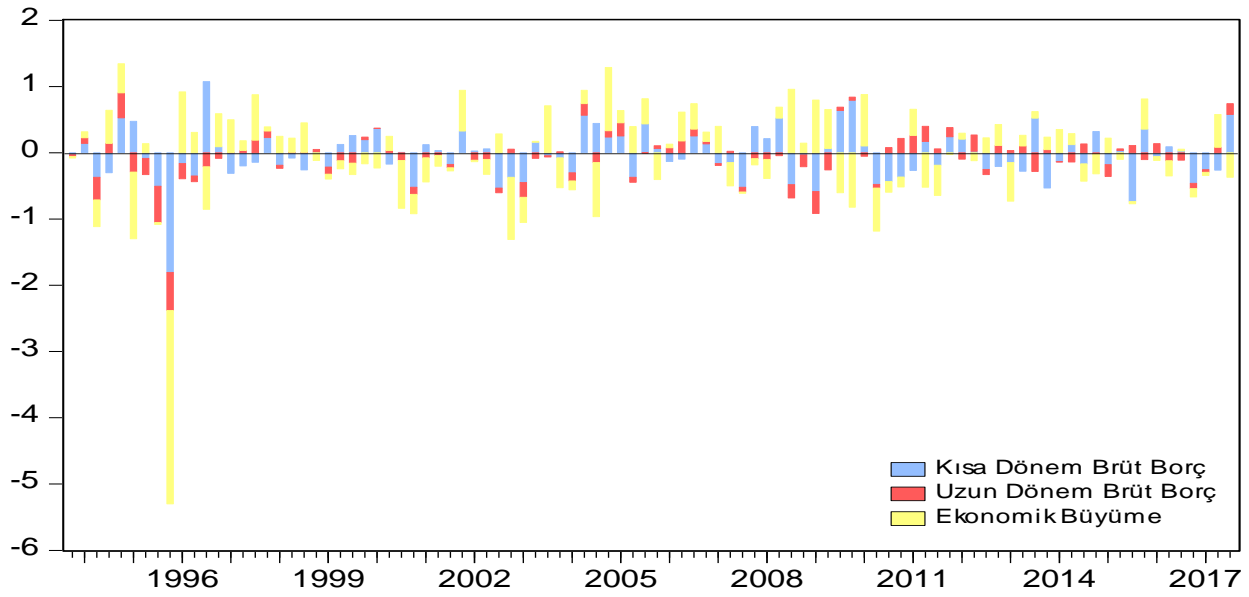
c) Ekonomik Büyüme

Şekil 3'te ise kısa dönem borç, uzun dönem borç ve ekonomik büyümenin cari işlemler dengesi üzerindeki etkilerinin yığın grafiği gösterilmektedir. Yığın grafik bize her 3 değişkende meydana gelecek pozitif şokların cari işlemler dengesi üzerindeki etkisinin büyüklüğü ve yönü hakkında çarpıcı bilgiler vermektedir. Bu değişkenlerin dönemler itibariyle cari işlem üzerindeki etkileri büyüklük ve yön bakımından bazı dönemlerde farklılık gösterse bile çoğu dönemde her 3 değişkenin cari işlem üzerindeki etkisinin yönünün aynı olduğu görülmektedir. Örneğin ekonomik büyümede meydana gelecek pozitif bir şokun cari açık arttırdığı bir dönemde kısa ve uzun vadeli borçlardaki artış cari açık üzerinde artırıcı bir etkiye sahiptir. Ekonomik büyümenin cari açık üzerindeki etkisinin büyüklüğünün çoğu dönemde kısa vadeli ve uzun vadeli borcun etkisinden büyük olduğu görülmektedir. 2015 yılı ve sonrası dönemde ekonomik büyüme ve kısa vadeli borçların cari işlemler dengesi üzerinde belirleyici olduğu görülmekle birlikte bu dönemler arasında ekonomik büyüme ve kısa vadeli dış borçların negatif etkisi artarak sürdürülebilirlik problem olmaya başlamıştır. Bu durumda, uzun vadeli borçların kısa vadeli borçlara göre sürdürülebilirlik üzerinde daha az etkin olması Türkiye ekonomisinde cari açığın sürdürülebilmesinin önünde sorun teşkil edebileceği yorumunun yapılmasını beraberinde getirmektedir. Literatürde uzun vadeli borçların genellikle yatırım için alındığı ve

yapılan bu yatırımlar sonrasında elde edilecek gelirler ile cari açığın kapatılacağı görüşü hâkimdir. Ancak, Türkiye'nin almış olduğu uzun vadeli borçların cari işlemler dengesi üzerinde etkisinin hem devresel olması hem de etkisinin kısa vadeli borçlardan daha az olması bize göstermektedir ki Türkiye tarafından alınan uzun vadeli borçların gelir getirici yatırımlara kanalize edilemediği başka bir ifadeyle verimli bir şekilde değerlendirilemediğidir.

Şekil 3: Cari İşlemin Tarihsel Ayırıştırması (Yığın Grafik)

4. Sonuç

Bu çalışmada cari açığın sürdürülebilirliği, Vektör Otoregresif Modelden (VAR) elde edilen tarihsel ayırıştırma yöntemi ile tahmin edilmiştir. Kurulan modellerin her biri tarihsel ayırıştırma modeli üzerine kurulmuş olup diğer modellerden farklı olarak bu modelde bütün değişkenlere her dönem pozitif bir şok verilmiştir. Ekonometrik model “yurtiçi ekonomik yaklaşım” modeli üzerine kurulmuştur. Bütün veriler 1992Q1-2017Q3 arası çeyreklik dönemi kapsamaktadır.

Yurtiçi ekonomik yaklaşıma ilişkin görüş, iki farklı model şeklinde uygulanmıştır. Bunlar; “cari işlemler hesabı-ekonomik büyüme”, “cari işlemler hesabı-ekonomik büyüme-toplam uzun vadeli dış borç stoku-toplam kısa vadeli dış borç stoku” VAR modelinin tarihsel ayırıştırma sonuçlarına göre; ekonomik büyüme her dönem cari açığın sürdürülebilirliği üzerinde etkin değildir. Özellikle kriz dönemlerinden sonra ekonomik büyümenin cari açık üzerindeki sürdürülebilirlik etkisi negatif çıkmakta ve sürdürülebilirlik ortadan kalkmaktadır. Bunun nedeni olarak ekonominin sağlıklı bir şekilde büyümemesi diğer bir ifadeyle ithalata ve iç tüketime dayalı bir ekonomik büyüme modeli sonucunda ihracatın istenilen seviyelere

ulaşamamasıdır diyebiliriz. Kısa vadeli borçların uzun vadeli borçlara kıyasla cari işlemler hesabı üzerindeki hem pozitif hem de negatif etkisi daha belirgindir. Bu durumun nedeni, yatırım amaçlı alınan uzun vadeli borçların genellikle bu amaçla kullanılmadığı ya da verimsiz alanlarda kullanıldığıdır. Son dönemlerde bu üç değişkeninde cari işlemler üzerindeki etkisi azalmakla birlikte ekonomik büyüme ve kısa vadeli borcun etkisinin uzun vadeli borca göre daha belirgin olduğu tahmin edilmektedir.

Son olarak; ekonomik büyümenin cari işlemler üzerindeki sürdürülebilirlik etkisinin iş çevrimi özelliği göstermesi ekonominin kırılganlığını artırmaktadır. Bu durumda marjinal sermaye hasıla katsayısı düşük, katma değeri ve talep esnekliği yüksek sermaye malları üretilip ihraç edilirse ekonomik büyümenin cari açığın sürdürülebilirliği üzerindeki etkisi daha etkin ve uzun soluklu olabilir. Kısa vadeli dış borçlar ile sağlanan sürdürülebilirlik tedavi edici politikalardan uzak olup geçici politikalardır. Geçici politikalar ekonomik krizleri sadece baskı altına almakta olup uzun vadede bir etkiye sahip değildir. Bu durumda dış kaynak olarak sağlanan uzun vadeli dış borçların amacı dışında kullanılmaması ve ekonomik büyümeye katkı sağlayacak alanlara yönelmesinin sürdürülebilirlik açısından daha etkin olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akdiş, M., Peker, O. ve Görmüş, Ş. (2006). “Is The Turkish Current Account Deficit Sustainable? An Econometric Analysis”. <http://makdis.pamukkale.edu.tr/Mak22.htm> (erişim tarihi 18.12.2010).

Brissimis S. N., Hondroyiannis G., Papazoglou C., Tsaveas N. T., Vasardani M. A., (2010). “Current Account Determinants And External Sustainability In Periods Of Structural Change”. European Central Bank. 1-36.

Burbidge J., Harrison, A. (1985). “An Historical Decomposition Of The Great Depression To Determine The Role Of Money”. Journal of Monetary Economics. Jul 1;16(1):45-54.

Chinn, M. D., Prasad, E. S. (2003). “Medium-term Determinants Of Current Accounts In Industrial And Developing Countries: An Empirical Exploration”. Journal of International Economics. 47-76.

Özdemir, Z. A., Türk E. (2018), “ Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliğinin Tarihsel Ayırıştırma Metodu ile Tahmini”, Politik Ekonomik Kuram, Cilt 2(1)

Dülger, F., Özdemir, Z. A. (2005), “Current Account Sustainability in Seven Developed Countries”. Journal of Economic & Social Research . Vol. 7 Issue 2, p47-80. 34p.

Efron B. (1982). The jackknife, the bootstrap and other resampling plans. Society for industrial and applied mathematics.

Ferretti, M., Maria, G., Razin, A. (1996). “Current Account Sustainability”. Princeton Studies in International Finance 81, 3-67

Fischer, S. (1988). “Real Balances, the Exchange Rate, and Indexation: Real Variables in Disinflation”. Quarterly Journal of Economics 103 (1), 110-128.

Fountas, S. ve Wu, J. (1999). Are The U.S. Current Account Deficits Really Sustainable? International Economic Journal, Vol. 13, No. 3, 51-58.

Freund, C. L. (2000), “Current Account Adjustment in Industrialized Countries”, World Bank Development Economics Research Group International Finance Discussion Paper, No: 69, pp. 483- 512.

Göçer, İ. ve M. Mercan (2011), “Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Sınır Testi Yaklaşımı”, Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, 48(562), 33-52.

Karunaratne, N. D. (2010), “The Sustainability of Australia’s Current Account Deficits-A Reappraisal After the Global Financial Crisis”, Journal of Policy Modeling, 32, 81–97.

Kilian, L. and H. Lütkepohl, (2017). “The Relationship between VAR Models and Other Macroeconometric Models”. In Structural Vector Autoregressive Analysis (Themes in Modern Econometrics, pp.171-195). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108164818.007

Kim, B., Min, H., Hwang, Y., McDonald, J. (2009). “Are Asian Countries Current Accounts Sustainable? Deficits, Even When Associated with High Investment, Are Not Costless”. Journal of Policy Modeling, No. 31, 163-179.

Özdemir, Z. A., Türk E. (2018), “ Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliğinin Tarihsel Ayırıştırma Metodu ile Tahmini”, Politik Ekonomik Kuram, Cilt 2(1)

Lütkepohl H. (2005). New İntroduction to Multiple Time Series Analysis. Springer Science and Business Media, Dec 6.

Mann, C. L. (2002). “Perspectives on the U.S. Current Account Deficit and Sustainability”. Journal of Economic Perspectives, 16 (3), 131–152.

Peker, O. (2009). “Türkiye’deki Cari Açık Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Analiz”. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(1), 164-174.

Takeuchi, F. (2010). “US External Debt Sustainability Revisited: Bayesian Analysis of Extended Markov Switching Unit Root Test”. Japan and the World Economy, 22, 98–106.

Politik Ekonomik Kuram
Dergi Web Sitesi: <http://dergipark.gov.tr/pek>

Bob Jessop, Post-Fordizm ve Devlet

Mustafa Cem Oğuz¹

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi:

Makalenin Yüklendiği Tarih: 13.05.2018

Makalenin Kabul Edildiği Tarih: 27.05.2018

Jel Kodları: B29, B19, B59

Anahtar Kelimeler: Post-Fordizm, Hegemonya, Yönetimsellik, Yapısal Seçicilik ve Autopoiesis

Özet

Bob Jessop, devletin post-fordist üretim biçimi içindeki rolünü anlamaya çalışan araştırmacıların başında gelmektedir. Hali hazırda olmakta, gelişmekte bulunan bu üretim tarzının içinde yer alıp, ona dair yorumlarda bulunmak ilk elde yöntemsel bir zorluk taşımaktadır. Bu zorluktan dolayı Jessop, diğer disiplinlere başvurarak yeni üretim paradigmasının şekillendirdiği devleti açıklayabilecek kavramlar devşirmiştir: yönetimsellik, yapısal seçicilik ve autopoiesis. Bu yeni kavramlar ışığında devleti stratejik mücadele alanı olarak tanımlayan ve daimi olarak yeniden inşa edilen ilişkiler bütünü olarak gören Jessop, diğer devlet kuramcılarına göre oldukça farklı bir konuma yerleşmiştir. Onun için soyut, deney öncesi bir devlet formu yoktur, devlet hegemonik projelerin ve birikim stratejilerinin yarattığı bir formdur ve bu form post-fordist üretim tarzı ile çok daha belirgin bir hal almıştır

Anahtar Kelimeler: Post-Fordizm, Hegemonya, Yönetimsellik, Yapısal Seçicilik ve Autopoiesis

Bob Jessop, Post-Fordism and State

Abstract

Bob Jessop is a researcher who works to understand the new role of state in post-fordist era. To understand this role has a methodological difficulty due to post-Fordism's novelty and its incomplete nature. Because of this difficulty, Jessop appealed to other disciplines for new concepts to explain the new state that was reshaped by post-Fordism: governmentality, structural selectivity and autopoiesis. In the light of these concepts, Jessop describes the state as arena of power struggle and a relation form which always reconstructed over again. For him, there is not an a priori state form, state is a form which recreated by hegemonic projects and accumulation strategies and this form is become apparent due to post-fordist mode of production.

Key Words: Post-Fordism, Hegemony, Governmentality, Structural Selectivity, Autopoiesis

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü.

1.Giriş

1970’ler ile birlikte kapitalizmin gelişiminde yeni bir evreye girildiği yargısı genel kabul görmüştür. Genel başlık olarak Post-kapitalizm diye anılan bu yeni dönem, araştırmacılar tarafından farklı nitelikleri göz önüne alınarak, farklı isimlerle tanımlanmıştır: Post-fordist, Post-endüstriyel, Post-modern, Fifth Kondratiev, Post-kolektif. Bu farklı adlandırmaların arkasındaki ortak nitelikler ise belli temalar üzerindeki vurgu artışıdır: vasıfsız fabrika emeği yerine, hüner (craft) emeğinin öne çıkışı; üretimde bant sisteminden, enformasyon ve bilgisayar teknolojilerine geçiş; emek sürecinin ve örgütlenme şemasının merkezsizleşmesi; seçme ve ürün çeşitliliği; pazarlama, paket ve dizayn; müşteriye gelirine göre değil, yaşam tarzına ve kültürüne göre yönelme; vasıfsız erkek emeği yerine, daha çok kadın emeğinden oluşan hizmet sektörü; uluslar arası iş bölümü ve ulus devlet denetiminden muaflık, vb. Bunların haricinde bu yeni kapitalist evrenin sosyal ve kültürel yaşama da farklı yansımaları olmaktadır; Ortodoks Marksistler, Post-kapitalizmi, sermayenin komünizmi olarak nitelerken, belli çevreler ise üretimde görülen bu farklılaşma ve çoğulluğun, kimlik alanında da bir özgürleşmeye neden olduğunu ifade etmektedir. Bir diğer görüş de yine bu bağlamda, Post-fordist tartışmayı geleceğin politikası olarak kucaklamaktadır, bu fikre göre Post-fordizm tartışmasının altında, daha demokratik, eşitlikçi ve neo-liberal muhafazakârlığa karşı daha insancıl bir siyasal proje arayışı yatmaktadır (Ash, 1995: 10–11).

Görüldüğü üzere Post-kapitalist dönem üzerine yapılan tartışmalar fenomenleri tespit düzeyinde ortak bir yargıya ulaşıyor gözükmese de, bu fenomenlerin ne anlama geldiği ya da ne vaat ettiği konusunda farklı yorumlara açılmaktadırlar. Bu çalışmada tartışmalara fazla girilmeyecek ve Post-fordist emek örgütlenmesi ile bu üretim tarzının şekillendirdiği toplum ve devlet formu üzerine yoğunlaşılacaktır. Buradaki odağımız ise çalışmaları ile bu yeni hegemon üretim tarzını masaya yatıran ve buradan yola çıkarak son dönemin en çok tartışılan devlet nosyonuna ulaşan Bob Jessop’un fikirleridir. Poulantzas, Gramsci, Foucault gibi isimlerin tesiri altında günümüz devletine bakan Jessop, içinde bulunduğumuz üretim paradigması ve toplumsal formasyonu literatürde en ayrıntılı ele alan düşünürdür, bu nedenle onun eserlerine dair yapılacak bir inceleme bu ilişkiyi anlamamız bakımından elzemdir.

Bu gaye ile öncelikle çeşitli araştırmacıların post-fordizme yaklaşımlarını ele alınacak ve ve nasıl bir toplum ve devlet tasarımına ulaştıkları ortaya konulacaktır. Hemen ardından Jessop’un

Devlet düşüncesi kısa bir şekilde özetlenip, onun post-fordizm hakkındaki analizlerine geçilecektir. Çalışma kısa bir değerlendirme ile son bulacaktır.

2.Post-Fordism

Literatürde daha çok Charles Sabel ve Piore'in yaklaşımları çerçevesinde karşımıza çıkan esneklik kavramı, istihdam hacim ve biçimlerinde, ürün niteliğinde, emek piyasalarında, iş pratiklerinde, teknolojide, organizasyon formunda Fordist rijit düzenlemelerin ve standardizasyonun esnetilmesi, yumuşatılması anlamına gelmektedir. Kısacası emek sürecinde ve onun birinci dereceden bağlantılı olduğu tüm mevcut yapılarda bir değişimi, Fordist kalıplardan uzaklaşmayı ve bilgisayarlı teknolojinin verdiği olanaklarla fordizm öncesi iş kalıplarının birleştirilmesini ifade etmektedir (Belek 1999: 66–67).

Sabel ve Piore'nin genel tezi esnek uzmanlaşma (Flexible Specialization) ile ikinci endüstriyel döneme geçildiğidir. Bu endüstriyel dönemlerden ilki yüzyılın başından itibaren yükselen ve Keynesyen politikalarla güç kazanan kitlesel üretim (mass production) dönemidir. Standart ürünler yaratmak için yarı vasıflı işçiler tarafından, ürün amaçlı makineler ile sürdürülen bu üretim, 1970'lerin kriz ortamı ile yerini esnek uzmanlaşmaya bırakmıştır. Bu dönemi belirleyen 2 etken vardır: ilki düzenleyici kurumların iflası ile oluşan talepteki durağanlık ve belirsizlik. Talebin azalması ve sürdürülemez hale gelmesi, standart olmayan, kaliteli, raf ömrü kısa ürünlere ilginin artmasını doğurdu. İkinci etken ise teknolojide esnek üretimi destekleyecek yeni gelişmelerin yaşanmasıdır. Öyle ki, teknolojideki bu atılım sayesinde (özellikle bilgisayarlı üretim), ürün çeşitliliği artarken, ölçek olarak küçük firmalarında rekabet yetisi kazandığı görülmektedir. İşte Piore ve Sabel için 70'ler ile başlayan bu dönem endüstri mantığında yeni bir dönemi göstermektedir (Ash, 1995: 14–15).

Piore ve Sabel'e göre esnek uzmanlaşma sadece yeni bir emek düzenlemesi ya da yeni bir üretim paradigması değildir, fakat açıkça insanın yabancılaşmasının aşılması için önemli bir adımdır. Zira onların nazarında günümüzde, Taylorist-Fordist emek ve teknoloji örgütlenmesinin ortaya çıkardığı emeğin makineye tabiiyet durumu tamamen değişmiştir. Artık, emek gücü makinenin kullandığı, parçalanmış, kendi emeği ve emek aracı üzerinde kontrolünü yitirmiş emek gücü değildir. Tam tersine makine insanın kontrolüne girmekte, böylece insanın yaratıcılığı, fiziksel ve entelektüel kapasiteleri gelişmektedir. Bu tutumlarıyla

Piore ve Sabel, insani emeğin yaratıcılığının geliştirilmesi ve yabancılaşmanın aşılması bağlamında bilgisayar teknolojisine ve yeni emek düzenlemelerine karşı son derece iyimser bir yaklaşıma sahiptirler (Belek, 1999: 78).

John Tomaney, Piore ve Sabel’in ortaya attığı “esnek uzmanlaşma teorisi”ne eleştiriler getiren ve bunun kapitalist sömürü rejiminin bir başka veçhesi olduğunu iddia eden bir araştırmacıdır. Tomaney için esnek uzmanlaşma yeni bir ortodoksdir ve makalesinde bu ortodoksinin arkasındaki iyimser bakışı eleştirmektedir. Bu iyimser bakış şudur: günümüzde yaşanan teknik değişim, işverenle, işçileri daha fazla işbirliği ilişkileri kurmaya yönlendirmektedir; kitlesel üretim sisteminde emek birincil önemini kaybetmişken, esnek örgütlenme ile emeğin önemi tekrar gündeme gelmiştir. Tomaney bu iyimser görüşe karşı argümanlarını şu şekilde sıralar: bilgisayar teknolojilerinin sahaya girmesi, hüner emeğini (craft) yeniden ortaya çıkardı mı? Cevap nettir, sürecin bilgisayarlaşması, zanaat üretimini canlandırmaktan ziyade büyük ölçekli üretimleri güçlendirmiş ve emeğin yaratıcılığını ve öncelliğini tamamen ortadan kaldırmıştır. Tomaney, esnek örgütlenme ile işin niteliğinde bir değişim olduğunu kabul etmektedir; fakat bunun post-fordizm gibi bir kopuş adını hak edemeyecek kadar evrimsel bir değişim olduğunu belirtmektedir. Zira bu dönüşümün işçiye özerklik kazandırmaktan ziyade, fordist rejimin teknoloji ile daha sıkı bir ilişki kurmasına yol açtığını belirtmektedir. Tomaney’in bir diğer eleştirisi ise post-fordizmin, vasıflı işlerin, iş bölümü içine nasıl konumlandırılacağı konusunu cevapsız bırakmasıdır. İşte tüm bu nedenlerle Tomaney, Fordizm-Postfordizm dikotomisinin gerçeği yansıtmayan hayali bir kurgu olduğunu dile getirmektedir; zira fordist dönem olarak anılan dönemde, makineleşmesine rağmen işin örgütlenmesi konusunda fazla rasyonelleşmeye gitmeyen birimler her daim olmuştur, bu nedenle yeknesak bir fordist dönemden bahsedilemez. Bir diğer unsur da, taylorizm ve mekanikleşmenin, homojen, vasıfsız bir işçi güruhu yarattığı iddiasıdır; ancak gerçekte kompleks, çeşitli ve ortak bir emek biçimi yaratmıştır. Bunun vasıfsız olduğu iddiası, post-fordist tezin, kendini kopuş olarak koyma çabasından kaynaklanmaktadır. Tomaney için fordizm ile postfordizm arasındaki yegane fark, fordizmin, sermayenin taleplerine uygun olarak geliştirilmiş olması, post-fordizmle ise buna ek olarak mikro-elektronik teknolojideki yenilikleri takip etmesidir; arada bir paradigma değişimi yoktur (1995: 179).

Alain Lipietz ise Postfordist üretim tarzını demokrasinin gelişimi açısından kucaklayan araştırmacılardandır. Lipietz’e göre 20. yy’ın ikinci yarısında işçi sınıfının başarısı olarak

yükselen Fordist uzlaşısı, organizmacı anlamda teknik sürecin meyvelerinin yeniden dağıtımını hak olarak sunmuştur; fakat gücü teknokratlara devrederek, işletmenin ve toplumun hiyerarşik karakterini de güçlendirmiştir. Fordizmin krizi ise daha az organizmacı olan bir durgunluğa yol açan liberal-üretken paradigmayı doğurmuştu. Ancak bu paradigma da her ne kadar inisiyatifi öne çıkarmış olsa da dayanışmayı ve demokrasiyi yok sayarak toplumsal refahı iğdiş etmiştir. Lipietz işte bu noktada Postfordist paradigmayı demokratik bir alternatif olarak ortaya sürmektedir. Bu alternatif, organizmacı sistemi uzlaştırır, hiyerarşileri indirger, demokrasiyi işletmeye ve firma düzeyine doğru yayar. Aynı zamanda üreticilerin kolektif müzakerelerine, istihdamın tam değil, ama dinamik garantisine, boş zamanın artmasına dayanan bu alternatif Lipietz’in gözünde “refah devletinden, refah toplumuna” doğru bir geçişi ifade etmektedir (1992: 144-146).

Lipietz’e göre Fordizm’den sonra gelişen bireyci akıma karşı Fordist sol çaresiz kalmıştı; çünkü girişimsel ruhu ve dayanışmayı nasıl bir araya getireceğini bilmiyordu. Zira fordizm dayanışmanın sadece devlet tarafından sağlanılabileceğine inanıyordu ve işçiler ile vatandaşların inisiyatif almasını ihmal ediyordu. Bu noktada Lipietz, inisiyatif ve dayanışma arasında kurulacak bir ittifakın günümüzün ekonomik problemlerini aşacağına inanmaktadır. Bunun için ekonomik birimlerin lokalleşmesi ile demokratik kurumların da paralel olarak lokalleşeceğini ve böylece inisiyatif ve dayanışmanın daha kolay gerçekleşebileceğini iddia etmektedir:

Bir tarafta kaynaklar, know-how teknikler, girişim ruhu ve imgeler, diğer tarafta tatmin edilmemiş ihtiyaçların keşfi ve sosyal uzlaşım. Bu tabloda artık insanlar masa başına salt ücret görüşmek için geçmeyecek; para akışlarının ötesinde, maddi ve insani gerçekler yükselecektir. Ekoloji, finans ekonomisini kontrol ederken, refah devleti de, refah cemaatine/toplumuna dönüşecektir (Lipietz, 1995: 358).

Hiyerarşik olmayan bir organizmayı ifade eden bu Postfordist paradigma, Lipietz için Fordist üretim krizine ve onun sonucu olan baskıcı siyasal ve toplumsal sisteme alternatif öneriler getirmektedir (1995: 346):

1. İnsanların iş sürecinde, kendi ürünleri üzerinde daha büyük bir kontrole sahip olması,

2. Özgür yaratıcılığın yükselmesi, tüketimin ve ücretli emek ilişkilerinin gerilemesi,
3. Üretimde ekolojik tekniklerin tercih edilmesi,
4. Hiyerarşinin azaltılması, cinsiyete ve etnik kimliğe dönük ayrımcılığın ortadan kalkması,
5. Ulusal kolektivite içindeki dayanışma formlarının, maddi kaynakların merkezi yeniden dağıtılmasından, kendince organize olan örgütlere sübvansiyon olarak dönüşümü,
6. Klasik halk demokrasilerinin, daha organik ve daha az temsile dönük formlara evrilmesi.

3.Bob Jessop’un Devlet Analizi:

Bob Jessop’un çalışmaları 80’lerden sonra gelişen ve hegemonik bir güç olan Yeni Sağ’ın devlet ile ilişkisini ele almaktadır. Bu birikim rejiminin ne sanıldığı gibi devleti küçültüp, işlevsiz kıldığını ne de doğrudan doğruya devleti belirlediğini söyleyen Jessop bu karmaşık toplumsal ve ekonomik ilişkilerin devlet ile hali hazırda ne gibi bir ilişki içinde olduğunu göstermeye çalışmıştır. Jessop bu ilişkiyi analiz ederken, Marksist kuramdaki hâkim paradigmlar olan sınıf-kuramsal ve sermaye-kuramsal yaklaşımların cenderesinden çıkmayı ve devleti çok daha farklı bir perspektiften ele almayı tercih etmiştir. Yapısalcı geleneği takip eden düşünür, kapitalist devleti de biçimsel olarak belirlenmiş bir toplumsal ilişki alanı olarak tanımlamaktadır. Devlet ona göre, *birikim stratejileri* ve *hegemonya projelerinin* oluşturulmaya çalışıldığı stratejik bir alandır, bir diğer deyişle devlet, sınıflar arası mücadelenin değil kuramsal olarak kurgulanmış strateji ve projelerin mücadele alanıdır.

Devlet konusunda Poulantzas’ın “toplumsal bütünlüğü sağlayan görece özerk yapı” yorumunu takip eden Jessop “devletin saf kapitalist üretim tarzı değil, toplumsal formasyon temelinde yer alacağını ve sınıf ilişkileri kadar sınıf dışı ilişkileri de barındıracağını” söyleyerek, hem sınıf hem sermaye merkezli görüşlerin dışında bir pozisyon almıştır (Jessop, 2005a: 44–45). Onun için devlet ve iktisat ilişkisi zorunlu ve kendiliğinden değil, fakat stratejik mücadeleler yoluyla oluşsal olarak gerçekleşir; birikim stratejileri ile şekillenen iktisadi alan ile hegemonya projeleri ile şekillenen siyasal alan karşılıklı olarak birbirlerini koşullandırmakta ve bir ilişki biçimi olarak devlet ortaya çıkmaktadır.

Jessop’un çalışmalarında en önemli kavram olarak karşımıza çıkan strateji, onun devlet yaklaşımına da adını vermiş ve stratejik-kuramsal yaklaşım ortaya çıkmıştır. Stratejiyi verili bir yapı içinde geçerli olabilecek alternatiflerin oluşturulması anlamında kullanan düşünür, yapıyı da eski stratejilerin kristalleşmiş hali olarak kabul ederek, sınıf ve sermaye kutuplaşmasını aşabilmiştir (Jessop, 2005b: 132). Birikim stratejisi ile belli bir üretim tarzına denk gelen tek bir sermaye rejimi olamayacağını, alternatif sermaye mantıklarının olabileceğini söylerken; hegemonya stratejileri ile de devletin, kendiliğinden tek bir tarzda değil, fakat sonsuz çoğulluk içinde şekillenebileceğini söylemektedir (Jessop, 2005b: 123). Zira Jessop’a göre her türlü yapının içinde onunla diyalektik bir tarzda ilişki kurarak gelişen bu stratejilerin ardında Ortodoks Marksizm’de olduğu gibi global bir özne yoktur, bu diyalektiğin içinden dönemsel olarak öne çıkan ve hegemonyayı kuran *olumsal* özneler vardır:

Birikim stratejilerini, düzenleyici mekanizmaları veya hegemonya projelerini planlayan başarıyla uygulanmasını garanti altına alan global bir özne yoktur. Bunun yerine eylemleri az ya da çok eş güdümlü olan ve diğer toplumsal güçler tarafından az veya çok direnişle karşılaşılan, öteki toplumsal güçlerin stratejilerini kendileri için hem engelleyici hem teşvik edici olarak bir yapısal bağlamda takip eden farklı özneler buluruz (Jessop, 2005b: 139).

Jessop bu farklı öznelerin çoğulluğunu söylem fikri ile de açmak ister ve yapıya karşı geliştirilen söylemsel strateji ve kimlikleri öne çıkarır. Buradan düşünür şöyle bir yargıya varır, en önemli özneler, en önemli kimlikler ve temel talepler sınıf terminolojisi ile açıklanmaya ihtiyaç duymaz (Güney, 2004: 369). Öyle ki, ona göre siyasal alanda oluşan hegemonya, iktisadi belirlenimden uzak, mevcut yapısal formasyon içinden, ona karşı geliştirilen söylemsel stratejiler ile ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda devlet artık ne bütün toplumsal güçlerin eşit oranda ele geçirip kendi amaçları için kullanabilecekleri doğal bir araç, ne de belli bir sınıfın çıkarına hizmet eden akılcı hesapçı bir öznedir. Devlet yapısal olarak belirlenmiş stratejik ilişkiler bütünü olarak bir ilişki biçimidir (Güney, 2004: 368).

İktisadi ve siyasi alanları birbirinden ayıran ve bu alanların oluşumunda *strateji* kavramına başvuran düşünür, devlet konusunda da bu iki alanın *yapısal eşleşmesi* sonucunda ortaya çıkan ilişkiler bütününe öne çıkarmaktadır. Jessop’un devleti hem siyasal alanın hem iktisadi alanın

oluşturduğu bir ilişki biçimi olarak yorumlaması, devleti sermayenin ya da sınıfın bir aracı olmaktan çıkararak, birikim rejimi ile hegemonyanın bir ürünü konumuna getirmektedir. Bir başka deyişle, devlet sınıflar arası mücadelenin değil, kuramsal olarak kurgulanmış strateji ve projelerin mücadele alanıdır, bu nedenle sermaye asla otonomiye haiz değildir, hem kendi içinde hem de siyasal alanla ilişkisinde daimi olarak şekillendirilmekte, yontulmaktadır, zira devlet, Jessop’a göre “saf kapitalist üretim tarzı değildir, toplumsal formasyonun temelinde yer alan ve sınıf ilişkileri kadar, sınıf dışı ilişkileri de barındıran” bir ilişki biçimidir. Ve yine bu nedenle, devlet-inşası bir kez olup biten bir süreç değil, belirli fakat değişken kurumsal sınırlar içinde sürekli olarak yenilenmesi gereken bir süreçtir. Dolayısıyla devlet, sorunsuz bir özne ya da araç olarak değerlendirilemez: her durumda siyasi eylem içinde ve siyasi eylem yoluyla inşa edilen a priori bir forma sahip olmayan stratejik bir alandır (Jessop, 2005b: 144–147). Bu stratejik alan ulusal ve uluslararası ölçekte ekonomik gelişme ile ilgili olan *birikim stratejisi* ve ekonomi dışı ulusal-popüler gayelerin peşinde koşan *hegemonya projesi*’nin örtüşmesinin, birbirlerini şekillendirmesinin alanıdır.

Jessop’un devlete ve birikim rejimlerine dair yaptığı bu analiz, gerçeklikte Yeni Sağ’ın Kapitalizmin kronik krizlerine karşı geliştirdiği devleti ve sınıfsal güçleri bir hegemonya projesi altında birleştirme yeteneği olarak karşımıza çıkan *yönetişim projesini* anlamayı hedeflemektedir. Düşünür için yönetim, küresel kapitalizm çağında iktisadi ilişkiler ile diğer toplumsal düzlemler arasındaki bağlantıyı kurgulamada merkezi öneme sahip analitik bir araçtır. Jessop toplumsal ve iktisadi yaşamı teleolojik bir belirlenim içinden okumaz, daha ziyade “olumsuz zorunluluk” içinden okumaktadır; zira ona göre yaşamı belirleyen tek bir etken yoktur, aksine yaşam tesadüflerin ve çoğullukların alanıdır. Bu çoğulluklar ve belirsizlikler alanı küreselleşme ile daha da yükselmiş, siyasal ve iktisadi alanın yönetilebilirliği temel problem haline gelmiştir. Jessop, çağımızda bu önemli ve yeni problemlerin çözülemediği ve yönetilemediği gibi, ne devletin hiyerarşik planlaması ile ne de piyasa dolayımı anarşi ile bunun çözülemeyeceğini söylemektedir. Bu nedenle küresel çağda toplumsal hayat, ancak iktisadi ve siyasi alandaki öznelerin karşılıklı etkileşimleri olan yönetim ile idame ettirilebilir (Güney, 2006: 160–161). Zira yeni-liberalizm de, hem birikim rejiminin içsel problemlerini hem de toplumsal hayattaki problemleri aşmakta piyasaya mutlak anlamda güvenememekte ve sürekli ekonomi dışı aktörler ile bir diyalog arayışına gitmektedir. Bu diyalog arayışı Post-fordist rejimde en açık halini almış ve toplumsal yaşamın hemen hemen her alanına sirayet etmiştir.

4.Bob Jessop ve Post-Fordizm:

Düzenleme Okulu'nun temsilcisi olan Bob Jessop için Fordizm'den Postfordizme geçiş hem ekonomik düzenleme alanında bir değişim, hem de buna bağlı olarak sosyal ve politik düzende bir değişimdir. Ve düşünür bu değişimin, devletin form ve işlevleri üzerindeki etkisi ile ilgilenmektedir. Jessop'un birinci iddiası fordist modelle uyumlu Keynesyen refah devletinden, post-fordizm ile uyumlu Schumpeteryan çalışma devletine doğru bir eğilim içinde olduğumuzdur. İkinci iddiası ise ulus devlet ve kapasitesinin çinin oyulduğu ve bunların ulus üstü, lokal ve bölgesel perspektiflere göre yeniden örgütlendiğidir.

Jessop bu iki iddiasını tanımlayabilmek için Fordizmi ve Postfordizmi tanımlamaktadır: bir üretim süreci olarak Fordizm, karmaşık tüketim ihtiyaçlarının, bir üretim bandı üzerinde yarı-vasıflı işçiler tarafından kitlesel üretimidir. Ancak bu iddia bir Fordist ekonomide tüm işçilerin doğrudan kitlesel üretime katıldıkları anlamına gelmemektedir, Fordist üretim hegemon üretim tarzıdır. Makroekonomik büyüme olarak Fordizmin ise üretimin kendini ayakta tutabilmesi ve istikrara sahip olabilmesi için yaşamsal bir döngüye ihtiyacı vardır; kitlesel üretime dayanmalı, ölçek ekonomisi sayesinde üretkenlik artmalı, üretkenliğe bağlı olarak gelirin artması, yükselen ücretlere tabi olarak talebin artması, tam çalışma kapasitesine bağlı olarak karın artması, kitlesel üretim teknolojilerine dönük yatırımların artması. Ekonomik düzenlemenin sosyal boyutu olarak Fordizm ise şu ayaklar üzerinde yükselmektedir: tekel fiyatlaması, sendika faktörü ve toplu mücadele, üretkenlik gelişimine endeksli ücretler, fiyat enflasyonu, talebin korunabilmesi için para emisyonu, kredi politikaları, büyümenin devamı için emek ve sermaye arasındaki çatışmaların devlet tarafından kontrolü ve yönetimi. Fordizm bir diğer vechesi de standart ürünlerin üretilmesi ve tüketilmesidir: merkezden belirlenen ürün standardı, üretim bandı üzerinden akan süreç ve kitlesel tüketim. Görüldüğü gibi Fordizm toplumsal yaşamın birçok boyutunu birden belirleyen bir üretim modudur, Jessop bu nedenle ortak bir tanıma gitmeye ihtiyaç duyar ve Fordist üretimi, sermaye birikiminin ekonomik düzenlemeci modu olarak tanımlar (1995: 254).

Sermaye birikiminin ekonomik modu olarak Fordizm ile Keynesyen refah devleti arasında karşılıklı bir ilişki gören Jessop, bu iddiasını da şu şekilde açmaktadır: devlet, fordist rejime ücret ve emek piyasası ilişkilerini yöneterek, talep yaratıcı politikalarla arz ve talebi düzenleyerek yardımcı olur. Ekonomik dalgalanmalardan ve istikrarsız ekonomik düzenden

firmaları korur ve onlara güven vererek ölçek ekonomilere ve yatırıma sevk eder. Bunların yanında sermaye ve tüketim malları endüstrisini birleştirir, alt-yapı projelerine yatırım yapar, ulusallaştırma ve birleştirme politikaları ile ölçek ekonomileri ilerletir. Kitlesel tüketimi sosyal transferlerle teşvik eder, buna ayrıca emek piyasasına ve toplu görüşmelere müdahale ile de yapar. Eş zamanda tam istihdam ve refah devleti politikaları da Fordist üretimi destekler. Kısacası devlet, sosyal problemleri çözerek, Fordist rejime istikrar kazandırır. Fordist rejim ise ortaya koyduğu muazzam büyüme ve büyümenin neden olduğu üretim ve istihdam ile Keynesyen refah devletini desteklemiştir. Sonuç olarak, Jessop’un iddiası, Keynesyen refah devletinin Fordist ekonomik gelişimi muhafaza etmek için şartlar geliştirdiği kadar, Fordist üretimin de, Keynesyen refah devletinin gelişimi için alan açtığıdır (1995: 256). Bu nedenle refah devletinin yaşadığı krizler, Fordist rejimi de zayıflatmış ve ortadan kaldırmıştır.

Fordist ve Keynesyen rejimin krizlerinden doğan Post-fordizm Jessop için Fordizm’den bir kopuş anlamına gelmemekte fakat devamlılık içinde bir kopuş olarak tanımlanmaktadır. Düşünür, Post-fordizm’de, Fordizm’e paralel 3 boyut olduğunu belirtmektedir: İş süreci olarak Post-fordizm, esnek makineler ve sistemlere ve de uygun esnek işgücüne dayanan esnek üretim sürecidir. Bunun en yaygın görünüşü, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin dayanağı olan mikro-elektroniktir. Bu esneklikten kapitalistlerin beklentisi, yabancılaşmanın kitlesel işçi direncinin üstesinden gelmesi, artan farklı taleplerin karşılanması, Taylorizm ve kitlesel üretimdeki durgunluğun ve doygunluğun aşılmasıdır (Jessop, 1995: 258).

İkinci boyut ise istikrarlı bir makro ekonomik gelişim için Post-fordizmin esnek ve daimi yenilenen birikim kalıplarına dayanmakta olduğudur. Bu halde Post-fordist döngü şeması da şu şekilde oluşmaktadır: alan ekonomisine (economies of scope) ve inovasyon sürecine bağlı olarak üretkenlik artacaktır, vasıflı işçilerin ve hizmet sınıfının geliri artacaktır, gelirler sonucunda farklı ürün ve hizmetler için talepler artacaktır, teknoloji ve diğer yeniliklerin yükselişi ile kar artacaktır, esnek üretim ekipmanlarının süreçlerine ve ürünlerine dönük yatırım artacaktır.

Üçüncü boyut ücret ilişkilerinin vasıflı ve vasıfsız işçi arasında farklılık göstermeye başlaması ve böylece emek piyasasında esneklik vurgusunun artmasıdır. Bu rejimde toplu pazarlık ulus düzeyinde değil, firma düzeyinde yapılmaya başlanır ve girişimcilik, hiyerarşik, iyi örgütlenmiş, bürokratikleşmiş büyük yapılardan yüzeysel, doğrusal olmayan esnek örgütlenme

formlarına doğru kayar. Böylece, piyasanın taleplerine daha hızlı bir şekilde yanıt verebilir bir konuma ulaşılır. Rekabet de fiyat üzerinden değil, farklılaştırılmış ürünler üzerinden müşterinin taleplerine yanıt verebilme kapasitesi üzerinden olacaktır. Üretim için gerekli olan finans ise özel, köksüz, uluslararası banka kredileri sayesinde olacaktır, devletin kredi imkânı uluslararası para ve piyasa tarafından sınırlandırılacaktır.

Sonuç olarak Post-fordizm'in ekonomik düzenleme misyonu, Fordizme için eğilimlerden ortaya çıktığı gibi, onun kriz eğilimlerini çözmek için de ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Post-fordist sistemin yeni yapısal formları ve düzenleyici pratikleri, Fordist krizi çözmek için doğmuştur, diğer özellikler ise krizden sakınmak için, dolayısıyla bazı özellikleri defansif, bazıları ise ofansiftir (Jessop, 1995: 259). Ancak Jessop, Post-fordist rejime geçişin sadece kriz ile de açıklanmaması gerektiğini de vurgular ve geçişin diğer nedenlerini de sıralar: devletin, yeni teknolojik gelişmelerin ülke içinde yaygınlık kazanmasında sorumluluk alması, ekonomide uluslararasılaşmanın hızlanması ile devletin ulusal bir ekonomi gibi davranmaktan vazgeçmesi ve bunun için uluslararası işbirliği ve stratejik ittifaklar için yeni yasal formlar geliştirmesi, uluslararası sermaye ve kredi hareketlerinde reforma gitmesi, yeni telif hakları rejimi getirmesi. Ve son olarak belki de birinci derecede faal olan unsur, küresel düzlemde Fordist paradigmadan, Post-fordist paradigmaya geçilmesidir.

Post-fordist paradigmaya denk gelen devlet düzeni ise artık Keynesyen refah devleti değil, Schumpeterian iş bulucu (workfare) devletidir (Jessop, 1994: 263). Jessop'a göre bu devletin hedefi, arz yönlü müdahalelerde bulunarak, ulusal ekonominin yapısal rekabet güçlerini geliştirmek ve bunu ürünleri, süreci geliştirerek ve örgütsel yeniliklerle başarmaktır. Tabii bunun yanında aynı devlet, sosyal politikaları da, piyasanın esneklik talepleri ve uluslararası rekabet sınırlandırmalarını da göz önünde bulundurarak iğdiş edecektir. Schumpeterian devlet bu haliyle Keynesyen devletten bir kopuşu ifade etmektedir, zira burada tam istihdam, uluslararası rekabet tarafından ezilirken, yeniden paylaşımcı refah hakları da, sosyal politikanın üretken yeniden düzenlemesi karşısında kaybolmaktadır. Tüm bu değişimin sonucunda ulusal devlet de yarılmış ve başka bir forma kavuşmuştur. Yeni oluşan bu form çelişkili bir yapı arz etmektedir: bir taraftan ulus devlet hala politik olarak önemli ve egemenlik haklarına sahiptir; fakat diğer taraftan devlet uluslararası sermayenin talepleri ve esnek üretime dönük baskı nedeniyle sınırlandırılmış bir halde bulunmaktadır. Devletin bu özerklik kaybı ulus üstü koordinasyon ihtiyacı yarattığı gibi, ulus devlet içinde de daha alt yönetsel kademelerde bir

canlılığa neden olmuştur. Öyle ki, devlet çoğu kapasitesini gittikçe artan sayıda, pan-regional, plurnational ve uluslararası örgütlere kaydırmıştır; diğerleri ise devlet içindeki yerel ve bölgesel yönetim alanlarına bırakılmıştır (Jessop, 1994: 265).

Post-fordist paradigmanın şekillendirdiği Schumpeterian devletin bir diğer niteliği yönetimin merkeziliğinden, yönetişimin merkezsizleşmiş biçimine doru kayıştır. Bu gelişme, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin yönetiminde resmi devlet aygıtlarının önceliğini veri kabul eden bir anlayıştan, resmi, yarı-kamusal ve hükümet dışı örgütler arasında değişik biçim ve düzeylerde ortaklık kurulması gerçekliğini veri kabul eden anlayışa geçişi içermektedir (Jessop, 2005c: 319). Bu aynı zamanda, egemen devletlerde tipik olan yukarıdan aşağı hiyerarşik siyasi örgütlenmelerden, örgütler arası ilişkilerin kendi kendini örgütlemesini teşvik etmek ve yönlendirmek üzerine vurgu yapmaya başlamayı da kapsamaktadır. Şebekelerin, ortaklıkların ve diğer ekonomik ve siyasi yönetim modellerinin geniş alanında, resmi aygıtlar en fazla *primus inter pares* olabilecektir. Bu anlamda, devlet müdahalesi tabiatı gereği daha az hiyerarşik, daha az merkeziyetçi ve daha az ekonomik nitelikli müdahale özelliği taşıma eğiliminde olacaktır. Bu genel eğilim, egemen devlet tarafından yukarıdan aşağıya dayatılan zorunlu koordinasyondan, karşılıklı bağımlılık ve bilginin bölüşülmesine ve düşünülmüş pazarlıklar ve karşılıklı öğrenmeye dönüş ile bağlantılıdır (Jessop, 2005c: 321).

Devletin bu yeni birikim rejimine bağlı olarak kazandığı bir diğer nitelik yukarıda da belirttiğimiz üzere, workfare’ e bağlı olarak rekabet güdüsüdür. Schumpeterian devletin küresel çağda temel hedefi, ulusal ekonominin yurt içinde dengeli performans göstermesinden uzaklaşarak, en geniş anlamıyla ulusal rekabet gücünü artırmaktır. Bu kaygıyla devletler, ürün, işlem, örgüt ve piyasa yenilikleri üzerinden gerçekleştirilen arz yönlü müdahalelerle ulusal ekonominin rekabet gücünü olabildiğince artırmayı hedeflemektedirler; devlet artık ulusal bir proje olarak tam istihdamın değil, fakat bölgesinde özel sektörün istihdam yaratabilmesine dönük teknik, hukuki yeniliklerin peşindedir (Jessop, 2005c: 323). Sınır-ötesi işbirliği ve stratejik ittifaklar için yeni yasal biçimler oluşturmak, uluslararası para ve kredi sistemlerini yeniden düzenlemek, teknoloji transferini teşvik etmek, ticari anlaşmazlıkları çözüme bağlamak, yeni uluslararası mülkiyet hakkı rejimi tanımlamak ve emek göçü için yeni düzenleme biçimleri geliştirmek devletin asli fonksiyonları haline gelmiştir (Jessop, 2009: 201).

Rekabetçi devletin bir diğer niteliği de inovasyon ve girişimcilik konularındaki hassasiyetidir. Teknolojik istihbarat toplamakla ilgilenen, bağımsız teknolojik kapasiteler yaratılmasına yardımcı olan ve inovasyon kapasiteleri, teknik yeterlilik ve teknoloji transferini destekleyen rekabet devleti, aslında mümkün olduğu kadar çok firma ekonomisinin özel departmanlarında yürüttüğü ar-ge faaliyetleriyle yaratılan yeni teknolojik fırsatlardan faydalanılmasını amaçlar (Jessop, 2009: 203). İlk olarak, girişimleri doğrudan destekleyen var olan ya da potansiyel kurumları ve yapıları ve ikinci olarak da, girişim için uygun bir iklimi sürdüren kurumları ve yapıları geliştirir. Yine inovasyon temasına bağlı olarak bilgi tabanlı ekonominin gerekleri olan patent, telif hakkı ve lisans gibi hukuki düzenlemeleri takip eder (Jessop, 2009: 207).

Tüm bunları dikkate aldığımızda post-fordist rejimin şekillendirdiği toplumsal hayatın artık ekonomi-dışı alanlara sahip olmadığını görüyoruz. Yaşamın tüm veçheleri bu rekabetçi rejim içinde ekonomiye dâhil edildiği için, devlet de toplumun tamamını uluslararası rekabet gayesi ile yönlendirmeye meyl eder. Fakat bu genişleyen müdahale sahası, devletin giderek acilleşen ekonomik zorunluluklara verdiği tepkileri, genel politik meşruiyetin ve toplumsal yapışmanın güvenceye alınması yönündeki daha genel taleplerle bağdaştırmasının daha da güçleştiği anlamına gelmektedir (Jessop, 2009: 210).

5.Sonuç

Öncelikle şunu diyebiliriz ki, Jessop devlet konusunda kendisinden önce gelen devlet kuramcılarına göre çok daha ayrıntılı, kompleks bir analize girişmiştir. Bunun nedeni ise ele aldığı devletin içinde bulunduğu post-fordist paradigmanın yeniliğinden kaynaklanan belirsizliktir. Hali hazırda olmakta, gelişmekte bulunan bu üretim tarzının içinde yer alıp, ona dair yorumlarda bulunmak ilk elde yöntemsel bir zorluk taşımaktadır. Bu zorluktan dolayı Jessop, diğer disiplinlere başvurarak yeni üretim paradigmasının şekillendirdiği devleti açıklayabilecek kavramlar devşirmiştir: yönetimsellik, yapısal seçicilik ve autopoiesis. Bu yeni kavramlar ışığında devleti stratejik mücadele alanı olarak tanımlayan ve daimi olarak yeniden inşa edilen ilişkiler bütünü olarak gören Jessop, diğer devlet kuramcılarına göre oldukça farklı bir konuma yerleşmiştir. Onun için soyut, deney öncesi bir devlet formu yoktur, devlet hegemonik projelerin ve birikim stratejilerinin yarattığı bir formdur ve bu form post-fordist üretim tarzı ile çok daha belirgin bir hal almıştır. Bir diğer deyişle sivil toplumun dışında bir devlet ve devletin dışında bir sivil toplum yoktur, bu haliyle Jessop, Gramsci'nin sadık bir

öğrencisidir. Yine post-fordist paradigmaya bağlı olarak devlet, düşünür için keynesyen niteliklerinden sıyrılarak, rekabetçi, çalıştırmacı bir niteliğe bürünmüş, toplumun her alanında etkisi daha hissedilir olmuş, sivil toplumla örtüşmüştür.

Görüldüğü üzere Jessop, post-fordist rejim ve devlet ilişkisinde değer yargısız yaklaşmış, sadece ilişkiyi ayrıntılı bir şekilde açmakla yetinmiştir. Devletin, iktisadi ve sosyal alanda diğer sivil ve yarı-kamusal aktörlerle ilişkiye girme zorunluluğunu ne Lipietz gibi demokratik bir hamle, ne de Tomaney gibi kapitalizmin yeni bir yüzü olarak okumaktadır. Yine devletin, yerele ve uluslararası platforma açılmasını, ilerici bir aşama olarak değil, fakat üretim tarzının bir gereği olarak yorumlamaktadır. Bu bağlamda Jessop’u yönetimselliğinden dolayı, kitleleri daha ön plana çıkaran bir yorumcu olarak değerlendirenler kanaatimce yanılmaktadırlar; zira Jessop tüm bu analizlerinin içinde mevcudu dönüştürecek olan faili ortadan kaldırmıştır.

Kaynakça

Amin, Ash (1995), “Post-Fordism: Models, Fantasies and Phantoms of Transition”, içinde **Post-Fordism**, (ed. Amin Ash), Blackwell Pub, Cambridge.

Belek, İlker (1999), **Post Kapitalist Paradigmalar**, Sorun Yayınları, İstanbul.

Güney, Atilla (2004), “Kapitalizmin Krizi ve Devlet Kuramı: Bob Jessop Üzerine Bir Değerlendirme”, **Praksis Dergisi**, Sayı:9, Syf: 357–377.

Güney, Atilla (2006), “Bob Jessop’da Yönetişim Kavramı: Stratejik İlişkisel Devlet Biçiminden Yönetişim Biçimine”, **Memleket Siyaset-Yönetim Dergisi**, Sayı:1, Syf: 153–171.

Jessop, Bob (1995), “Post-Fordism and the State”, içinde **Post-Fordism**, (ed. Amin Ash), Blackwell Pub, Cambridge.

Jessop, Bob (2005a), “Kapitalist Devlete Dair Yeni Kuramlar”, içinde **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Devlet**, (ed. Betül Yazar, Alev Özkazanç), İletişim Yayınları, İstanbul.

Jessop, Bob (2005b), “Siyasi Strateji Olarak Devlet”, içinde **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Devlet**, (ed. Betül Yazar, Alev Özkazanç), İletişim Yayınları, İstanbul.

Jessop, Bob(2005c), “Ulusal Ekonomik ve Ulusal Devletin Geleceğini Anlatılamak? Düzenlemenin Yeniden Haritalandırılması ve Yönetişimin Yeniden İcadı Üzerine Düşünceler”, **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Devlet**, (ed. Betül Yazar, Alev Özkazanç), İletişim Yayınları, İstanbul.

Jessop, Bob (2009), **Kapitalist Devletin Geleceği**, (çev. Ahmet Özcan), Epos Yayınları, Ankara.

Lipietz, Alain (1992), **Towards A New Economic Order: Postfordism, Ecology and Democracy**, Oxford Press, New York.

Lipietz, Alain (1995), “ Post-Fordism and Democracy”, içinde **Post-Fordism**, (ed. Amin Ash), Blackwell Pub, Cambridge.

Sabel, Charles (1995), “Flexible Specialization and the Re-emergence of Regional Economies”, içinde **Post-Fordism**, (ed. Amin Ash), Blackwell Pub, Cambridge.

Tomaney, John (1995), “A New Paradigma of Work Organization and Technology?”, içinde **Post-Fordism**, (ed. Amin Ash), Blackwell Pub, Cambridge.

Politik Ekonomik Kuram
Dergi Web Sitesi: <http://dergipark.gov.tr/pek>

İktisat, Biyoloji ve Rasyonellik

Dr. Mustafa Kemal Doğru

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi:

Makalenin Yüklendiği Tarih: 13.05.2018

Makalenin Kabul Edildiği Tarih: 06.06.2018

Jel Kodları: Z19, Z00, Z13

Anahtar Kelimeler: Metaforlar, mekanik fizik, biyoloji, rasyonellik, özgecilik.

Özet

İktisatta kullanılan metaforların esasları mekanik fizik kaynaklıdır. Bununla birlikte, iktisadın biyolojik metaforlar kullanması gerektiği de giderek önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, iktisat literatüründe biyolojik temelli olarak tartışılan meselelerden birisi de rasyonelitedir. Bu makalede, ana akım iktisadın çekirdek varsayımlarından olan rasyonelitenin biyolojinin bulguları bağlamında tartışılması amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Metaforlar, mekanik fizik, biyoloji, rasyonellik, özgecilik.

Economics, Biology and Rationality

Abstract

Metaphors in economics based on mechanical physics. However, use of biological metaphors in economics has also become more and more important. In this context, the problem of “rationality” is also debated in literature of economics with biological base. This article aims to discuss the “rationality” term which is the core assumptions of mainstream economics in the background of biological findings.

Keywords: Metaphor, mechanical physics, biology, rationality, altruism.

1.Giriş

İktisat ve biyoloji arasındaki ilişki bağlamında rasyonalite konulu bu makale, önce iktisadın fizik biliminden yararlandığı metafor, yöntem, ilke ve yasalarla ilişkisine değinecek daha sonra ise iktisat ile biyoloji arasındaki ilişkiye açıklık getirecek, ardından rasyonalite kavramının bu ilişkiden nasıl etkilendiğı belirtilecektir. Kuşkusuz, iktisat ve biyolojiden söz ederken hangi iktisat ve hangi biyolojiden söz edildiğine de kısaca yer verilecektir. Dolayısıyla hangi iktisadın hangi biyoloji ile ilişkilendirileceğı, iktisat içi ve biyoloji içi metodolojik mücadelenin birbirinden etkilenecek nasıl devam ettiği ortaya konmaya çalışılacaktır. Daha sonra, ortaya konan iktisat ile biyoloji ilişkisi bağlamında rasyonellik kavramına yönelik görüşler aktararak eleştirel bir değerlendirmede bulunulacaktır. Nihayet, makalenin sonunda yer alan Ek'te Darwin'in kendi eserlerinde karşıt görüşlere zemin hazırlayan görüşleri belirtilecektir.

Bu iki bilim birbirinden terim, metafor, yöntem, yasa ve ilke almakta ve kendi iç metodolojik mücadelelerinde bundan yararlanmaktadırlar. Ayrıca iktisat ile biyoloji arasında bir ontolojik ilişki veya benzerlik olduğu iddiaları da bulunmaktadır. Böylece, *Methodenstreit* (yöntem savaşı) disiplin içi olmaktan çıkmakta disiplinler arasındaki karşılıklı etkileşim ile daha geniş bir sahaya taşınmış olmaktadır.

2.Metaforlar

İktisat, biyolojiden en çok metaforlar yoluyla yararlanmaktadır. Elias L. Khalil (1995a:510), dört türde metafor bulunduğunu ileri sürmektedir: Yüzeysel (superficial), homolojik (homologous), heterolojik (heterologous veya analogous) ve birleşimsel (unificational). Hepsi de görünüşte ilgisiz fenomenler arasında, gözlemcinin varsaydığı farklı bir benzerlik türünü ifade etmektedir. Khalil'e göre, yüzeysel(superficial) metafor, “araba rüzgar gibi hızlandı” veya “onun yüzü ay gibi yuvarlaktı” gibi ifadeleri içermektedir. Burada, form veya hareketin gözlenmiş benzerliklerinin, ortak köken veya aynı yasanın sonucunu göstermesi söz konusu değildir. Diğer taraftan, bir metafor fonksiyonel olarak bir fenomendeki benzeyişe vurgu yaptığında, o metafor heterolojiktir. Mesela, bir sineğin kanatları ile bir yarasanın kanatları arasındaki benzerlik gibi. Fakat bunun tersine, bir metafor aynı tip fenomenden söz ederek bir fenomendeki karakteristiğe, özelliğe işaret ettiğinde burada homolojik bir metafor söz konusu olmaktadır. Bu durumda bu iki fenomen, aynı organizasyon tipini ve ortak bir kaynaktan çıkışı gösterir – mesela, bir farenin önayakları ile bir yarasanın kanatları arasında homoloji söz

konusudur. Nihayet, birleşimsel(unificational) metafor ise Khalil’e göre, Newton’un yerçekimi yasası çerçevesinde, göksel hareket ile varlıkların ivmesi arasında bir birlik kurmaya benzetilebilir.

Yukarıda türlerine yer verilen metaforların mekanik fizikten alınanların marjinalist iktisadın oluşumuna katkısı bilinmektedir. Bu yanıyla, iktisatta metafor kullanımının sanıldığından fazla yer tuttuğuna ilişkin Klamer ile Leonard’ın (1994:22-23) sunduğu örneklere yer verilebilir: Mesela, “zaman paradır” sözü, yine “GSMH yükseliyor” veya “fiyatlar şişti” veya “likit varlıklar” sözleri metaforiktir. Klamer ve Leonard, bilimsel ifadelerin çoğunun metaforik olduğuna işaret ederken, “fiyat mekanizması”, “aktarım mekanizması”, “enflasyon”, “beşeri sermaye”, “politika aracı”, “çarpan”, “hızlandıran” sözleri kullanıldığı zaman bir makine ile gerçek bir benzerlikten söz edilmediği için, bunları da metaforik saymakta ve bilimsel söylevde (discourse) metaforların önemli bir rol oynadığına vurgu yapmaktadırlar. Burada, metafor konusu, diskur ve oradan retorik konusuna uzanan bir boyut kazanmaktadır.

Yalnız burada, Sokal ve Bricmont’un uyarılarına yer vermek gerekir: Metaforların veya analogilerin bilimde, anlaşılması güç kavramları daha alışılmış ve bilinen kavramlara benzeterek, onlarla ilişkilendirilerek kullanılmaları suretiyle değişik düşünsel alanlar arasında benzetmeler yapma çabası bunların gelişmesini sağlayabilir. Çünkü bilimler tam bir izolasyonda gelişmezler, tersine analitik araçlar ve teknikler jargonunun ödünç alınması veya metafor transferiyle disiplinler arası bir etkileşim bulunur (Sokal ve Bricmont, 2002:28-30). Ancak, Sokal ve Bricmont’e göre postmodernist düşünürlerin doğa bilimlerinin kavramlarını alarak bunu insan bilimlerinde metafor olarak kullanmaları, bağlamları dışında ve bilgisizce olmaktadır.

Öyleyse, metafor kullanımı kaçınılmaz ve çoğu zaman yararlıdır ancak onların nereden (hangi disiplinden) nereye (hangi disipline) aktarıldığı, bu aktarımın niteliği, gerçekçiliği, yerindeliliği ve uygunluğu önem taşımaktadır.

3.İktisatta Metaforlar

İktisatçılar, Thoben’in sözleriyle, diğer disiplinlerden ödünç alabilecekleri yeni araçların arayışında her zaman keskin gözlere sahip olmuştur: Fizikten matematiğini ve dedüktif

tekniklerini; genetik ve fenni ziraatten istatistiğini; taksonomi ve mekanikten sistemlerini sınıflandırmayı; mühendislikten eylemlerin sonuçlarının analiz yöntemini almışlardır (Thoben, 1995:60). İktisat gerçekten de metaforları fizikten alırken onun başarılarından etkilendi. Mesela, 1846’da Fransız astronom Leverier, mekanistik sistem ile gezegenlerin astronomik gözlemlerini karşılaştırdığı bazı hesaplamalar sonunda, uzayın belli bir bölgesinde bulunması gereken ancak henüz bilinmeyen bir gezegenin bulunduğunu öne sürmüştü ve daha sonraki gözlemler bu gezegenin, Neptün’ün, varlığını doğrulamıştı (Georgescu-Roegen, 1995:51). Buna benzer biçimde, borsanın veya bir piyasanın hareketini yöneten belli eşitlikleri çözmek için fiziğe benzer bir becerinin iktisatta da olmasının hayali kuruldu ve 1871’de Jevons, kendi politik iktisadını faydanın ve öz-çıkarmın mekaniği (the mechanics of utility and self-interest) olarak sundu (Georgescu-Roegen, 1995:51). Walras ise *“Eğer iktisadın pür teorisi veya değişimin ve değişimde değerin teorisi, yani, kendisinin dikkate aldığı sosyal refahın teorisi mekanik veya hidrodinamik gibi bir fiziko-matematiksel bilim olacak ise o zaman iktisatçılar matematiğin yöntemleri ve dilini kullanmaktan korkmamalıdır”* demiş ve eklemiştir *“Şimdiden tamamen açıktır ki, iktisat, astronomi ve mekanik gibi, hem ampirik hem rasyonel bilimdir”*(Thoben, 1995:62). Böylelikle, Jevons fayda terimini çekime, Edgeworth haz kuvvetini maksimum enerjiye benzetti; Pareto dengeyi belirleyen denklemleri rasyonel mekaniğin denklemleri olarak gördü ve pür iktisadı mekaniğin bir türü veya benzeri olarak niteledi (Hodgson, 1995:xiii-xxv). Daha sonra, Knight mekaniği iktisadın kardeş bilimi olarak saydı (Thoben, 1995:63)

Marjinalist iktisadın temel kavramları olan denge (kısmi veya genel) ve fayda gibi kavramları, model, matematiksel ifadeler ve denklemler anlayışı, zaman kavrayışı, onun mekanik fizikten devşirdiği benzerlik (metafor) araçlarıdır. Marjinalist iktisat, fizikten, mekanikten ödünç alınan kavram, ilke ve kavrayışla inşa edildi. Böylelikle, bir hipotetik mekanik sistem olarak ekonomik sistemin kavramlaştırılması ile birlikte vurgu, fiyatlar ve miktarlar gibi niceliğe yönelik oldu; ekonomik sistemin analizi, diğer sosyal faaliyet sistemlerinden izole edildi ve mekanik bakışın en aşırıya varan sonucu “homoeconomicus” kurgusu oldu ve ekonomik yaşamda insanın pür olarak mekanik biçimde davrandığına inanıldı (Thoben, 1995:63).

Anaakım iktisadın mekanistik metaforlarına karşılık biyolojik metaforların kullanımı özellikle Alman Tarihçi okulun Klasik İktisadı reddi ile başladı. Biyolojik metaforlar, iki dünya savaşı arasındaki Sosyal Darwinist uygulamalar nedeniyle sınırlı kaldı ama 2.Dünya Savaşının hemen

sonrasında Alchian’ın 1950’de “doğal seçilim” metaforunu kullanmasıyla ortaya ıktı (Hodgson, 1995:xiii-xxv). Fakat 1970’li yılların sonunda biyolojik düşünce spesifik bir formda, Chicago okulu iktisatılarıyla iktisada girdi; Becker, Hirshleifer, Tullock sosyobioloji ile iktisadı ilişkilendirdiler ve onda kendi bireyci varsayımlarını destekleyici, biyolojik ve ekonomik alanlara uzanan evrensel yasaları geçerli kılan bir zemin buldular; nihayet, 1980’lerin başında Nelson ve Winter’in “Ekonomik Değişmenin Evrimci Teorisi” adlı kitabı evrimci analogiler ve modellerde hızlı bir artışa yol açtı (Hodgson, 1995:xiii-xxv).

Chicago okulundan Hirshleifer’e gere iktisat ve sosyobioloji arasında, kullanılan kıtlık, rekabet, denge ve uzmanlaşma gibi analitik kavramlar paraleldir (Hirshleifer,1995:88) Hatta, iktisat amaç yönelimli davranış olarak yorumlanabilen bütün insan faaliyetlerine konu olanları da kapsamına almaya başlamıştır: Schelling ve Boulding “atışma ve savaş”, Downs, Buchanan ve Tullock’un “politik seçim”, Becker’in “suç ve evlilik” üzerine yaptıkları çalışmalar buna örnektir (Hirshleifer, 1995:89). Fine, marjinalist iktisadın, bir rasyonel seçim teorisi olarak bütün insan faaliyetlerine uygulanışına iktisadın emperyalizmi adını vermişti (Fine, 2002/2003:43-60). Bu emperyalizm yalnızca sosyal bilimlere mesela sosyolojiye veya siyaset bilimine değil, biyolojiye de sıçradı. Marjinalist iktisat, mekanik fizikten esinlenerek kendini inşa ettikten sonra, sosyal bilimlere ve bu arada biyolojiye de yayıldı. Böylece o, mekanik fiziğin kavrayışını biyolojiye aktaran bir kayış oldu. Hirshleifer’in belirttiğine gere bazı biyologlar da iktisadın araç ve yaklaşımını kullanmaya başladılar: Mesela Rapport, yırtıcı bir hayvanın farksızlık eğrisi ve fırsat kısıtı altındaki davranışını açıklamaya kalkıştı; Gadgil ve Bossert, Malthusian nüfus büyümesi parametresini maksimize etmek için strateji seçiminde kar ve maliyet kavramlarını kullanarak yorum yaptı; Trivers, parental davranışın çeşitli boyutlarını, kadın ve erkek bakımından getiri farklılıkları yoluyla açıkladı; Cody, karma kaynak kullanımı stratejisinde genelci ve zelci stratejiler arasındaki mukayeseli üstünlükleri belirleyen koşulları araştırdı; Wilson, böcekler arasındaki işbölümünde kastların optimal sayısını ve oranını belirleyen doğrusal programlama modelleri kullandı; Charnov, yiyecek arayan hayvanlar için optimalite teoremi geliştirdi(Hirshleifer, 1995:92). Böylelikle, biyolojinin de marjinalist iktisadın kavram ve araçlarını yaygın bir biçimde kullanmış olduğu ortaya çıkmaktadır. İktisat ve biyoloji arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğu görülmektedir.

İktisadın, biyolojiden aldığı bazı kavram ve araçlara örnekler verilecek olursa, firma teorisinde kullanılan “organizma” metaforu ve buna bağlı “mutasyon” ve “genotip”¹ gibi kavramlar veya piyasa sistemi için “ekosistem” metaforunun kullanımı sayılabilir (Khalil, 1998:39-44).

Burada son olarak, biyolojide de en genel düzeyde neo-Darwinian ve neo-Lamarcian akımları arasındaki farklara da kısaca değinmek gerekir. Kalıtımın meydana gelişinde genlerin veya çevrenin belirleyiciliğine ağırlık tanımaya göre ayrılan bu iki biyolojik akım arasındaki çekişme biyoloji bilimini karakterize etmektedir. Neo Darwinian biyoloji kalıtımın aktarılmasında genlere ve bunlarda meydana gelen mutasyonlara ağırlık verirken, neo Lamarcian biyoloji edinilmiş özelliklerin kalıtımına vurgu yapmaktadır. Mesela, Khalil, neo-Darwinian biyolojiyle neoklasik iktisadı eşleştirmekte ve bu ikisini eleştirmektedir (Khalil, 1995:548-598). Ona göre, her ikisi de ahistorik ve indirgemeci yaklaşımıyla aktörleri bağımsız varsayar; ayrıca neoklasik iktisadın teknolojiyi dışsal ve veri sayması gibi, neo-Darwinism de genotipi dışsal ve veri kabul etmektedir. O zaman, iktisadi okullar arasındaki kavrayış farkları biyolojide de bulunmaktadır. Her iki bilimdeki her okul kendi kavrayışına uygun olarak diğer bilimden yararlanmaktadır.

4. İktisat ve Biyoloji: Metodolojik ve Ontolojik İlişki

İktisat ve biyolojinin birbirleriyle kurdukları geçmişçi uzun ilişkide, benzerlik veya farklılık çözümlenmeleri, kavram alışverişi, metodolojik ve ontolojik boyutlarıyla her iki bilimin kendi iç gelişmeleriyle beraber evrilmiştir. İktisatta, davranışsal ve deneysel iktisat yaklaşımları, nöroekonomi ve nörofinans çerçevesindeki gelişmeler bu bağlamda yer almaktadır. Biyolojide de moleküler biyoloji, gen teknolojisi ve bunların evrimsel biyoloji ile ilişkileri giderek artan bir önem kazanmaktadır. Özellikle biyoteknolojide yaşanan gelişmeler, insan doğası, ahlak ve hukukun yanı sıra felsefi tartışmaları şiddetlendirerek insan türünün geleceğine ilişkin spekülasyonları yoğunlaştırmıştır.

İktisat ve biyoloji arasındaki çok boyutlu ilişki ve geçişimin uzun tarihi boyunca farklı bağlamda yer alan, aralarında kombinasyon olmakla beraber ayrı ayrı sınıflandırmaya tabi tutan Hodgson bu konuyla ilgili derli toplu bir taksonomi sunmuştur (Hodgson, 2007). Bu makalede Hodgson, bu iki disiplin arasındaki benzerliklerin geçişiminin Mandeville'nin “arı kovarı”

¹ Genotip, organizmanın genlerinin toplamına atıf yaparken, fenotip organizmanın dış görünüşünü ifade etmektedir.

metaforundan ve Quesnay’ın ekonomik süreçlerin işleyişini “kan dolaşımının” keşfinden etkilenmesine kadar uzatmaktadır. Hodgson’un iktisat ve biyoloji arasındaki ilişkinin uzun tarihinden yararlanarak oluşturduğu taksonomide, (1) grup teoriler, nedenselliğın bir diğlerinden öbürüne veya çift yönlü işlediğini ileri süren teorilerdir ancak bu tür teorilerde, bir diğlerine doğru nedenselliğın varlığını reddedenler de bulunmaktadır. Hodgson, bu tür teorilerin iktisat ve biyolojinin kesişimine yönelik olarak tasarlandığını söylemektedir. (2) grup teoriler, biyolojik ve sosyal dünya arasında temel bir ayrım bulunduğunu kabul edebilen veya etmeyen teorilerden oluşmaktadır. Rasyonel ekonomik ilkeler, maksimizasyon ve kıtlık çerçevesinde, her iki alana da uygulanabilmektedir. Bir piyasa ekonomisinde firmaların rekabetçi seçiliminin (selection) biyolojik alanda doğal seçim ile bazı ortaklıklarının bulunduğu fikri bir diğer örnektir. Burada, önemli bir nokta da, Hodgson’un belirttiği gibi, iki grup teorinin de ontolojik iddialar içermesidir. Ama bu ontolojik iddialar iki grup teoride farklı doğadadır. (1) grup teoride, spesifik olarak nedensel bağların bulunup bulunmamasına odaklanırlar. Bunun tersine (2) grup teoriler, iki alan arasında benzer kavram ve teorilerin uygulanması için zemin sağlayabilen benzerlik veya ortaklıklar ile ilgilidir. Böylelikle, iktisat ve biyoloji bilimleri, ekonomik dünya ile biyolojik dünyanın birbiriyle ilişkisini, metafor alıp vererek veya metodolojik düzeyde nedensellik ilişkileri ve araştırma yöntemleri bakımından veya bu dünyaların ortaklık ve benzerlik barındırdığına dayanarak açıklamaya çalışmaktadırlar.

(1) <i>Kesişim</i> Teorileri- doğa ve biyolojik ve sosyal fenomenler arasında nedensel kesişimi hedefleyen teoriler	(1.1) Sosyal fenomenlere biyolojik olanların nedensel etkide bulunduğu ileri süren teoriler	(1.1.1) İnsan genleri tamamen sosyal evrimi belirler.
		(1.1.2) İnsan genleri kısmen sosyal evrimi belirler veya kısıtlar.
		(1.1.3) İnsan genleri sosyal evrim üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir.
	(1.2) Biyolojik fenomenlere sosyal olanların nedensel etkide bulunduğu ileri süren teoriler	(1.2.1) Sosyal evrim insan genlerinin evrimini tamamen belirler.

	etkide bulunduğunu ileri süren teoriler	(1.2.2) Sosyal evrim insan genlerinin evrimini kısmen belirler veya kısıtlar. (1.2.3) Sosyal evrim insan genlerinin evrimi üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir.
(2) <i>Ortak Özelliklere İlişkin Teoriler</i> – hem biyolojik hem de sosyal fenomenlere uygulanan ortak yasaları veya ilkeleri amaçlayan teoriler	(2.1) Genel hatlarıyla ve ayrıntıda bazı derecelerde, biyolojik ve sosyal evrimin pek çok özellik veya süreci paylaştıkları için ortak yasalar veya ilkelerle açıklanabilir olduğunu ileri süren teoriler. (2.2) Yüksek soyutluk derecesinde, biyolojik ve sosyal evrimin bazı ortak yasalar ve ilkeleri ortaya koyan bazı genel özellikleri veya süreçleri paylaştığını ama ayrıca sosyal ve biyolojik evrim arasında ortak teorik açıklamalara direnç gösteren temel farklılıklar ve ayrıntılı zıtlıklar bulunduğunu ileri süren teoriler. (2.3) Biyolojik ve sosyal evrim arasında, varsa, çok az benzerlikler bulunduğunu, bu yüzden önemli ortak yasalar veya ilkelerin uygulanamayacağını ileri süren teoriler.	

Kaynak : Hodgson (2009)

Artık, iktisat ve biyoloji arasındaki etkileşimin rasyonelite kavramı bağlamında nasıl cereyan ettiği konusuna geçilebilir.

5. İktisatta ve Biyolojide Rasyonellik

Yılmaz (2009), Batı metafiziğinde “rasyonelite” veya rasyonellik kavramının serüveninden başlayarak, önce sosyal bilimlerde ve sonra esas olarak iktisatta rasyonelite kavramının değişimini, o disiplinde ve disiplin içindeki bir akımdaki işlevini ve nihayet bunlara yönelik

eleştirileri incelemektedir. Burada faydacı felsefenin rasyonel kavrayışının giderek tarihsel ve toplumsal gelişimi içinde iktisadın ana akım versiyonunda “rasyonel seçim teorisine” uzandığına işaret etmektedir. Bu süreçte, rasyonelite önce mekanistik daha sonra biyolojik analogiler bağlamına oturtulmaya çalışılmıştır. Yılmaz’a göre, özellikle 1950’lerden sonra “*Bir iktisadi ajanın seçimleri artık tercih teorisinin (preference theory) ya da beklenen fayda teorisinin (expected utility theory) aksiyomlarını tatmin ediyorsa rasyonel olarak kabul edilmektedir*” (Yılmaz, 2009:95). Burada, belirsiz olduğu kabul edilen dünyada fayda maksimizasyonu yerine beklenen fayda maksimizasyonu kavramı ikame edilmiştir (Yılmaz, 2009:114). Yılmaz’a göre, tutarlılık olarak rasyonelite veya çıkar peşinde koşma olarak iki anlayışa dayalı olarak tanımlanan rasyonelite, rasyonel seçim teorisinde “*... birey kendi çıkarının maksimizasyonu yönünde tutarlı kararlar verdiğiinde rasyonel davranmış olmaktadır.*” (Yılmaz, 2009:116) biçimini almaktadır.

Mark Blaug ise neoklasik iktisadın en önemli karakteristiğinin rasyonellik varsayımı olduğunu öne sürmektedir – yani teknoloji ve donanım (endowment) sınırları içinde kendi faydasını maksimize etme arayışında olan insanların eylemlerinden bütün ekonomik davranışların türetilebileceği varsayımı (Blaug, 1997:229). Rasyonellik halk dilinde, iyi sebeplerle ve mümkün olduğunca çok bilgiyle davranma veya iyi tanımlanmış amaçları elde etmek için sürekli olarak uygun araçlar kullanma anlamına gelirken, bir iktisatçı için rasyonellik, tam ve maliyetsiz olarak elde edilmiş bilgiyle, tam ve geçişli olan bir tercih sıralamasına göre seçim yapma anlamına gelmekte ve gelecekle ilgili olayların belirsiz olduğu yerde, rasyonellik beklenen faydayı maksimize etmek demektir (Blaug, 1997:229).

Buna benzer şekilde, Kacelnik, rasyonellik kavramının felsefe ve psikoloji ile iktisat ve biyolojide farklı anlamlarda kullanıldığına işaret etmektedir (Kacelnik,2006). Felsefe ve psikoloji için rasyonellik için vurgu karar alma sürecine yapılmaktadır. Bu anlamda rasyonellik, rasyonel inançlara muhakeme süreciyle ulaşılmasıdır; iman, otorite veya keyfi seçim ile ulaşılabilen inançlara karşıttır. İktisat için ise rasyonellik, yapılan seçimin tutarlılığı ile ilgili olup bir şeyin maksimizasyonuna vurgu yapılmaktadır, süreç ve amaçla ilgili değildir. Nihayet biyolojide rasyonellik, yukarıda sözü edilen iki fikre bağlanan bir kavram kullanılarak açıklanır. Darwin’in doğal seçim teorisi takip edilerek, hayvanların kendi türlerinin en uygun biçiminde olmak üzere tasarlanmış gibi davrandıklarını ileri sürerler. Burada, biyologlar, türün en uygun davranışına uygunluğu öngörebilmek için “optimalite” ilkesini kullanırlar.

Rasyonellik teriminin ve varsayımının, iktisat ve biyolojideki karşılıklı etkileşiminde, doğada ve ekonomide bireylerin davranışında rasyonellik bulunup bulunmadığı meselesi önemli bir yer tutmaktadır. Bencillik (selfish) ve özgecilik (altruism) kavramları üzerinden yürütölen tartışmalarda, biyolojide türlerin genetik yapısının bencillğe eğilimli bireyler yarattığı veya tersine türlerin kendi içinde olduğu gibi türler arasında da dayanışma eğiliminin egemen olduğuna ilişkin görüşlere uzanan tartışmalar bulunmaktadır. Hodgson, rasyonellik kavramının denge kavramı gibi kökenini mekanistik düşünceden aldığını belirtmekte ve bunun yönsel kuvvetlerin hesaplanabilir hareket yasalarına göre yapılan seçimin en az eylem prensibi ile yönlendirileceğı fikrinden türediğini ileri sürmektedir – iktisatta bu maksimum-minimum prensibi olarak adlandırılmaktadır (Hodgson, 1995:xiii-xxv). Ama mesela, Khalil, anaakım iktisadın merkezinde yer alan rasyonel olarak kendi çıkarını savunan homoeconomicus anlayışına karşı koyan “anomali” olgularını açıklamak için biyolojiye başvurmanın bir kavrayış sağlayıp sağlamayacağını sormaktadır (Khalil, 1995a:512). Yine mesela, neoklasik iktisatçıların rasyonellik varsayımına tanıdıkları öneme benzer biçimde neo-Darwinism, rasyonel optimizasyonu doğal seçilimin ürünü olarak kabul etmekte ve organizmaların maliyeti ve faydayı tarttıktan sonra hareket ettiklerini ileri sürmektedir (Khalil, 1998:29-52). Öyleyse, rasyonaliteye aykırı olan “anomaliler” yani özgecilik (altruism) nasıl açıklanmalı? Veya bireyin veya bir grubun bözyıkım (gerçek veya sahte intihar girişimi, kendini yaralama gibi) eylemleri rasyonalite fikri ile nasıl bağdaşır?

Burada mesela, Hagen (2008), kasıtlı olarak kendine zarar verme (deliberate self-harm) olgusunu iktisat ve evrimsel biyoloji bakımından değerlendirdiğı makalesinde, bazı araştırmacıların kasıtlı olarak kendine zarar vermenin arzulanan amaçlara ulaşmada “fonksiyonel” olabileceklerini ileri sürdüklerini psikanalitik teori, ego ve kendilik psikolojisi ve nesne ilişkileri teorisinden aktararak belirtmektedir. Bu psikolojik teorilerde, kasıtlı olarak kendine zarar verme eylemi, kendine zarar vereni bunaltıcı ve uygunsuz duygulardan korur ve ayrıca dikkat çekmek suretiyle, sosyal partnerlerden arzulanan tepkiyi alarak ikincil kazançlar da sağlar. Hagen’e göre, faydalı bir sonuç elde etmek için burada daha az maliyetli bir yolun seçilmemesinin nedeni belirsizdir. Kendi tavsiye ettikleri modelde, bir işaretleşme veya iletişim süreci ve dinamiğine bağlı bir açıklama yer almaktadır. Buna kısaca “cry for help” yardım için ağlama ibaresini uygun görmektedir. Bu modele göre, kasıtlı olarak kendine zarar verme, elde edilmek istenen kazanca ulaşmada mevcut koşullarda en iyi işaret veya mesaj anlamını taşımaktadır. Mesela, bir grevin sonucunda, taraflar, işçiler ve işverenler,

ücret ve çıktı kayıplarına uğrarlar; bu irrasyonel olarak kendine zarar veriyor görünen davranış, ex ante olarak rasyonel olabilir. Burada, grev kararı, karşı tarafa, maliyetli ancak inanılır/güvenilir bir enformasyon iletilmesidir. Maliyetli bir işarettir ama bu onun özüdür, çünkü talebin ciddiliğine yönelik inanılır/güvenilir bir enformasyonun karşı tarafa iletilmesidir. Karşı tarafın, talebi ciddiye almamasını, ona kayıtsız kalmasını veya onu ihmal etmesini önlemeye yarayan özel bir enformasyon iletimidir. Hagen’in yaklaşımında, kasıtlı olarak kendine zarar verme davranışının ex ante rasyonel bir karar olabileceğine ilişkin görüşünün bir diğer tarafı, karşı taraf için, başkası için özgecilikte bulunmak yatmaktadır.²

Hirshleifer’e göre özgecilik, başkasına yardım etmek için kendine gelebilecek zararı kabul etme olarak tanımlanırsa, o zaman doğanın özgeci davranışı hızla elimine edeceğinin söylenebileceğini ileri sürmektedir (Hirshleifer, 1995:29-52). Fakat buna rağmen özgeci davranış vardır, çünkü daha ileri bir analizin göstereceği üzere, özgecilik yapmanın faydasının baskın gelmesi nedeniyle özgeciliğin bencilliğe tercih edilebileceği durumlar olabilir. Hirshleifer buna “bencil özgecilik” adını vermektedir ve bu kavrayış Becker’in özgeci davranıştan elde edilen faydayı da bireyin fayda maksimizasyonuna katmasının bir benzerini oluşturmaktadır. Becker’e göre, fayda fonksiyonu insan toplumunda özgeciliği dikkate alacak şekilde oluşturulabilir. Mesela, özgecilik fonksiyonu $U(a)$, X ve Y mallarının yanında, özgeciliğe yararlananın fayda fonksiyonunu $U(b)$ ’yi de içerir: $U_a = U_a(X, Y, U_b(X, Y))$ olur (Khalil, 1998:32). Böylelikle, her türden eylemin, buna başkasının yararına fakat kendi zararına olan eylemler de geçerli olmak üzere, fayda fonksiyonuna dahil edilmek üzere rasyonel sayılmasının yolu açılmış olur.

Hirshleifer “bencil özgecilikte” bulunmanın, yani karşılıklı yarara dayanmayan ancak bireye tatmin sağlayan özgeciliğin biyolojik açıklaması konusunda açık değildir. Genlerde de yer alabilir veya çevresel şartlar fenotipi etkilemek suretiyle genotip bencilse onu etkisiz bırakabilir (Hirshleifer, 1995:106). Sorunun çözülmediğinin farkında olan Hirshleifer, ikinci bir özgeciliğe daha söz eder, karşılıklı özgecilik (reciprocal altruism) adını verdiği bu özgecilik kendisinin de ifade ettiği gibi iktisatçıların “değişim” dediği şeydir. Karşılıklı özgecilik veya değişim için ise şunu söylemektedir: “*Değişim, yaşamın büyük oyununda özel bir rekabetçi stratejidir – iki veya daha çok organizma arasındaki karşılıklı yararı içerir. İktisatçılarınca*

² Mesela Smith (2009), iktisat ile psikolojiyi bağdaştırmak bağlamında yazdığı makalesinde, obezite ve aşırı yemek yemenin rasyonel boyutları olabileceğini ileri sürmektedir. Buna göre, rational overeating (rasyonel aşırı yemek yeme), travmalara/şoklara karşı, ABD’de 11 Eylül saldırılarından sonra olduğu gibi, bu tür olaylara yanıt olarak, maddi kısıtlardaki değişimlere daha duyarlı olmak anlamında rasyoneldir.

incelenen bir sosyal etkileşim biçimidir. Buna biyologlar arasında “mutualism” denir.” (Hirshleifer, 1995:112).

Değişimi veya diğer bir deyişle karşılıklı özgeciliği anlamak nisbeten kolaydır. Fakat karşılıksız özgeciliği Hirshleifer’in karşılıksız ama yapılıncı tatmin sağlayan özgecilik olarak sayması veya Becker’in buna benzer biçimde, karşılıksız özgecilikte diğerinin faydasını kişinin fayda fonksiyonuna dahil etmesi, bir sorunu karanlıkta bırakır: Bu tür bir özgeciliğin kaynağı nedir? Khalil, bu soruya aranan bir cevabın Dawkins’in ünlü “Bencil Gen” kitabından edinildiğini söylemektedir: Dawkins, arılar, kuşlar ve şempanzeler gibi organizmaların özgeci davranışlarının çoğunun akrabalık bağı bulunan organizmalara yönelik olduğunu belirtmektedir ve bu tür bir özgeciliğin, tesadüfi, aşinalık veya coğrafi yakınlığın sonucu olmadığını söylemektedir (Khalil, 1998:31). Khalil’in aktardığına göre, buradan yola çıkarak, Hamilton, kendi adıyla anılan bir kural ile rasyonel optimizasyonu ifade eder: Bir organizmanın diğer bir organizmaya yardım etmeye gönüllülüğü, akrabalık derecesi ve faydaya görece yardım eyleminin maliyetinin bir fonksiyonudur(Khalil, 1998:31). Khalil’e göre Hamilton böylelikle, özgeciliği akrabalık bağı ile açıklarken Becker bunu bir sosyal bağa (social bond) bağlar.

Ancak, bir akrabalık bağı veya sosyal bağın bulunmadığı pek çok durumda da özgeciliğe tanık olunmaktadır ve sorun devam etmektedir. Khalil, akraba olmayan farklı türdeki hayvanlar ve organizmalar arasında da işbirliğinin sanılandan çok daha fazla bulunduğunu ifade etmektedir (Khalil, 1998:33). Biyologlar bu tür durumları açıklamak için oyun teorisine başvururlar, ki burada işbirliği karşılığını almayı sağlama almak için gerçekleştirilen eylem olarak kabul edilir (Khalil, 1998:33). Fakat burada da sorun tam olarak çözülemiyor, çünkü oyun teorisinin perspektifi akrabalığın söz konusu olmadığı işbirlikçi davranışları açıklayabiliyorken, bu sefer de bir kerelik oyunlardaki (single-spot games) işbirlikçi davranışları açıklayamamaktadır (Khalil, 1998:33).

Buna rağmen, yine de rasyonel optimizasyon ilkesi anaakım iktisadın özü olmaya devam etmekte ve bazı biyologlarca hayvanların optimal yiyecek arama modelinde kullanılmaktadırlar: Mesela, MacArthur ve Pianka, etkinliği maliyete (yiyecek bulmak için harcanan zaman ile ölçülmektedir), yararın (yiyecek türünün kalori değeriyle ölçülmektedir) oranı olarak ölçerler – yani organizma maliyet-fayda analizi yapmaktadır.(Khalil, 1998:34)

Fakat ayrıntılı analitik vakalar üzerinden rasyonelliği soruşturan bir çalışmanın sonucunda, klasik karar alma teorisinin, yani rasyonelliğin, evrimci modellerde yer alan uygunluk (genotip büyüme oranları veya nüfusla ilgili uygunluk) maksimizasyonunun evrimci nosyon ile uyumlu

olmadığı ortaya çıkmıştır (Cooper, 1995:458). Daha kısası, rasyonel seçim kuralının evrimci biyolojinin uygunluk kriteriyle uyumsuz olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat daha da ötesi, optimal uygunluk, klasik rasyonellik standartları tarafından öne sürülen rasyonel davranışı açıklamakta başarısızlığa uğradığı gibi, açıkça irrasyonel görünen davranış kalıplarını da mantıksal olarak zorunlu kılmaktadır (Cooper, 1995:458).

Khalil'in de belirttiği üzere, homoeconomicus'u, rasyonel bireyi özgecilik sorunundan kurtarmak için temelde üç strateji kullanılıyor: Axelrod türü yaklaşımda, özgecilik “uzak görüşlülük” kavramı ile ele alınıyor, birey sonuçta uzun vadede yine kendi çıkarını savunmuş oluyor. Becker'de özgecilik bireyin kendi fayda fonksiyonunda yer alıyor; ve nihayet üçüncüsü, Hirshleifer ve Frank'ta ise özgecilik genetik olarak programlanmış sayılabiliyor (Khalil, 1995a:512). Birbirinden tamamen farklı ama aynı şeyi savunmaya yönelik üç çaba ile karşılaşırız. Birincisi, özgecilikle bireyin en sonunda kendi çıkarını savunduğunu iddia ediyor. İkincisi, özgeciliğin de bireyin fayda fonksiyonuna dahil edilmesi gereken bir tatmin sağladığını öne sürüyor. Üçüncüsü, özgeciliğin genetik programa bağlı olduğunu ileri sürüyor. Böylelikle, ortaya ilginç bir sonuç çıkmış oluyor: Kendi çıkarını maliyet-fayda analizi yaparak sağlayan rasyonel bireye uygun olmayan “anomaliler”, yani, kendine zarar verme veya özgecilik gözleniyor. Sonra, neo Darwinistlerden yararlanarak, bu özgecilik “bencil gene” yani akrabalık bağına indirgeniyor. Fakat bu kez, akrabalık bağı bulunmayan tür içi özgecilik örnekleri ile karşılaşılıyor hatta türler arasında özgecilik davranışları gözleniyor. Bu defa, bunları, yani akrabalık bağları bulunmayan özgecilik biçimlerini açıklamak için, oyun teorisi stratejileri açıklama olarak devreye giriyor – yani uzun vadeli çıkarlar için bugün kendi çıkarından fedakârlık yapmak. Fakat sorun bitmiyor, çünkü oyun teorisi stratejilerinin geçerli olması için oyunun “tekrarlayıcı” olması gerekir, oysa bu defa da “tekrarlayıcı olmayan oyunlarda” da özgecilik örneklerine rastlanıyor. Rasyonelliğin tanımında ve bu rasyonelliğin temel varsayım olarak kabulünde ısrar etmek çeşitli bilimsel manevralara yol açmaktadır. Rasyonellik tanımı ve buna dayalı varsayımının, anaakım iktisadın Lakatosçu anlamda sert çekirdeğine ait olduğu bu manevralardan ve mücadeleden de anlaşılabilir.

6.Sonuç

Mekanik fizikten alarak kullandığı metaforlar, kavram, işleyiş ve ilkeler seti anaakım iktisadın çekirdeğini oluşturmaktadır. Buna karşılık iktisadın biyolojiden metaforik, yöntemsel

bakımdan yararlanmasının önemine işaret eden çalışmalar da bulunmaktadır. Hatta daha da ileri giderek sosyoekonomik dünya ile biyolojik dünyanın ortak ve benzer ilkeler türetilmesine zemin hazırlayan ontolojik bir ortaklık ve benzerlik taşıdığı da literatürde ileri sürülebilmektedir. Biyoloji disiplininde yer alan kavrayış veya teorik tartışmalar iktisada taşınırken, iktisat da mekanik fizikten aldığı kavram ve ilkeleri biyolojiye aktarmaktadır. Böylelikle iktisat ve biyolojideki metodolojik mücadeleler birbirini etkileyerek sürmektedir. Bu bağlamda, iktisadın ve biyolojinin etkileşimine “rasyonellik” tartışması bir örnek olarak sunulmuştur. Biyolojik bulguların, anaakım iktisadın çekirdek varsayımlarından olan “rasyonellik” kavrayışına ilişkin tartışmalar sergilenmiştir. Burada, rasyonelliğe anomali oluşturan örneklerin anaakım iktisat çerçevesinde açıklanma manevraları gösterilmiştir.

Rasyonellik varsayımının anaakım iktisatta taşıdığı önemi de gösteren bu tartışma bu varsayımın Lakatosçu anlamda çekirdek bir varsayım olduğunu da göstermektedir. Rasyonellik bağlamında iktisat ve biyoloji ilişkisine yönelik tartışmalarda yaşanan dikkati çeken bir kayma da “nedeni bulunan bir olguyu veya insan davranışını rasyonel bulma/sayma” veya başka bir deyişle “akıl ile açıklanabilen bir insani durum veya davranışın akılcı sayılmasıdır”. Bunun (ratio) kelimesinin Batı dillerindeki tarihsel anlamları ile ilgili bir yanı bulunmaktadır. “Neden/gereke” ile “akıl” arasındaki yakınlık, bir insan davranışının bir nedeninin/gerekesinin bulunması ile onun akılcı sayılması arasındaki karışıklığa da yol açabilmektedir. Burada üzerinde çok tartışılmış olan Hegel’in ünlü ifadesinin (*Rasyonel olan gerçektir ve gerçekte olan rasyoneldir*) uzantısı olan bir bağlam ortaya çıkmaktadır. Kısaca ifade edilirse, akıl ile açıklamak o davranış akılcı yapmamaktadır. Biyolojide bu karışıklık, evrimsel olarak oluşmuş olan bir özelliğin en uygun olarak varsayılması veya artık bulunmayan bir özellik veya türün en uygun olmaktan çıkması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda söz konusu yorumun “the fittest”, en uygun kavramının tanımında da ortaya çıktığı literatürde sıklıkla yer verilen bir totolojide bulunmaktadır. En uygun, yaşam mücadelesinde en ehil olarak tanımlanmakta ve buna karşılık yaşam mücadelesinde en ehil olan en uygun sayılmasıdır. Bir davranışın varlığı ve bunun evrimsel biyolojik kökeninin onu kendi başına, en uygun olması anlamında rasyonel saymaya yeterli sayılmamalıdır. Diğer taraftan, evrim yalnızca geçmişin yaşanmışlığı değil yaşamakta olan bir süreç olması da dikkate alındığında “en uygun” olanın da sürekli bir değişim sürecinde olduğu da dikkatlerden kaçabilmektedir.

Rasyonellik varsayımının iktisatta üstlendiği fonksiyona ilişkin olarak ise Weisskopf'a başvurulabilir. Onun kaygı giderici mekanizma (an anxiety reducing mechanism) olarak işlev gördüğünü ileri sürdüğü “denge” ve “tam bilgi” kavramlarının arasında “rasyonellik” kavramı da bulunmaktadır (Benton, 1990:78-80). Ona göre, rasyonellik varsayımıyla, iktisatçılar psikolojik olarak, irrasyonelliği ve düzensizliği dışlamakta; sosyolojik olarak, bireyler üzerinde etkili olan kolektif fenomenleri ve katmanlaşma gerçeğini olduğu kadar sınıf çatışmalarını da dışarıda bırakmakta; politik olarak, ekonomik ilişkilerin insanın insan üzerindeki iktidarını içeren gerçeği dışlanmakta ve iktidar meşrulaştırılmaktadır (Benton, 1990:80).

EK: DARWIN'İN İKİ ESERİ VE İKİ YAKLAŞIM

Yaşam İçin Mücadele ve Sempati/Ahlak

A. Charles Darwin ve Türlerin Kökeni (1859)

Charles Darwin 1859 yılında yayınladığı kısaca “Türlerin Kökeni” adıyla bilinen tam adı “Doğal Seçilim Yoluyla Türlerin Kökeni veya Yaşam Mücadelesinde Üstün Irkların Korunması ” (The Origins of Species by Means of Natural Selection, or the Presevation of Favoured Races in the Struggle for Life) adlı eserinde türlerin arasında veya tür içi seçilimin/ayıklanmanın veya seçimin dinamiğini varolma savaşımlı/mücadelesi (struggle for life) kavramı veya olgusuyla açıklamıştı (Darwin: Tarihsiz [1859]). Bu ünlü eserinde Darwin, varolma mücadelesi sayesinde, “.ne kadar ufak tefek de olsalar, hangi nedenden ileri gelirlerse gelsinler, değişimler, bir türün bireylerini korumak eğilimindedirler ve genel olarak kendi döllerine geçirilirler, yeter ki bu değişimler, öteki örgenli varlıklarla ve yaşamın fiziksel koşullarıyla olan son derece karmaşık ilişkilerinde bu bireylerin bizzat kendilerine yararlı olsunlar....Ben bu ilkeye, yani nice belirsiz ve önemsiz olursa olsun bir değişimin, yararlı olduğu takdirde, korunması ve süreklilik kazanması ilkesine, insanoğlunun gerçekleştirebildiği seçme ile bu seçme arasındaki ilişkileri belirtmek üzere Doğal Seçme (*Natural Selection*) terimiyle adlandırdım.” (Darwin: 125-126).

Bu terimin yerine Darwin, Spencer'in sık sık kullandığı “en uygun (en ehil) olanın direnmesi-yaşamda kalması” deyiminin daha doğru olduğunu da ilave etmektedir. Darwin, varolma mücadelesi terimini, mecaz (eğretileme veya metafor) olarak kullandığını da söylemektedir. Darwin, daha sonra, söz konusu eserinin Çoğalmanın Geometrik Oranı başlığını taşıyan alt bölümde ise şunları söylemektedir: Onun için yaşayabilenlerden daha çok birey doğduğuna

göre her olayda, gerek aynı türden başka biri bireyle, gerek başka başka türlerin bireyleri arasında, gerek fiziksel yaşam koşulları ile canlı varlık arasında yaşamda kalabilmek, varolabilmek için bir savaşım yürütülmelidir. Bu, Malthus’un, bütün hayvanlar ve bütün bitkiler alemine çok daha büyük bir yoğunlukla uygulanan öğretisidir, çünkü burada, ne yapay bir besin üretimi ne de sakınım gereği evliliğe kısıtlama getirilmesi sözkonusudur. Her ne kadar bugün bazı türler oldukça hızlı bir biçimde çoğalırlarsa da, bütün türler için durum aynı değildir, çünkü dünya bunların hepsini barındıramaz” (Darwin: 128).

Aynı şekilde Darwin, “...bütün bitkilerin ve bütün hayvanların geometrik bir ilerleme uyarınca çoğalma eğiliminde olduklarını yanılmaktan korkmadan, güvenle olumlayabiliriz...” (Darwin: 130) derken bir kere daha Malthus’a atıf yapmış olmaktadır. Hatta Darwin, yaşam mücadelesinin hemen her zaman aynı türden olan bireyler arasında çok daha zorlu olduğunu, bu bireylerin aynı bölgelerde dolanmaları, aynı besinleri arayıp durmaları ve aynı tehlikelerle karşı karşıya bulunmaları nedenlerine bağlamaktadır (Darwin: 1859, 140). Darwin yaşam mücadelesinin acımasızlığını kabul etmekte fakat bunu meşrulaştıran bir söyleme de sahip olmaktadır:

“Evrensel plandaki bu savaşım düşüncesi üzüntülü düşünceler uyandırır, ama savaşım doğada hiç bitmez tükenmez olduğu, burada korkuya yer olmadığı, ölümün genel olarak ani olduğu ve güçlü, gürbüz, sağlıklı ve mutlu olanların yaşamda kaldıkları ve çoğaldıkları inancıyla kendimizi avutabiliriz.” (Darwin: 1859, 143).

Nihayet, Darwin, eşeyssel (cinsel) seçilimin de benzer bir dinamiğe, daha fazla üremenin de mücadeleye bağlı olduğunu ileri sürerek muhakemesini ilerletir.

Darwin’in, doğal seçilim veya en uygun olanın yaşamda kalması ve yaşam için mücadele kavramlarını, türler arasında ve hatta tür içinde daha da fazla olmak üzere belirleyici dinamik olarak belirlemede Spencer ve Malthus’un etkileri, ilham kaynağı ve metafor olarak kullanımı açıktır. Ancak aynı Darwin, daha sonra 1871’de yayınlanan İnsanın Türeyişi adlı eserinde hem sorunsalın başka boyutlarına değinir hem de insan için ayırt edici bazı özelliklerin bulunduğuna işaret eder.

B. Charles Darwin ve İnsanın Türeyişi (1871)

Darwin “İnsanın Türeyişi” (The Descent of Man) adlı eserini 1871’de yayınladı. Bu eserinde Darwin, kendi görüşlerini insan türünün gelişimi açısından geliştirdi. Darwin, insan ile hayvanları, merak, taklit, dikkat, bellek, hayal gücü ve us ölçütleri ile zihinsel yetenekleri bakımından karşılaştırmıştı (Darwin: 1871). Darwin, bütün bu yeti ve olgular açısından insanda bulunan bazı özelliklerin nicel bakımdan farklı olmakla beraber hayvanda da bulunduğunu iddia etmiştir. Fakat, uzun karşılaştırmalardan sonra Darwin, insanı hayvandan ayıran en önemli farkı ahlak olgusunda bulur: “*İnsan ile alt hayvanları arasında varolan tüm farklardan, eskiden, ahlak duygusunun ya da vicdanın daha önemli olduğunu savunan yazarlara tamamen katılıyorum*”(Darwin: 1871, 138). Darwin, insanı hayvandan ayıran temel ölçüt olarak değerlendirdiği ahlak duygusunu, insanın toplumsal içgüdüsüne, üst düzey zihinsel yeteneklerine ve bireyin toplumsal alışkanlıklarına bağlamaktadır. Burada Darwin, ahlakın dayanağı saydığı toplumsal içgüdüye, Adam Smith’in “Ahlaki Duygular Teorisi” (The Theory of Moral Sentiments) adlı eserine ve burada yer alan kritik kavram “sempati”ye atıf yaparak yer vermektedir. (Darwin: 1871, 150).

“Adam Smith’in eskiden ve Bar Bain’in da yakın zamanlarda savunduğu teze göre, sempatinin temelinde yatan bizim geçmişteki haz ve acı durumlarının anısını saklamaya olan bizim güçlü eğilimimizdir. Örneğin “açlık çeken, üşüyen, yorgun bir adam görmek, bizde, benzer durumların, düşüncede de olsa acılı anılarını yeniden canlandırır”. Ve biz, böylece, birlikte bizim kendi acılı duygularımız da yatışsın diye başkasının acılarını dindirmeye itiliriz. Aynı biçimde başkalarının sevinçlerine katılmaya da yöneltiliriz.” (Darwin: 1871, 150-151).

Üstelik Darwin, ahlak duygusu veya toplumsal içgüdünün bir diğer adı veya kaynağı olarak sempatinin varlığının güçlü olduğu toplumların daha büyük bir gelişme düzeyine varacağını da söylemektedir: “*Ahlaklı bir varlık geçmiş ve gelecek davranışlarını ve davranış nedenlerini karşılaştırma ve onları onaylama ya da onaylamama yeteneğinde olan bir varlıktır.*” (Darwin: 1871, 158). Çünkü “*Adam öldürmek, hırsızlık, ihanet vb. olağan olsaydı, hiçbir kabile bir arada varlığını sürdüremezdi*” (Darwin: 1871, 165). Darwin’e göre, işte bu özellik hayvanlarda bulunmamaktadır. Ancak Darwin, türe ait her özelliğin her bireyde bulunmasının zorunlu olmaması gibi sempati duygusunun da her insanda bulunmamakta olduğunu da kabul etmektedir :³

³ Darwin’in sempati veya duygudaşlık dediği empati yoksunluğunun “özü bakımından kötü insan” anlamına geldiğini modern psikoloji de öne sürmektedir. Sosyopati veya psikopati, vicdan ve ahlak yoksunluğu olarak karakterize olmakta, özü itibariyle empati yoksunluğu ile tanımlanmakta ve psikoloji disiplinde son derece anlamlı bir biçimde “anti-sosyal kişilik bozukluğu” olarak sınıflandırılmaktadır.

“Bir insanda duygudaşlık diye bir şey yoksa ve onun kötü davranışlara yol açan arzuları belirli anda güçlü ise ve akla getirildiklerinde kalıcı toplumsal içgüdülerin ve başkalarının yargılarının baskısı altında kalmıyorlarsa, o zaman, karşımızda özü bakımından kötü bir insan var demektir.” (Darwin:1871, 164).

C. Sonuç Yerine

Darwin’in bu temel iki eserindeki değerlendirmeleri onun doğanın dinamiğini ve bu bağlamda insanı çözümlerken Klasik İktisat panteonundaki ulularla, özellikle Malthus ve Smith’den ne kadar yararlandığını göstermektedir. Darwin kendisinin de ifadesiyle, bir metafor olarak bu görüşleri doğaya ilişkin kendi çözümlerinde kullanmıştır. Böylelikle sosyal bilimden doğa bilimine, ister metafor isterse ontolojik işleyiş dinamikleri bakımından kabul edilsin, bir transfer gerçekleştirilmiş olmanın da modern dünyadaki öncülerinden birisi de Darwin olmaktadır. Sosyal bilimler ile doğa bilimleri arasındaki, karşılıklı geçişim halen sürmektedir. Bazen ilham alınan bir metafor olarak, bazen metodolojik olarak, bazen de sosyal ve doğal dünyanın işleyiş ilke, yasa ve süreçlerinin birbirlerine benzemesi iddiasından yola çıkan ontolojik değerlendirmelerle bu tartışma sürmektedir.

Diğer taraftan, Darwin’in 1859 tarihli “Türlerin Kökeni” kitabındaki tema olan yaşama mücadelesi, türler arasında ve tür içi rekabet/mücadele dinamiği ve en uygun olanın yaşaması kavramları üzerinde literatürde yaygın bir tartışmanın bulunduğu bilinmektedir. Mesela, Salvucci’e göre (2012), “Türlerin Kökeni” kitabından sonra Darwinizm, hastalık ve yiyecek kıtlıklarının yaşam için sürekli mücadelede en uygun olanın lehine nüfusun bir düzenleyicisi olarak işlediğini ileri sürerken Malthusian vizyonu kullandı. Salvucci burada, Sanayi Devriminin ortalarında, Darwin’in sefalet ve yoksulluğun artışı gözlediğini, *laissez faire* fikrinden ve Adam Smith’den etkilendiğini ifade ederek Himmelfarb’ın değerlendirmesini aktarır: Darwinizm “en uygun” (the fittest) olarak Victorian toplumun durumunu biyolojik olarak meşrulaştıran bir işleve sahip oldu. Doğal seçim teorisi yalnızca İngiltere’de doğmuştu, çünkü yalnızca *laissez faire* İngiltere’si atomistik, egoistik zihniyeti bu kavramlara zemin hazırlıyordu. Yalnızca orada Darwin, temel faaliyetin mücadele etmek olduğunu varsayabildi. Salvucci (2012), Spengler’in Darwin’in “Türlerin Kökeni” kitabını, biyolojiye iktisadın uygulandığı olarak tanımladığını ve onun eserinin İngiliz fabrikasının atmosferini yaydığını belirtmektedir. Spengler’e göre, doğal seçim yalnızca İngiltere’de doğdu, çünkü kapitalist etiğin ve Manchester iktisadının Victorian “tamahkar felsefesinin” (greed-philosophy)

mükemmel bir ifadesi olmuştur. Salvucci'nin görüşü, rekabet ve mücadeleyi reddetmemekle beraber bunların evrimin yaratıcı motoru olarak kabul edilmesine itiraza dayanmaktadır. Antibiyotiklere bakteri direnci, evrimde virüslerin rolü gibi biyolojik olgulara dayalı incelemesiyle, ekosistemlerin karşılıklı bağının dinamik ve kendini düzenleyen, yaşam ağı/şebekesi (the Net of Life) adını verdiği bir biosfer oluşturduklarını ifade etmektedir.

Ancak Darwin'in 1871 tarihli “İnsanın Türeyişi” adlı eserinde yer alan insanı hayvandan ayırt eden nitelik konusunda, toplumsal içgüdüye dayanan ahlak ve sempati kavramları ile açıklanan olguları toplumsallığın temeli sayan görüşleri daha az bilinmektedir. Darwin, sosyal Darwinizm olarak bilinen bir siyasal-bilimsel akımın kaynağı olarak kullanılırken onun “Türlerin Kökeni” adlı eserine başvurulmuştur. Bugün neo-Darwinist görüşün temsilcilerinden Dawkins'in “Gen Bencildir” adlı eseri de esasen bu eserin mantığına dayanmaktadır. Ancak Darwin'in insan türü ile ilgili temel görüşlerinin yer aldığı “İnsanın Türeyişi” adlı eserinde ahlakı, insan toplumsallığının özü olarak gören bir yaklaşım da bulunmaktadır. Bu görüşün, en bilinen temsilcisi ise Kropotkin ve onun karşılıklı yardımlaşma olgusunu evrimin faktörü olarak gören yaklaşımı, Darwin'in insana özgü saydığı sempatiye dayanan karşılıklı yardımlaşma ve toplumsallığı, doğal dünyanın diğer türleri için de geçerli saymaktadır. Cherry'nin (1980) de belirttiği gibi Becker gibi, yaşlılara sosyal destek harcamalarını çocuklardan yaşlılara yapılan bir transfer olarak değerlendiren veya Fisher gibi sosyal Darwinizm'den aldığı ilham ile “eugenic” görüşleri savunan *laissez faire* politikalarını savunan iktisatçıların dışında Veblen gibi, evrimsel biyolojiden aldığı ilham ile insan davranışlarını açıklamada kültürel olarak belirlenen içgüdülerin rasyonel hesaplamalardan daha baskın olduğunu ileri süren iktisatçılar da bulunmaktadır. Veblen'e göre, Cherry'nin aktardığı üzere, kapitalistler öz çıkarları için değil özel mülkiyet rejimine içgüdülerini uyarlayarak birikim sağlarlar ve esasında insan içgüdüleri bireyci rekabetçi bir ekonomide olduğundan daha fazla organizasyonlarla uyumludur.

Darwin'de her iki yaklaşımın da izlerini ve köklerini bulmak mümkündür.

KAYNAKÇA

Benton, Raymond, Jr.(1990), “A Hermeneutic Approach to Economics: If Economics Is Not Science, And If It Is Not Merely Mathematics, Then What Could It Be?”, Samuels, Warren J. (ed.), *Economics As Discourse*, (Boston/Dordecht/London,:Kluwer Academic Publishers):65-99.

Blaug, Mark (1997), *The Methodology of Economics*, (Cambridge :Cambridge University Press).

Cherry, Robert (1980), “Biology, Sociology and Economics: An Historical Analysis”, *Review of Social Economy*, 38:2 (141-154).

Cooper, W.S.(1995), “How Evolutionary Biology Challenges the Classical Theory of Rational Choice”, Hodgson, Geoffrey M. (ed.), *Economics and Biology* (Hants&Vermont: Edward Elgar Publishing):371-395.

Darwin, Charles (Tarihsiz [1859]), *Türlerin Kökeni*, (Ankara: Onur Yayınları).

Darwin, Charles (Tarihsiz [1871]), *İnsanın Türeyişi*, (Ankara: Onur Yayınları).

Fine, Ben (2002/2003), “İktisadi Emperyalizm ve Sosyal Bilimler”, *Toplum ve Bilim* , (Sayı:Kış 1995) : 43-60.

Georgescu-Roegen, Nicholas (1995), “Methods in Economic Science”, Hodgson, Geoffrey M.(ed.), *Economics and Biology* , (Hants&Vermont: Edward Elgar Publishing): 48-59.

Hagen, Edward H., Paul J. Watson, Peter Hammerstein (2008), “Gestures of Despair and Hope: A View on Deliberate Self-harm From Economics and Evolutionary Biology”, *Biological Theory* 3(2), 123-138.

Hirshleifer, J.(1995), “Economics from a biological viewpoint”, Hodgson, Geoffrey M. (ed.), *Economics and Biology* , (Hants&Vermont: Edward Elgar Publishing):87-138.

Hodgson, Geoffrey M. (1995), “Introduction”, Hodgson, Geoffrey M. (ed), *Economics and Biology*. (Hants&Vermont: Edward Elgar Publishing): xiii-xxv.

Hodgson, Geoffrey M. (2007), “Taxonomizing the Relationship Between Biology and Economics: A Very Long Engagement”, *Journal of Bioeconomics*, Springer : 169-185.

Kacelnik, Alex (2006), “Meanings of Rationality”, Hurley, Susan ve Matthew Nudds (Ed.), *Rational Animals ?* , (Oxford: Oxford University Press): 6-46.

Khalil, Elias L. (1995a), “Economics and Biology: Eight Areas of Research”, Hodgson, Geoffrey M. (ed.), *Economics and Biology* , (Hants&Vermont: Edward Elgar Publishing): 509-525.

Khalil, Elias L. (1998), “The Five Careers of the Biological Metaphor in Economic Theory”, *Journal of Socio-Economics*, 27(1), 29-52.

Khalil, Elias L.(1995) “Neo-Classical Economics and Neo-Darwinisim: Clearing the way for Historical Thinking”, Hodgson, Geoffrey M. (ed.), *Economics and Biology* , (Hants&Vermont: Edward Elgar Publishing): 548-598.

Klamer, Arjo ve Leonard, Thomas C. (1994), “So what’s an economic metaphor”, Philip Mirowski (ed.)
Natural images in economic thought ,(Cambridge: Cambridge University Press): 20-51.

Salvucci, Emiliano (2012), “Selfishness, warfare, and economics; or integration, cooperation, and biology”, *Frontiers in Cellular and Infection Microbiology*, May 2012, Volume 2: 1-12.

Sokal, Alan ve Bricmont ,Jean (2002), *Son Moda Saçmalar: Postmodern Aydınların Bilimi Kötüye Kullanmaları*, (İstanbul:İletişim Yayıncılık).

Smith G., Trenton (2009), “Reconciling psychology with economics: Obezity, behavioral biology, and rational overeating”, *Journal of Bioeconomics*, 11: 249-282.

Doğru, M. K. (2018), “ İktisat, Biyoloji ve Rasyonellik” Politik Ekonomik Kuram, Cilt 2(1)

Thoben, H.(1995), “Mechanistic and Organistic Analogies in Economics Reconsidered”, Hodgson, Geoffrey M. (ed.), *Economics and Biology* , (Hants&Vermont: Edward Elgar Publishing) :60-73.

Yılmaz, Feridun (2009), *Rasyonalite: İktisat Özelinde Bir Tartışma*, (Paradigma Yayıncılık, İstanbul).

Politik Ekonomik Kuram
Dergi Web Sitesi: <http://dergipark.gov.tr/pek>

Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Ölüm Cezasının Kaldırılması ve Türkiye'deki Süreç

M. Balkan Demirdal¹

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi:

Makalenin Yüklendiği Tarih: 16.04.2018

Makalenin Kabul Edildiği Tarih: 25.04.2018

Jel Kodları: Y80, Z18, R58

Anahtar Kelimeler: Ölüm Cezası, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Milletlerarası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi.

¹ Arş. Gör. Dr. Niğde Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, blkndemirdal@yahoo.com

Demirdal, M. B. (2018), “Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Ölüm Cezasının Kaldırılması ve Türkiye’deki Süreç” Politik Ekonomik Kuram, Cilt 2(1)

Özet

Son zamanlarda Türkiye’de hem siyasi hem de toplumsal zeminde, belli suçlara ölüm cezasının tekrar getirilmesi ile ilgili tartışmalar gündemde kendine yer bulmuştur. Bu tartışmalar, ölüm cezasının toplum vicdanı, siyasi hareketler ve adalet kavramları ile ilişkilendirilmesi çerçevesinde yapılırken Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ıskalanmaktadır. Bu çalışma Türkiye’de ölüm cezasının tekrardan kabul edilip edilemeyeceği tartışmalarına Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler bakımından odaklanarak, kronolojik bakımdan bilgi verme amacı ile hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm Cezası, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Milletlerarası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi.

Abolishing Death Penalty in International Human Rights Law and Duration in Turkey

Abstract

Recently, in Turkey, on both political and social grounds, the debate upon reintroduction of death penalty for certain crimes finds itself a place on the agenda. While this debate has been and continues to be carried out within the frame of concepts such as public conscience, political movements and justice, it misses out the international treaties in force under Turkish legal system. Hence this paper seeks to elucidate the debate upon whether death penalty should be reintroduced or not by focusing the chronological order of the international treaties in force under Turkish legal system.

Keywords: Death Penalty, European Convention on Human RightsInternational Covenant on Civil and Political Rights.

1.Giriş

Günümüzde ölüm cezası uygulanan ülkeler yaygın olarak Asya kıtasında konuşlanmış olmakla beraber, A.B.D.’nin bazı eyaletlerinde de ölüm cezası hala etkin bir şekilde uygulanmakta ve infazları gerçekleştirilmektedir. Buna karşı Kara Avrupası’nda, liberal anlayışa dayanan insan hakları fikirlerinin etkisi ile ölüm cezasının uygulanmadığı ve hatta hukuk düzeninden tamamen çıkarıldığı göze çarpmaktadır² (Gören, 2006:75-76). Avrupa’ya entegre olma aşamasında Türkiye’nin ölüm cezası konusunda liberal insan haklarına dayalı sisteme uygun adımlar attığı söylenebilir. Buna göre mevcut ölüm cezaları hukuk sisteminden çıkarılmış ve liberal insan haklarına ve insan onuru kavramına uygun cezalar getirilmiştir (Gören, 2006: 70). Ancak buna rağmen hem toplum vicdanında hem de siyasi saiklerle bazı suçlara verilen cezalar son zamanlarda kamuoyunda sıkça tartışılmaktadır.

Özellikle Türk Ceza Kanunu’nun (TCK) 103. maddesinde düzenlenen “Çocukların Cinsel İstismarı” başta olmak üzere, TCK’nın altıncı bölümünde yer alan “Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlar” ile 15 Temmuz darbe girişimi sonrası tartışılmaya başlanan başta TCK’nın 309. maddesinde düzenlenen “cebir ve şiddet kullanarak Anayasanın öngördüğü düzeni ortadan kaldırmaya çalışmak” suçuyla, Md. 310’da düzenlenen “Cumhurbaşkanına suikast ve fiili saldırı” suçuna ölüm cezasının tekrar getirilmesi gerektiği tartışılmaya başlanmıştır. Söz konusu tartışmalar toplum vicdanı ve siyasi saiklere dayanmakla beraber, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerinin esasları ve ne gibi sınırlamalar getirdiği önemsenmemektedir.

Tüm bu siyasi ve toplumsal hareket noktalarına rağmen, öncelikle halen taraf olduğumuz uluslararası insan hakları sözleşmelerinin şartları ve ne getirdiği önemlidir. Bu bağlamda çalışmada söz konusu sözleşmeler irdelenecek ve Avrupa’daki insan hakları anlayışına ölüm cezası ile ilgili ne gibi sınırlamalar getirdiği irdelenerek, son olarak Türkiye’nin son durumu ve gelecekte neler olabileceği kısaca tartışılacaktır.

² Günümüzde sadece 20’nin altında ülkede idam cezası uygulanmaktadır. Çin, İran, Suudi Arabistan ve A.B.D., dünyadaki ölüm cezalarının %94’ünü infaz etmektedirler.

<http://web.amnesty.org/pages/deathpenalty-facts-eng>

2. BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi

BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (MSHS) 23.03.1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, 6. maddesinde yaşam hakkını düzenlemekle beraber, ölüm cezası istisnasına yer vermektedir. Buna göre madde;

“1. Her insanın doğuştan gelen yaşama hakkı vardır. Bu hak yasalarla korunacaktır. Hiç kimsenin yaşamı keyfi olarak elinden alınamaz.

2. Ölüm cezasını kaldırmamış olan ülkelerde idam hükmü, ancak suçun işlendiği anda yürürlükte olan yasalara uygun olarak ve bu Sözleşme ile Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi hükümlerine aykırı olmamak şartı ile, en ağır suçlar için verilebilir. Bu ceza ancak yetkili bir mahkeme tarafından verilmiş kesin bir karar üzerine uygulanabilir.

3. Yaşamdan yoksun bırakma eyleminin soykırım suçunu oluşturması durumunda, bu maddenin hiçbir hükmünün Sözleşme'ye Taraf Devletlerden hiçbirine Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi hükümlerinden doğan herhangi bir yükümlülüğüne herhangi bir biçimde aykırılık olanağını vermeyeceği açıktır.

4. Ölüm cezasına çarptırılan herkesin, cezanın affedilmesini ya da daha hafif bir cezaya çevrilmesini istemeye hakkı vardır. Genel af, özel af ya da ölüm cezasının değiştirilmesi kararı her durumda verilebilir.

5. Ölüm cezası onsekiz yaşın altındaki kimseler tarafından işlenen suçlar için verilemez ve hamile kadınların idam cezaları yerine getirilemez.

6. Bu maddenin hiçbir hükmü, Sözleşme'ye Taraf herhangi bir Devlet tarafından, idam cezasının kaldırılmasını geciktirmek ya da önlemek için kullanılamaz.”

Şeklinde düzenlenmiştir. MSHS'nin 6. maddesinde hangi sebeplerle ölüm cezası verilmesi gerektiği tahdidi olarak sayılmıştır. Ölüm cezası verilebilmesi için, öncelikle çok ağır ve ciddi bir suçun varlığı aranmıştır. Yani esasen ölüm cezasının verilebilmesi için ölçülülük ilkesine uygun olarak, verilecek cezanın işlenen suç ile orantılı olması aranmıştır (Van Dijk ve Van Hoof, 1998:303). Bu niteliklerde bir suçun varlığı halinde ise; adil ve usulüne uygun yargılama hakkının bütün güvencelerine tam olarak riayet edilerek cezanın verilmesi, af ya da cezanın hafifletilmesini talep hakkının her koşulda tanınması; suç işleme tarihinde 18 yaşından küçük olanlara bu cezanın verilememesi; hamile kadınların ölüm cezasının infaz edilmemesi gibi unsurlar yer almaktadır (Shabas, 1997: 301).

MSHS md. 4’e göre, taraf devletler;

“ulusun yaşamını tehdit eden kamusal tehlike ortaya çıktığı ve bunun varlığı resmi olarak ilan edildiği zaman, sözleşme çerçevesindeki yükümlülüklerinden sapma teşkil eden önlemleri (...) alabilirler”.

Ancak bu hallerde bile aykırı önlemlere konu kılınamayacak haklar vardır ve yaşam hakkını düzenleyen md. 6 bunlar arasında sayılmıştır. O halde, ölüm cezası istisnası için getirilen ve yukarıda sıralanan kayıtlamalar, istisnai rejimlerin varlığı ve uygulanması dönemleri için de geçerlidir.

Türkiye ise MSHS’yi 15/08/2000 tarihinde imzalamıştır. Söz konusu belge, Türkiye bakımından 23/12/2003 tarihinden itibaren hüküm doğurmaya başlamıştır. Böylece Türkiye, MSHS’nin 6. maddesinde yer alan yaşama hakkı ve ölüm cezası için getirilen koşulları kabul etmiştir. MSHS’nin 4. maddesinde ulusun yaşamını tehdit eden kamusal tehlike ortaya çıktığı zaman sözleşme çerçevesindeki yükümlülüklerden sapma teşkil eden önlemlerin alınabildiği düzenlenmişse de, 6. maddede yer alan yaşama hakkı ve ölüm cezası düzenlemeleri istisna getirilemeyecek düzenlemeler olduğundan her koşulda Türkiye’nin uyması gerektiği unutulmamalıdır.

3. BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan Ek Seçimlik 2 No’lu Protokolü

MSHS’ne imza koymuş bulunan devletlerin imzasına açılan Ek Seçimlik 2 No’lu Protokol, 11.07.1991 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ek Seçimlik 2 No’lu Protokol, aşağıda inceleyeceğimiz Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS) 6 No’lu Protokolü gibi “barış zamanı-savaş zamanı ayırımını öngörerek ölüm cezasını “barış zamanı” bakımından kaldıran bir belgedir. Protokolün 1. ve 2. maddelerinde bu durum;

Madde 1 “1. Bu Protokole Taraf bir Devletin egemenlik alanında bulunan hiç kimse idam edilemez.

2. Her bir Taraf Devlet, kendi egemenlik alanı içinde ölüm cezasını kaldırmak için gerekli bütün tedbirleri alır.”

Madde 2 “1. Bu Protokolü onaylama ve Protokole katılma sırasında konulan, savaş sırasında işlenen askerî nitelikteki çok ciddi suçlar için verilen mahkûmiyet kararına

uygun olarak savaş zamanında ölüm cezasının infazını öngören çekince dışında, bu Protokole konulan herhangi bir çekince kabul edilemez.”

İbareleri ile açıkça belirtilmiştir.

Yukarıda görüldüğü üzere Ek Seçimlik 2 No’lu Protokolün 2. maddesinin 1. fıkrasına göre, savaş zamanı ön şartı gerçekleşmiş bile olsa, çok ciddi nitelikli askeri suç olmadıkça ölüm cezasının verilmesi mümkün değildir. Ayrıca Ek Seçimlik 2 No’lu Protokolün aynı maddesinde, savaş zamanında çok ciddi nitelikli askeri suçlar için verilebilecek olan ölüm cezası mahkûmiyetinin sadece savaş zamanı içinde infaz edilmesine imkân verilmektedir (Gören, 2006:73-74).

Türkiye bu protokole 06/04/2004 tarihinde imza koymuştur. Daha sonra da onaylamak üzere “Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İkinci İhtiyari Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun”u çıkarmıştır³. Sonuç olarak da söz konusu protokol Türkiye bakımından 02/06/2006 tarihinden itibaren yürürlük kazanmıştır. Böylece ölüm cezası Türkiye açısından, ciddi nitelikli askeri suçlar haricinde savaş zamanı varlığını sürdürmekte iken barış zamanı açısından tamamen kaldırılmış bulunmaktadır.

4. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6 No’lu Ek Protokolü: Barış Zamanı Ölüm Cezasının Kaldırılması

BM bünyesinde hazırlanan uluslararası sözleşmeler ve bu sözleşmelere istinaden oluşturulan kurumlar aracılığı ile insan haklarının korunması yanında bölgesel düzeyde yapılacak sözleşmeler ve oluşturulacak kurumlar vasıtası ile insan haklarının korunması da oldukça önemlidir. Özellikle Avrupa için son derece önemli adımlar atılmasını sağlayan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kurumu bölgesel düzeyde insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bakımından büyük katkı vermektedir.

Tam adı İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Korumaya Dair Avrupa Sözleşmesi olan AİHS’nde, Ölüm Cezasının Kaldırılmasına İlişkin 6 No’lu Protokol ise ölüm cezasının bölgesel alanda ortadan kaldırılması adına ilk düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır (Van Dijk ve Van Hoof, 1998:678-681). Söz konusu Protokol, 28.04.1983’te imzaya açılarak ve oldukça kısa

³ Resmi Gazete, Sayı No: 25984, 02.112005, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/11/20051102.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/11/20051102.htm>, (E.T. 10.05.2013).

bir zamanda 5 onay şartını gerçekleştirerek, 01.03.1985 tarihinde yürürlüğe girerek eklenmiştir. 6 No’lu Protokol de, BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan Ek Seçimlik 2 No’lu Protokolü gibi barış zamanı-savaş zamanı şeklinde ikili bir ayrımı öngörmektedir. 6 No’lu Protokolün 1. maddesinde;

“Ölüm kaldırılmıştır. Hiç kimse bu cezaya çarptırılamaz ve idam edilemez”

Hükmü getirilerek, barış zamanında ölüm cezasını bütünüyle kaldırmaktadır. Protokolün 2. maddesinde ise;

“Bir devlet barış zamanında ya da yakın savaş tehdidi durumunda işlenen suçlar bağlamında, yasalarında ölüm cezasına ilişkin hüküm bulundurabilir”

diyerek savaş zamanı dışında yakın savaş tehlikesi zamanlarında işlenmiş olan eylemler bakımından da ölüm cezası yaptırımına yer vermiştir (Anayurt, 2004:147 ; Gomien vd., 1996:96 ; Harris, 2013:773).

6 No’lu Protokol, istisna alanını “savaş zamanında” ya da “yakın savaş tehdidi durumunda” işlenen suçlar şeklinde iki kategori olarak belirlemiştir. Ancak belirtmek gerekir ki bu, 6 No’lu Protokole taraf olacak bir devletin zorunlu olarak ulusal mevzuatında anılan istisna kategoriyi muhafaza edeceği anlamına gelmemektedir. Söz konusu istisna kategorisinin tanınmasının nedeni, ölüm cezasını asgari olarak barış zamanı bakımından mutlak olarak kaldırırken, savaş zamanı için bu cezayı yine de yürürlükte tutmak isteyebilecek olan devletlerin de 6 No’lu Protokole taraf olabilmelerinin önünü açmaktadır. Buna rağmen Avrupa Konseyi üyesi devletlerin büyük bir çoğunluğunun ulusal mevzuatında ölüm cezasının, bütün suçlar bakımından kaldırılmış olduğunu bilmekte fayda bulunmaktadır. Protokolün 2. maddesinin 2. fıkrasında yer alan;

“.....İlgili devlet, söz konusu yasanın bu duruma ilişkin hükümlerini Avrupa Konseyi Genel Sekreteri’ne bildirir.”

hükmü ile taraf devletlerin savaş ya da yakın savaş dönemlerinde hangi suçlar için ölüm cezası öngördüklerini önceden belirleyip Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği’ne göndermek ile zorunlu oldukları da unutulmamalıdır. Böylece savaş ya da yakın savaş dönemi için de ölüm cezasının uygulanması bakımından insan haklarının bölgesel düzeyde koruma mekanizmasının söz sahibi olduğu söylenebilir.

Türkiye 6 No’lu Protokolü 15.01.2003 tarihinde imzalamıştır ve onaylamak üzere 26.06.2003 Tarih ve 4913 Sayılı “İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Korumaya İlişkin 11 No’lu Protokol ile Değişik Avrupa Sözleşmesine Ek 6 No’lu Ölüm Cezasının Kaldırılmasına Dair Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun”u çıkarmıştır⁴. Daha sonra Bakanlar Kurulunun 15.08.2003 tarih ve 2003/6069 sayılı kararı ile bu protokolün onaylanması kararlaştırılmış ve nihayet protokol Türkiye bakımından 01/12/2003 tarihinden itibaren yürürlük kazanmıştır.

5. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 13 nolu Ek Protokolü: Ölüm Cezasının Tamamen Kaldırılması

03.05.2002 tarihinde Bakanlar Komitesinin Vilnius toplantısında imza ve onaya açılan İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesinin Ölüm Cezasının Her Koşulda Kaldırılmasına ilişkin 13 No’lu Protokol, devletlerin tamamına yakını tarafından imzalanmış ve 19 devlet tarafından onaylandıktan sonra gerekli koşulları sağlayarak 01.07.2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Anayurt, 2004:155).

13 No’lu protokol ölüm cezasını barış zamanında olduğu gibi savaş veya yakın savaş tehdidi altında da kaldırmaktadır. Bu bağlamda 6 No’lu Protokoldeki savaş zamanı barış zamanı ayrımı tümüyle ortadan kaldırılmıştır. Yani ölüm cezası artık hangi zaman olursa olsun herhangi bir suçun cezası olarak infaz edilemeyecektir (Anayurt, 2004: 155 ; Harris, 2013:773). 13 No’lu Protokolün 2.maddesinde;

“AİHS md.15 çerçevesinde, bu protokol hükümlerinden hiçbir sapma yapılmayacaktır”

hükmüne yer verilmiştir. Bunun anlamı, 13 No’lu Protokolün tarafı devletlere, AİHS md. 15’te öngörülen ve savaş zamanı ve diğer kamusal tehlike hallerinde uygulanabilirliği bulunan olağanüstü hallerde yükümlülükleri askıya alma olanağının tanınmadığıdır. Dolayısıyla her ne olursa olsun protokole taraf olan devletlerin, ulusal hukuklarında halen mevcutsa, ölüm cezalarını kaldırmaları ve protokole uygun düzenlemeler ışığında ulusal hukuklarında düzenlemelere gitmeleri gerekmektedir (Harris, 2013:773).

⁴ Resmi Gazete, Sayı No.25155, 01.07.2003, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/07/20030701.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/07/20030701.htm>, (E.T. 10.05.2013).

AİHM verdiği kararlar ile 6 ve 13 No’lu Protokollerin isabetli bir şekilde taraf devletlerce uygulanması yolunda oldukça aydınlatıcı yorumlara imza atmıştır. Örnek olarak AİHM için salt ölüm cezasının ulusal hukuk mevzuatından çıkarılması protokole uygun davranmak için yeterli değildir. Ölüm cezasına mahkum edilme riskine karşı AİHM;

“bir yabancı, kendisine ölüm cezası verildikten sonra ciddi olarak bu cezanın infaz edilmesi riski ile karşılaşabileceği bir ülkeye iade edildiğinde...” (Bader and Kanbo/Sweden, No. 13284/04, 08.11.2005, p.42)

şeklindeki tanımlama ile birlikte, taraf devletin, AİHS md.2 ve 6 No’lu Protokolün 1.maddesi bağlamında sorumluluğunun gündeme gelebileceğini belirtmektedir (Harris, 2013:773). Ölüm cezasını kaldıran birçok ülke de iç hukuklarında ölüm cezası bulunan ülkelere suçluların geri verilmesini yasaklayıcı hükümler koyarak Protokole uygun düzenlemelere imza atmışlardır (Gören, 2006:79-80).

Örneğin Razaghi/İsveç kararında (Razaghi/Sweden, No. 64599/01, 25.01.2005), Razaghi aslen İran vatandaşı olup, İsveç devletinden Kasım 1998 tarihinde sığınma talebinde bulunmuştur (Razaghi/Sweden, p.10). İsveç Ulusal Göç Kurulu ise başvuruyu reddetmiş ve başvuranın İran’a gönderilmesi talimatını vermiştir (Razaghi/Sweden, p.11). Razaghi, İran’a gönderilmesi durumunda bir mollanın eşiyle ilişkisi olduğu gerekçesi ile önce kırbaçlanacağını ardından da taşlanarak ölüm cezası ile karşılaşacağını ileri sürerek (Razaghi/Sweden, p. 10, 12), İsveç’in sığınma talebini reddederek AİHS’nin 2., 3. ve 6 No’lu Ek Protokolün 1. maddesine uymadığını iddia etmiştir. Başvuruyu inceleyen AİHM, İsveç Yabancılar Kurulunun Eylül 2004’te ihraç kararını iptal ettiğini belirterek, Razaghi’ye daimi oturma izni verildiğini vurgulamıştır (Razaghi/Sweden, p.16). Başvuranın İran’a gönderilme riski ortadan kalktığı ve İsveç hükümeti 6 No’lu Ek Protokole uygun olarak her türlü önlemi aldığı için sorunun ortadan kalktığını tespit eden AİHM, AİHS’nin 37. maddesine göre davayı kayıttan düşürmüştür (Razaghi/Sweden, p.17-19). Ancak görüldüğü üzere AİHM, davayı kayıttan düşürmeden önce, İsveç hükümetinin başvuranın ölüm cezası ile karşı karşıya kalmaması için her türlü tedbir ve önlemi almadığını incelemiştir.

Ölüm cezasına mahkûm edilme riskine karşın taraf devletlerin alacağı önlemlerin AİHM’nce makul bir derecede tutulduğu ise unutulmamalıdır. Nitekim Salem/Portekiz davasında (Salem/Portugal, No. 26844/04, 09.05.2006), 1993 yılında Bombay’de düzenlenen terör saldırılarının baş şüphelisi olan başvuranın iadesi için Hindistan, Portekiz hükümetine güvence

vermiş ve şüphelinin suçlu bulunması durumunda ölüm cezasına ya da 25 yılı aşan hapis cezasına mahkûm edilmeyeceğini taahhüt etmiştir. Başvuranın iadesini sağlayan Portekiz hükümetine karşı AIHM’nde ihlal iddiası ile dava açan başvurucunun talebini AIHM açıkça dayanaktan yoksun bularak kabul edilemez bulmuştur. Mahkeme gerekçesinde Hindistan hükümeti tarafından Portekiz’e verilen siyasi ve diplomatik güvencelerin yeterli olduğu kanısındadır.

Türkiye ise aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağımız süreçle, ölüm cezasını her türlü suç bakımından kaldıran 13 No’lu Protokolü onaylayıp yürürlük kazanmasından önce, Anayasa ve Türk Ceza Kanunu’nda ölüm cezasının kaldırılması ile ilgili gerekli değişiklikleri yapmıştır. Bu reform hareketlerinden sonra da 13 No’lu Protokole 09.01.2004 tarihinde imza koymuştur. Türkiye 13 No’lu Protokolü onaylamak üzere, 16.10.2005 Tarih ve 5409 Sayılı “İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesine Ek, Ölüm Cezasının Her Koşulda Kaldırılmasına Dair 13 No’lu Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun” u çıkarmıştır. Bunun ardından, Bakanlar Kurulunun 17/11/2005 Tarih ve 2005/96849 sayılı kararı ile bu protokolün onaylanması kararlaştırılmış ve nihayet 13 No’lu Protokol Türkiye bakımından 01/06/2006 tarihinden itibaren yürürlük kazanmıştır.

6. Türkiye’de Ölüm Cezasının Kaldırılması Süreci

Türk hukukunda, başta mülga olan 765 sayılı eski Türk Ceza Kanunun ve 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu olmak üzere, 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında Kanun ile 6831 sayılı Orman Kanununda ölüm cezasına yer verilmiştir (Sokullu Akıncı, 1996:672-678). Bu kanunlar dışında; 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında da ölüm cezasına izin veren veya ölüm cezası ile ilgili düzenlemeler dikkat çekmektedir. Söz konusu Anayasalardaki düzenlemelere göreyse mahkemelerce verilen ölüm cezalarının infaz edilebilmesi için Meclisin bu konuda karar alması veya kanun çıkarması gerekmektedir.

Günümüzde ölüm cezasının Türk hukuk sisteminden tamamen çıkarılmasından önceki döneme bakacak olursak, ölüm cezasının infazının özellikle 12 Eylül Askeri Darbesi sonrası genel olarak gerçekleştirilmediği dikkat çekmektedir. Özellikle 1984’ten sonra mahkemelerce verilen ölüm cezalarına karşı Meclis, verilen ölüm cezalarının infaz edilmemesi yönünde bir eğilim göstermiş ve ölüm cezalarının infazına yönelik kanun çıkarılmamıştır (Gemalmaz, 2006:17-18). 1984 öncesi döneme bakıldığında da ölüm cezasının en çok, ülkede yaşanan askeri rejim

dönemlerinde ve siyasi saiklerle infaz edildiği görülmektedir. Bu bağlamda ölüm cezasının uygulandığı dönem sonrasında hem siyasi hayatta hem de toplum vicdanında her zaman tartışılır durumda olduğu ve ölüm cezasının sonraki yıllarda tasvip edilmediği söylenebilir (Ateşoğulları, 1997:124).

Ölüm cezasının infaz edilmemesine ilişkin fiili eğilimi takiben önemli bir adım, ilk olarak 2001 yılında, 4709 sayılı Kanunla Anayasa’da yapılan değişiklikle atılmıştır. Bu düzenlemeyle, “savaş, savaş tehdidi ve terör suçları” halleri dışında ölüm cezası verilemeyeceği öngörülmüştür. Böylece ölüm cezasının alanı, bu üç durumla sınırlı olarak daraltılmıştır. Anayasada yapılan bu değişiklikten sonra, 2002 yılında çıkarılan 4771 sayılı Kanunla, Anayasaya uyum sağlamak için ilgili mevzuattaki ölüm cezaları müebbet ağır hapis cezasına çevrilmiştir.

2001 ve 2002 yıllarındaki bu gelişmelerin ardından Türkiye, AB’ye giriş sürecinde 2003 yılında, 1985 yılında yürürlüğe girmiş olan ve “savaş zamanı ya da yakın savaş tehdidi” dışında ölüm cezasını kaldıran Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine ek Ölüm Cezasının Kaldırılmasına İlişkin 6 No’lu Protokolü imzalamış ve onaylamıştır. Aynı yıl Avrupa Konseyinin “Ölüm Cezasının Her Koşulda Kaldırılmasına İlişkin” 13 No’lu Protokolü yürürlüğe koyduğu unutulmamalıdır. Bu minvalde Türkiye’nin salt 6 No’lu Protokolü izmalayıp onaylaması kuşkusuz yeterli olmayacaktır. Dolayısıyla Türkiye 6 No’lu Protokolü onayladıktan sonra 13 No’lu Protokolün imza ve onayı için iç hukukunda gerekli düzenlemeleri yapmaya başlamıştır. Türkiye, 2004 yılında 5170 sayılı Kanunla ölüm cezasını Anayasadan tümüyle çıkarmıştır. Söz konusu Anayasa değişikliği sonrasında da 1 Haziran 2005 tarihinden itibaren yürürlüğe giren 5237 sayılı yeni Türk Ceza Kanunu’nda ölüm cezasına yer verilmemiştir. Türkiye, iç hukukunda ölüm cezasını her koşulda kaldırdıktan sonra, 2004 yılında imzaladığı “Ölüm Cezasının Her Koşulda Kaldırılmasına İlişkin” 13 No’lu Protokolün onaylanma işlemlerini 2006’da tamamlamış ve yürürlüğe koymuştur. Aynı zamanda 2006 yılında Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nin, ölüm cezasının, savaş zamanında işlenen çok ciddi askeri suçlar hariç kaldırılmasını öngören İkinci Seçmeli Protokolü de uygulamaya sokulmuştur. Ancak bundan önce ölüm cezası mevzuattan çıkarıldığından, buradaki savaş zamanı istisnasının önemi yoktur.

Yukarıda değindiğimiz gibi gerekli düzenlemeler yapılmadan önce Türk Ceza Kanunu ve Anayasa dışında farklı kanunlarda da ölüm cezalarına yer verilmiştir. Bu kanunlardan bir tanesi de Askeri Ceza Kanunudur. Türk Ceza Kanunu ve Anayasada gerekli düzenlemeler yapıp uluslararası insan hakları sözleşmelerine uygun değişiklikler ortaya korsa da, Askeri Ceza Kanununda halen ölüm cezasına yer verildiği dikkat çekmektedir. Bu bakımdan hem Anayasaya hem de 13 No’lu Ek Protokole uygun hale getirilmesi bakımından Askeri Ceza Kanununda da en kısa zamanda gerekli düzenlemelerin yapılarak kafalardaki soru işaretlerinin giderilmesi elzem gözükmektedir.

Avrupa Birliği, üyelik için Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne ilişkin 6 ve 13 No’lu Protokollere ve Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin, ölüm cezasının kaldırılmasına dair İkinci Seçmeli Protokolü’ne taraf olmayı koşullar arasında saymaktadır. Bu bağlamda Avrupa Birliği, Türkiye’nin uluslararası insan hakları sözleşmelerine uyumlu hale getirmek için iç hukukunda yaptığı tüm bu yasal değişiklikleri yakından takip etmiş ve bunların ilgili protokollerle uyumunu da incelemiştir. Örneğin Avrupa Birliği 2001’deki Anayasa değişikliğini değerlendirirken, Anayasada yapılan değişiklikte, 6 No’lu Protokol’de bulunmayan “terör suçları”nın da ölüm cezası için istisna sayılmasına değinmiştir. Bu durumun 6 No’lu Protokole uygun olmadığı ve gerekli değişikliklerin yapılması gerektiği 2001 yılı Düzenli İlerleme Raporunda⁵ şöyle ifade edilmiştir;

“Anayasanın değiştirilen 38.inci maddesi, idam cezasının kapsamını, terör suçları, savaş zamanı ve olası bir savaş durumunda işlenen suçlarla sınırlamaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6 No.lu Protokolü, savaş suçlarına idam cezası getirilmesine izin verirken, terör suçları için getirilen istisna, 6 No.lu Protokole uygun değildir (herhangi bir istisna getirilmesine izin verilmemektedir). Değiştirilen bu maddenin uygulanabilmesi için, Ceza Kanununda yasal değişikliklerin yapılması gerekmektedir. Bu yasal değişiklikler, Türkiye’nin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6 No.lu Protokolünü imzalama durumunda olup olmadığı konusunda değerlendirme yapılabilmesine olanak verecektir (AB İlerleme Raporu, 2001:21)”.

⁵ Türkiye’nin AB’ne Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, 13.11.2001, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf, (E.T. 10.05.2013)

Avrupa Birliği ölüm cezasının kaldırılması hakkında yapılan yasal değişikliklerin dışında, ölüm cezasının iç hukukta uygulanıp uygulanmamasını, ölüm cezalarının infazı durumunu da yakından takibe almıştır. Bu bağlamda Avrupa Birliği Türkiye’de ölüm cezalarının infazı ile ilgili, infazın fiilen gerçekleştirilmemesi hususunu vurgulayarak, özellikle PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan’ın ölüm cezasına mahkûm edilmesi üzerinde durmuştur. Söz konusu durumla ilgili olarak İlerleme Raporunda;

“Rapor dönemi süresince, mahkemeler, Terörle Mücadele Yasası çerçevesinde idam cezası vermeye devam etmiştir. 2000 yılında 17 kişi, Ocak - Ağustos 2001 döneminde de 10 kişi idama mahkûm edilmiştir. Ancak, idam cezasının yerine getirilmemesine ilişkin 1984 yılından bu yana var olan -fiili moratoryum hâlâ sürdürülmektedir. Abdullah Öcalan davasında, Türk yetkililer, AİHM’nde devam eden dava tamamlanuncaya kadar cezanın infaz edilmesini ertelemeye karar vermiştir (AB İlerleme Raporu, 2001:22)”.

tespitleri yapılarak Türkiye’de her ne kadar ölüm cezası verilse de infazına ilişkin “fiili moratoryum” olduğu söylenerek bir olumlama yapılsa da, özellikle Abdullah Öcalan’ın davası özelinde Türkiye’ye Avrupa Birliği’nin şüpheli bir bakışı olduğu söylenebilir. 2001 yılı sonrası ise yukarıda değindiğimiz gibi Türkiye bu ikircikli durumu sona erdirmek için gerekli adımları atmış ve Askeri Ceza Kanunu hariç olmak üzere her koşulda ölüm cezasını iç hukukundan çıkarmıştır.

7. Sonuç

İnsanoğlunun Dünya’daki macerasına bakıldığında, insan hakları kavramının liberal perspektif ile ele alınarak tanımlanması, son derece yenidir. 20. yüzyılın ikinci yarısında gelişmeye ve sınırlarını çizmeye başlayan insan haklarının günümüzde halen gelişmekte olduğu ve çağın ihtiyaçlarına ve yaşam şartlarına göre şekillendiği söylenebilir. Bu bakımdan önceleri “Yaşama hakkına” uluslararası insan hakları hukukunda ölüm cezası istisnası getirilmişken, günümüzde uluslararası insan hakları sözleşmelerine getirilen ek protokoller ile bu istisnalar kaldırılmaktadır.

Nitekim BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’ne getirilen Ek Seçimlik 2 No’lu Protokol ile ölüm cezasının barış zamanı ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Buna rağmen sözleşmenin ve Ek Seçimlik Protokolün tam manası ile amacına ulaştığını söylemek zordur. Dünya’da hala A.B.D.’nde ve Asya ülkeleri ağırlıklı olmak üzere ölüm cezasının iç hukukta yer aldığı ve infaz edildiği görülmektedir. Ancak bu görünüm Türkiye’nin tam üyelik için

ilişkilerini sürdürdüğü, liberal Batı uygarlığının tam manası ile temsilcisi olan Avrupa için geçerli değildir.

Avrupa’daki ülkeler ve AİHS’ne taraf olan üye devletlere bakıldığında, ölüm cezası günümüzde artık iç hukukta ya yoktur ya da uygulanmamaktadır. 6 No’lu Protokole Rusya hariç AİHS’ne taraf olan tüm devletler taraftır. Savaş zamanında da ölüm cezasının kaldırılmasına yönelik olan 13 No’lu Protokol ise 6 No’lu Protokol kadar etkili olmasa da, günümüzde taraf devletlerin büyük çoğunluğu tarafından onaylanmıştır. AİHS’ne taraf olan devletler içerisinde sadece Rusya’nın tutumu rahatsız edici gözükse de, Rusya’nın da ölüm cezasının uygulanması konusunda moratoryum uyguladığı görülmektedir (Harris vd., 2013:62). Söz konusu bilgiler ve devletlerin ölüm cezasından vazgeçme yönündeki istikrarlı uygulamaları⁶, AİHS’nde yer alan yaşama hakkı bakımından da, idam cezasının artık her durumda yasaklandığı söylenebilir.

Türkiye bakımından değerlendirildiğinde ise 2002 yılından itibaren Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerine uygun olarak iç hukukunda da gerekli adımları atmaya başladığı dikkat çekmektedir. Ölüm cezasına ilişkin tüm bu yasal değişikliklerde, ülkede 2002 yılından itibaren oluşan yeni devlet iradesinde, Avrupa Birliği’ne üyelik politikasının da etkili olduğu belirtilmelidir. Türkiye geldiği noktada 6 ve 13 No’lu Ek Protokollere uygun düzenlemelere imza atarak mevzuatını AİHS’ne uygun hale getirmiştir. Bu bağlamda gelecek zamanlarda da AİHS’ne paralel adımlar atmak isteyen Türkiye için idam cezasının geri gelmesi olası gözükmemektedir. Dolayısıyla yakın zamanda 15 Temmuz darbe girişimi ve çocukların cinsel istismarı başta olmak üzere Türk Ceza Kanunu’ndaki bazı suçlara ilişkin ölüm cezasının tekrar getirilmesine dair yapılacak düzenlemelerin Türkiye’nin ilerideki yol haritasını belirleme açısından önemli olduğu söylenebilir. Türkiye’nin, taraf olduğu ve onayladığı uluslararası insan hakları sözleşmelerini yok sayarak bu tarz düzenlemelere gitme kararı, bir anlamda Batı dünyasından kopup kopmama adına vereceği kararlarla paralellik gösterecektir.

⁶ Taraf devletlerin uygulamalarına AİHM kararlarında da dikkat çekilmiştir. Nitekim Öcalan/Türkiye kararında mahkeme, ölüm cezası ile ilgili devletlerin uygulamalarında kayda değer gelişmeler yaşandığını belirterek, Rusya hariç, tüm taraf devletlerde barış zamanı ölüm cezasının kaldırıldığı Rusya’da da ceza ile ilgili moratoryum uygulamasına dikkat çekilmektedir (Harris vd., 2013:62).

Kaynakça

Anayurt, Ö. 2004. *Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Ateşoğulları, K. 1997. *Bir İnsanlık Suçu: Ölüm Cezası*, Ankara: Belge Yayınları.

Gemalmaz, M.S. 2006. “Türkiye’de Ölüm Cezasının Kaldırılması: Son Gelişmeler”, *Hukuki Perspektifler Dergisi*, Sayı: 08, Eylül 2006.

Gomien, D. – Haris, D. – Zwaak, L. 1996. *Law and Practice of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter*, Germany: Council of Europe Publishing, Germany.

Gören, Z. 2006. “Yaşam Hakkı ve Ölüm Cezası”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Y.5, S.10, Güz, 2006/2.

Harris D.J. – O’Boyle M. - Bates E.P. – Buckley, C.M. 2013. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku*, Avrupa Konseyi, Türkçe 1.Baskı.

Shabas W. 1997. *The Abolition of Death Penalty in International Law*, Cambridge University Press, Cambridge.

Sokullu Akıncı, F. 1996. , “Cezalandırmada Amaç ve Ölüm Cezası”, *Yeni Türkiye*, S.10, Temmuz – Ağustos.

Türkiye’nin AB’ne Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, 13.11.2001.

Van Dijk P. ve Van Hoof G.J.H. 1998. *Theory and Practice of European Convention on Human Rights*, Third ed., Den Haag.

Mahkeme Kararları

Razaghi/Sweden, No. 64599/01, 25.01.2005, http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=00_68079

Bader and Kanbo/Sweden, No. 13284/04, 08.11.2005, <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-70841>

Salem/Portugal, No. 26844/04, 09.05.2006, *Tematik Bilgi Notu (Ölüm Cezasının Kaldırılması)*, Adalet Bakanlığı Çevirisi, 2015, [http://www.inhak.adalet.gov.tr/inhak_bilgi_bankasi/tematik_bilginotu/hayat/Death%20penalty%20abolition%20\(ÖLÜM%20CEZASININ%20KALDIRILMASI\).pdf](http://www.inhak.adalet.gov.tr/inhak_bilgi_bankasi/tematik_bilginotu/hayat/Death%20penalty%20abolition%20(ÖLÜM%20CEZASININ%20KALDIRILMASI).pdf)

İnternet Sayfaları

Resmi Gazete, Sayı No.25155, 01.07.2003, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/>

Demirdal, M. B. (2018), “Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Ölüm Cezasının Kaldırılması ve Türkiye’deki Süreç” Politik Ekonomik Kuram, Cilt 2(1)

[07/20030701.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/07/20030701.htm](http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/07/20030701.htm), (E.T. 10.05.2013)

Resmi Gazete, Sayı No: 25984, 02.11.2005,
<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/11/20051102.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/11/20051102.htm>, (E.T. 10.05.2013)

<http://web.amnesty.org/pages/deathpenalty-facts-eng> (E.T. 16.05.2013)

Politik Ekonomik Kuram
Dergi Web Sitesi: <http://dergipark.gov.tr/pek>

Hisse Senedi Piyasalarında Finansal Bağlantılılık Analizi¹

*Onur POLAT*²

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi:

Makalenin Yüklendiği Tarih: 31.03.2018

Makalenin Kabul Edildiği Tarih: 06.04.2018

Jel Kodları: C3, G1, F3

Anahtar Kelimeler: Finansal Bağlantılılık, Finansal Bulaşıcılık, Yayılma Tablosu, Toplam Yayılma Endeksi,

Özet

Ülkeler arasındaki finansal bağlantılılık nedeniyle, finansal istikrarsızlık/çalkantı dönemlerinin bulaşıcı etkileri hızla yayılabilmektedir. Bu durum, küresel finansal piyasalar arası bağlantılılığın ölçülebilmesi ve anlaşılabilmesinin önemine işaret etmektedir. Bu çalışma, Diebold ve Yılmaz (2009, 2012) metodolojilerini kullanarak 9 ülke (G-7, Norveç ve Türkiye) finansal sistemleri arasındaki bağlantılılığı incelemektedir. Ek olarak, toplam yayılma endeksinin 200-günlük kayan pencerelerdeki dinamiği bilinen finansal stres olaylarıyla verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Bağlantılılık, Finansal Bulaşıcılık, Yayılma Tablosu, Toplam Yayılma Endeksi,

Financial Connectedness Analysis at the Stock Market

Abstract

Thanks to the financial connectedness, contagion effects of financial instability/turmoil periods can quickly disperse. This situation indicates importance of measuring and understanding of connectedness of global financial markets. This study investigates financial connectedness of 9 countries (G-7, Norway and Turkey) using Diebold and Yılmaz (2009, 2012) methodologies. In addition, the dynamics of 200-day rolling windows of total spillover index with well-known financial stress events are given.

Keywords: Financial Connectedness, Financial Contagion, Spillover Table, Total Spillover Index.

¹ Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü'nde Onur Polat yayınlanmış olan "The Impacts of Energy Price Shocks on Financial Stability" isimli doktora tezinden derlenmiştir.

² Dr., onurpolat@hacettepe.edu.tr, opolat62@yahoo.com.

1. Giriş

Finansal bağlantılılık ve bulaşıcılık uluslararası finans literatüründe önemli araştırma alanları haline gelmiştir. Bulgular finansal piyasalar arasındaki stres yayılmalarının (spillovers) finansal istikrarsızlık dönemlerinde yükseldiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla; literatürde artan sayıda çalışma finansal piyasalar arasındaki bulaşıcılık ve bağlantılılığı finansal istikrarsızlık/kargaşa dönemlerinde ölçmeye çalışmaktadır.

Ülkeler arası finansal stres geçişi finansal istikrarsızlık dönemlerinde yükselmektedir. 2008 küresel finansal krizi bu duruma örnek teşkil etmektedir. 2008 küresel finansal krizi ABD’de eşik altı ipotekli konut kredilerine dayalı menkul kıymetleri içeren fonların çöküşüyle başlamış ve krizin bulaşıcı etkileri gelişmiş/gelişmekte olan ülkelere hızla yayılmıştır. Öte yandan 2010-2012 Avrupa borç krizi Yunanistan, Portekiz, İrlanda, İspanya, İtalya gibi çevre ve merkez Avrupa ülkelerinde finansal stresin önemli seviyelerde yükselmesine yol açmış ve krizin bulaşıcılık etkileri diğer ülkelerin finansal ve reel sistemlerine negatif olarak sirayet etmiştir.

Bu çalışmanın amacı; 9 ülkenin (G-7, Türkiye ve Norveç) hisse senedi piyasa endeksleri tarihsel oynaklıkları (realized volatility) arasındaki yayılmaları Diebold-Yılmaz (2009, 2012) metodolojilerini uygulayarak elde etmektir.

Çalışmanın yapısı şu şekildedir: Girişi izleyen ikinci bölümde ilgili literatürdeki çalışmalara yer verilmiştir. İzleyen üçüncü bölümde, çalışmada kullanılan veri ve metodoloji verilmektedir. Dördüncü bölüm ampirik sonuçları içermektedir. Beşinci ve son bölümde çalışmanın sonuçları tartışılmaktadır.

2. Literatür Taraması

Finansal istikrarsızlık bulaşıcıdır ve oldukça entegre finansal piyasalar nedeniyle küresel boyutta hızla yayılabilir. Literatürde, krizin bulaşıcılık etkilerini inceleyen çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalar finansal bulaşıcılığın stilize gerçekleri ifade etmektedir: Bulgular arasında; piyasalar arası eş-hareketlerin artması (Arestis vd., 2005; Aloui vd., 2011; Guo vd., 2011; Shen vd., 2015; Straetmans ve Chaudhry, 2015; Chang ve Cheng, 2016; Hemche vd., 2016), piyasa getiri korelasyonlarının yükselmesi (Chiang vd., 2007; Luchtenberg ve Vu,

2015), hisse senedi piyasa şoklarının yayılması (Rigobon, 2003; Kenourgios ve Paltalidis, 2011), ekonomik bir şok esnasında veya sonrasında piyasa bağlantılarının yükselmesi (Claessens ve Forbes, 2001; Forbes ve Rigobon, 2002; Longstaff, 2010; Ahlgren ve Antell, 2010; Samarakoon, 2011), finansal piyasalar arasında yayılmaların oluşması (Celik, 2012; Dimitriou ve Kenourgios, 2013; Blatt vd., 2015; Chan vd., 2016) sayılabilir. Yaygın çalışmalarda kullanılan ekonometrik yöntemler, CCC-GARCH, DCC GARCH, GJR-GARCH (Gardini ve De Angelis, 2002; Arestis vd., 2005; Chiang vd., 2007; Phylaktis ve Xia, 2009; Celik, 2012; Moussa, 2014; Hemche vd., 2016), Granger Nedensellik (Luchtenberg ve Vu, 2015; Chang ve Cheng, 2016), Logit (Duggar ve Mitra, 2009; Markwat vd., 2009; Boyson vd., 2010), Markov Switching (Guo vd., 2011; Dimitriou ve Kenourgios, 2013), Multivariate Regime-Switching Gaussian Copula (Aloui vd., 2011; Kenourgios ve Paltalidis, 2011) ve VAR modelleri (Favero ve Giavazzi, 2002; Rigobon, 2003; Ahlgren ve Antell, 2010; Longstaff, 2010; Guo vd., 2011; Samarakoon, 2011) olarak ifade edilebilir.

Finansal bulaşıcılık çalışmaları ile birlikte, finansal bağlantılılık hakkında da geniş bir literatür bulunmaktadır. Finansal kargaşa/istikrarsızlık dönemlerinde piyasalar arasındaki yayılmalar yükseldiği için, araştırmacılar piyasalar arası bağlantılılığı ölçmeye çalışmıştır. Bu çalışmalar arasında; Diebold ve Yılmaz (2009), 19 ülkenin hisse senedi piyasaları arasındaki getiri ve oynaklık geçişlerini, VAR modelinden elde edilen tahmin hatası varyans ayrıştırmaları ile net, yönlü (directional) ve toplam yayılmaları (spillover) hesaplayarak bulmaktadır. Diebold ve Yılmaz yöntemi ile farklı piyasalar arasındaki yayılmalar hesaplanmaktadır (Diebold ve Yılmaz, 2010, 2012, 2014 ve 2015).

Yukarıda ifade edilen finansal bağlantılılık çalışmalarında farklı bulgular elde edilmektedir. Örneğin, hisse senedi oynaklık yayılmalarının kriz dönemlerinde yükseldiği; fakat hisse senedi getiri oynaklıkları için böyle bir durum olmadığı tespit edilmiştir (Diebold ve Yılmaz, 2009; Yılmaz, 2010). En yüksek net yönlü oynaklık yayılması hisse senedi piyasası için tespit edilirken, en yüksek toplam yönlü oynaklık yayılması tahvil piyasası için bulunmuştur (Diebold and Yılmaz, 2012). Son küresel krizin patlama dönemlerinde daha yüksek yayılmalar bulunmuştur (Diebold and Yılmaz, 2014). 2007-2008 döneminde yayılmalar ABD'den Avrupa piyasasına doğru tespit edilirken, 2011 Haziran'da yayılmaların ters yönde olduğu tespit edilmiştir (Diebold ve Yılmaz, 2015).

Diebold-Yılmaz yöntemi bir çok çalışma tarafından takip edilmiş ve finansal veya reel zaman serileri arasındaki yayılmalar hesaplanmıştır. Bunlar arasında; döviz piyasası çalışmaları: 3 merkez Avrupa ülkesi döviz kuru arasındaki 3 Ocak 2003 ile 30 Haziran 2009 dönemindeki yayılmalar (Çek Korunası (EUR/CZK), Macar Forinti (EUR/HUF) ve Polonya Zlotisi (EUR/PLN)), 4 döviz kuru arasındaki 6 Ocak 1986 ile 30 Aralık 2011 dönemindeki yayılmalar (ABD doları değişim oranı olarak Euro (EUR), Pound (GBP), Japon Yeni (JPY) ve İsviçre Frankı (CHF)), hisse senedi piyasası çalışmaları: 9 Asya ülkesi, Almanya ve ABD'nin hisse senedi piyasaları ve endüstri üretim endeksleri arasındaki 21 Temmuz 2005 ile 31 Ağustos 2010 dönemindeki yayılmalar (Fujiwara ve Takahashi, 2012 5 ülkenin (Fransa, Almanya, İngiltere, İsviçre ve Hollanda) hisse senedi piyasaları arasındaki 1 Ocak 2002 ile 29 Ağustos 2013 dönemindeki yayılmalar (Cipollini vd., 2013), 5 gelişmiş ülke (ABD, İngiltere, Almanya, Japonya ve Fransa) hisse senedi piyasaları arasındaki Ocak 1990 ile Mayıs 2013 dönemindeki yayılmalar (Tsai, 2014), 14 Asya ülkesinin hisse senedi piyasaları arasındaki Ocak 1996 ile Ekim 2015 dönemindeki yayılmalar (Guimaraes ve Hong, 2016) Diebold-Yılmaz (D-Y) yöntemleriyle hesaplanmıştır.

Bu çalışmada, 9 ülkenin (G-7, Türkiye ve Norveç) finansal bağlantılılığı, bu ülkelerin hisse senedi piyasa endeksleri tarihsel oynaklıkları (volatility) arasındaki yayılmaları Diebold-Yılmaz (2009, 2012) yöntemleriyle hesaplanarak araştırılmaktadır. Ek olarak, toplam yayılma endeksinin dinamiği 200-günlük kayan pencerelerde bilinen finansal stress olaylarıyla verilmektedir.

3. Metodoloji ve Veri

Bu bölümde çalışmada kullanılan metodoloji ve veri kümesi ifade edilmektedir.

3.1. Metodoloji

Diebold and Yılmaz (2009) getiri ve oynaklık yayılmalarını VAR (Vektör Otoregresif- Vector Autoregression) modeli temelinde tanımlamaktadır. N -bileşenli standart VAR modelinde her bir x_i varlığı $i = 1, \dots, N$ olmak üzere aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$x_t = \sum_{i=1}^q \Phi_i x_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

burada x_t $N \times 1$ boyutlu varlık vektörünü, ε_t , $N \times 1$ i.i.d. hata terimlerini $\varepsilon_t \sim N(0, \Omega)$ ifade etmektedir.

VAR modelinin hareketli ortalama (moving average) gösterimi aşağıdaki gibidir:

$$x_t = \sum_{i=1}^{\infty} A_i \varepsilon_{t-i} \quad (2)$$

$A_i = \sum \Phi_j A_{i-j}$, $j = 1, \dots, q$ olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda, H-adım-ön tahmin hatası varyans ayrıştırmaları (forecast error variance decompositions), $\theta_{ij}^g(H)$ aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$\theta_{ij}^g(H) = \frac{\sigma_{ii}^{-1} \sum_{h=0}^{H-1} (\mu_i' A_h \Omega \mu_j)^2}{\sum_{h=0}^{H-1} (\mu_i' A_h \Omega A_h' \mu_i)} \quad (3)$$

burada, σ_{ii} , i . hata teriminin standart sapmasını, Ω hata terimlerinin varyans vektörünü, μ_i i . bileşenin seçimi için 1 diğer durumlarda 0 dır.. Bu durumda, her bir ön tahmin hatası varyans ayrıştırması aşağıdaki gibi normalleştirilmektedir:

$$\tilde{\theta}_{ij}^g = \frac{\theta_{ij}^g(H)}{\sum_{i=1}^N \theta_{ij}^g(H)} \quad (4)$$

Yukarıdaki tanımlar ışığında, Diebold and Yılmaz (2012) toplam, yönlü ve net yayılmaları aşağıdaki gibi tanımlamıştır.

Toplam yayılma endeksi aşağıdaki gibidir:

$$S^g(H) = \frac{\sum_{i,j=1, \neq i}^N \theta_{ij}^g(H)}{\sum_{i,j=1}^N \theta_{ij}^g(H)} 100 \quad (5)$$

- i piyasasına diğer j piyasalarından gelen yönlü yayılma:

$$S_{i*}^g(H) = \frac{\sum_{j=1, j \neq i}^N \tilde{\theta}_{ij}^g(H)}{\sum_{j=1}^N \tilde{\theta}_{ij}^g(H)} 100$$

(6)

- i piyasasından diğer j piyasalarına doğru olan yönlü yayılma:

$$S_{*i}^g(H) = \frac{\sum_{j=1, j \neq i}^N \tilde{\theta}_{ji}^g(H)}{\sum_{j=1}^N \tilde{\theta}_{ji}^g(H)} 100 \quad (7)$$

- Son olarak, i piyasasından diğer j piyasalarına doğru olan net yayılma:

$$S_i^g(H) = S_{*i}^g(H) - S_{i*}^g(H) \quad (8)$$

3.2. Veri

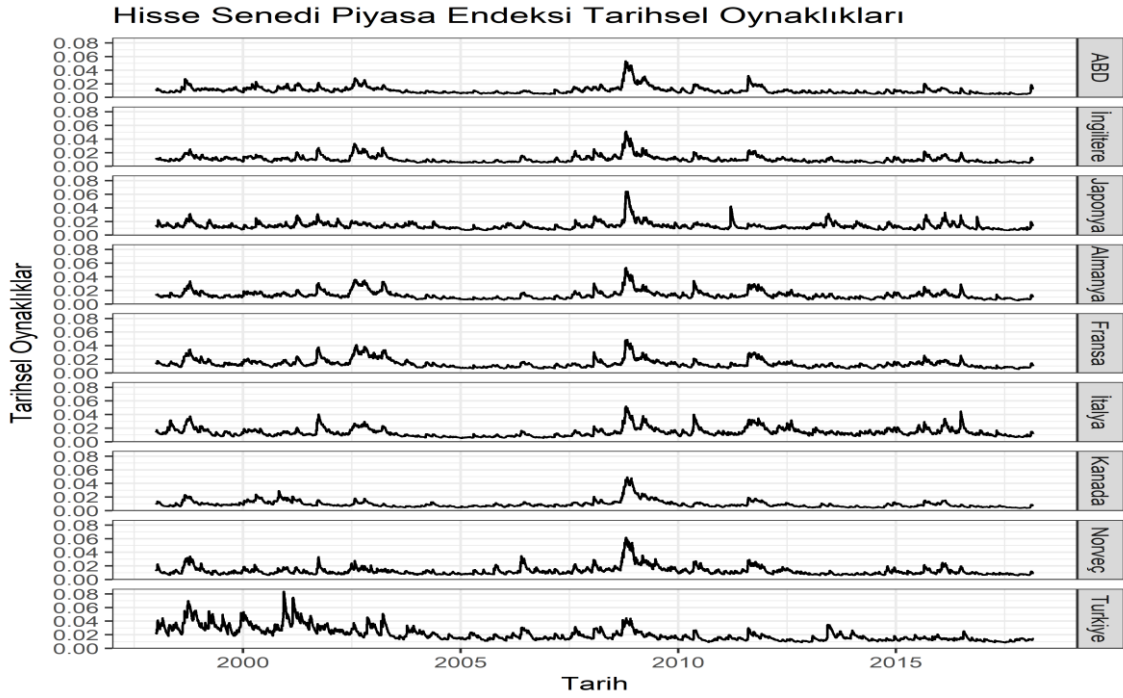
G-7 ülkeleri (ABD, İngiltere, Japonya, Almanya, Fransa, İtalya, Japonya), Türkiye ve Norveç hisse senedi piyasa endeksleri Bloomberg veri tabanından indirilmiştir³.

4. Yayılma Tablosu, Toplam Yayılma Endeksi

Ampirik analize geçmeden önce, 9 ülke hisse senedi piyasa endeksi tarihsel oynaklıklarının dinamikleri 1/1/1998-27/2/2018 döneminde aşağıdaki gibi verilmektedir.

³ G-7, Türkiye ve Norveç'in hisse senedi piyasa endeksleri ve periyotları şu şekildedir: (ABD, (S&P 500, 2/1/1980-27/2/2018); İngiltere, (FTSE100, 30/12/1983-27/2/2018); Japonya, (Nikkei 225, 2/1/1980-27/2/2018); Almanya, (DAX, 2/1/1980-27/2/2018); Fransa, (CAC, 9/7/1987-27/2/2018); İtalya, (FTSE MIB, 31/12/1997-27/2/2018); Kanada, (S&P/TSX, 2/1/1980-27/2/2018); Türkiye, (XU100, 1/1/1988-27/2/2018); Norveç, (OSEBX, 2/1/1996-27/2/2018)).

Şekil 1. Hisse Senedi Piyasa Endeksi Tarihsel Oynaklıkları

Şekil 1’den de görülebileceği gibi Türkiye hariç diğer ülkelerin hisse senedi piyasa endeksi tarihsel oynaklıkları 2008-2009 küresel finansal krizinde en yüksek değerlere ulaşmaktadır. Türkiye’nin hisse senedi piyasa endeksi tarihsel oynaklığı ise 2001-2002 döneminde yaşanmış olan ekonomik kriz nedeniyle en yüksek değerini almaktadır. 9 ülkenin hisse senedi piyasa endeksleri tarihsel oynaklıkları son dönemde (özellikle 2017 sonrası) yatay bir seyir izlemektedir.

Hisse senedi piyasa endeksleri arasındaki yayılmalar Diebold-Yılmaz (Diebold ve Yılmaz, 2012) metodolojisi kullanılarak elde edilmektedir. VAR analizi hisse senedi piyasa endeksi tarihsel oynaklıklarını⁴ içerecek şekilde yapılmaktadır. Klößner ve Wagner (2014) çalışması takip edilerek, VAR modeli için hassaslık analizi uygulanmış ve VAR derecesi 12 olarak belirlenmiştir⁵.

⁴ Hisse senedi endeksi tarihsel oynaklıkları $GARCH(1,1)$ ile elde edilmektedir. Durağan olan volatiliteler serileri VAR analizinde kullanılmışlardır.

⁵ VAR derecesi AIC (Akaike Information Criteria) ve FPE (Final Prediction Error)’a göre seçilmektedir.

Hisse senedi piyasa endeksleri tarihsel oynaklıkları yayılma tablosu Tablo 1’de verilmektedir. Tablodaki *i.* satır ve *j.* sütun *i* ülkesinden *j* ülkesine doğru olan tahmini hata varyans katkısını ifade etmektedir. Dolayısıyla, tablo şu şekilde okunmalıdır: Örneğin, ABD’den İngiltere’ye doğru olan yayılma 2. satır 1. sütunda verilen 32.88 değeridir.

Tablo 1. Yayılma Tablosu

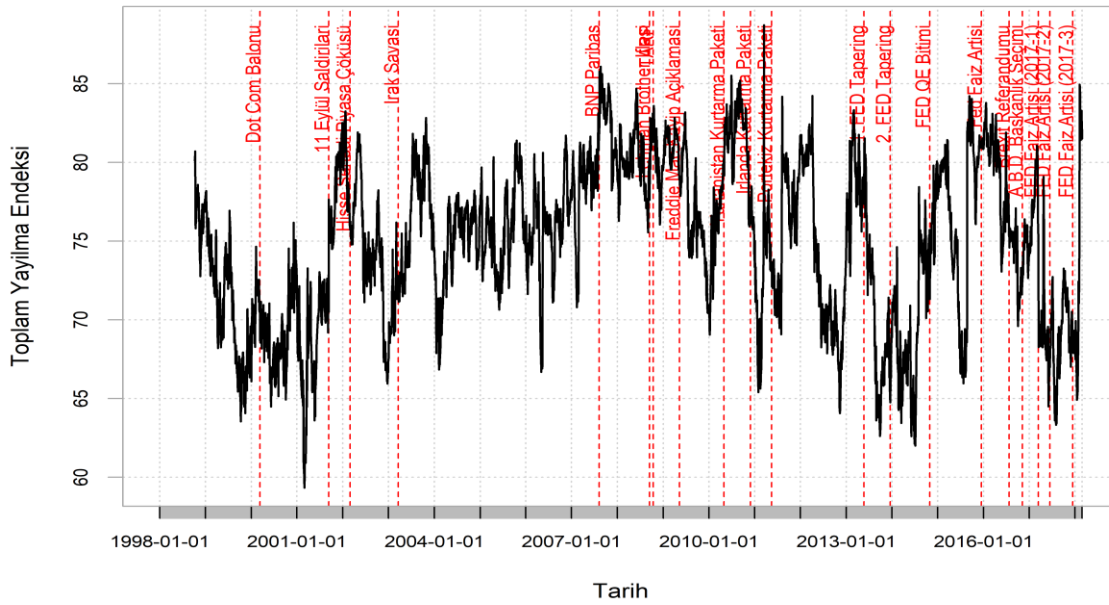
	ABD	İngiltere	Japonya	Almanya	Fransa	İtalya	Kanada	Norveç	Türkiye	Diğerlerinden Yönlü
ABD	89,32	8,30	0,32	0,04	0,02	0,06	0,83	1,05	0,05	10.68
İngiltere	32,88	64,91	0,38	0,07	0,11	0,04	0,85	0,74	0,02	35.09
Japonya	11,93	11,84	73,96	0,06	0,72	0,06	0,86	0,47	0,10	26.03
Almanya	32,27	45,48	0,84	20,12	0,41	0,13	0,53	0,22	0,01	79.87
Fransa	30,82	34,60	1,09	10,40	21,57	0,06	1,10	0,27	0,07	78.42
İtalya	24,92	30,57	1,43	13,06	1,09	28,14	0,42	0,35	0,02	71.86
Kanada	40,48	9,71	0,34	0,09	0,13	0,09	47,69	1,33	0,15	52.31
Norveç	23,00	23,60	0,55	1,13	0,12	0,23	3,60	47,63	0,14	52.37
Türkiye	2,72	8,52	0,08	0,34	0,45	0,01	2,80	0,15	84,92	15.07
Diğerlerine Doğru Yönlü	199,02	172,62	5,04	25,19	3,06	0,69	10,99	4,59	0,55	Toplam Yayılma Endeksi = % 46.9
Kendisini İçeren Yönlü	288,34	237,53	79,01	45,31	24,63	28,82	58,67	52,22	85,47	
Net Yayılma	188,34	137,53	-20,99	-54,69	-75,37	-	-41,33	-47,78	-14,53	

Tablo 1’deki sonuçlara göre ABD’den diğer ülkelere doğru olan finansal risk geçişi en yüksek seviyededir. Dolayısıyla, ABD net finansal risk yayan ülke konumundadır. Bu durum, küresel finansal krizin ABD’de başlaması ve krizin bulaşıcı etkilerinin diğer ülkelere hızla yayılmasıyla açıklanabilir. İngiltere en yüksek finansal risk yayan 2. ülkedir. Brexit referandumu sırasında ve sonrasında İngiltere’den diğer ülkelere yüksek finansal risk geçişinin olması bu durumu açıklayabilir. Tablo 1’den çıkarılabilecek bir diğer sonuç, örneklemdaki Avrupa Parasal Birliği (APB, EMU) üyesi ülkeler (Almanya, Fransa ve İtalya) arasındaki yüksek seviyedeki finansal risk geçişleridir. Bununla birlikte, İngiltere’den EMU ülkelerine ve Norveç’e yüksek finansal yayılma gözlenmektedir. Almanya diğer ülkelerden net finansal risk alan ülke durumundadır. Bu duruma, İngiltere’den Almanya’ya doğru olan yüksek finansal risk geçişi neden olmaktadır. Türkiye diğer ülkelerden ve diğer ülkelere en düşük finansal risk geçişi olan ülke

konumundadır. Toplam yayılma endeksi % 46.9 dur. Bu durum 9 ülke hisse senedi piyasaları arasındaki yüksek bağlantılılığa işaret etmektedir.

Bir sonraki aşamada, Diebold-Yılmaz (2012) metodolojisi takip edilerek 200-günlük kayan pencerelerde toplam yayılma endeksi elde edilmektedir. Şekil 2, 200-günlük kayan pencerelerde toplam yayılma endeksini ve bilinen finansal stres olaylarını göstermektedir.

Şekil 2. 200-günlük Kayan Pencerelerde Toplam Yayılma Endeksi ve Bilinen Finansal Stres Olayları

Şekil 2'den 200-günlük kayan pencerelerde toplam yayılma endeksinin (total spillover index) finansal stres olaylarına etkili bir şekilde tepki verdiği görülmektedir. Finansal stres olayları sırasıyla şu şekildedir: 10 Mart 2000, Dot-Com balonu; 11 Eylül 2001, terörist saldırılar; 1 Mart 2002, hisse senedi piyasası çöküşü; 20 Mart 2003, Irak savaşının başlaması; küresel finansal kriz olayları: 9 Ağustos 2007, BNP Paribas'ın eşik altı konut kredi fonlarından çekilmesi; 15 Ekim 2008, Lehman Brother's iflas başvurusu; 14 Ekim 2008 FED'in TARP (Troubled Asset Relief Program) açıklaması; 29 Kasım 2009, Freddie Mac kayıp açıklaması; Avrupa borç krizi olayları: 2 Mayıs 2010, Yunanistan kurtarma paketi; 28 Kasım 2010, İrlanda kurtarma paketi; 17 Mayıs 2011, Portekiz kurtarma paketi; 22 Mayıs 2013, FED'in 1. Tapering açıklaması (tahvil alımlarını azaltma kararı alması); 18 Aralık 2013, FED'in 2. Tapering açıklaması; 29 Ekim 2014, FED'in NK'yi (Niceliksel Kolaylaştırma, Quantitative Easing) sonlandıracağını açıklaması; 16 Aralık 2015, FED faiz artışı (2006'dan itibaren ilk faiz artışı); 23

Haziran 2016, Brexit referandumu; 8 Kasım 2016, ABD başkanlık seçimi ve FED'in 2017 yılında gerçekleştirdiği 3 faiz artışı (15 Mart, 14 Haziran ve 13 Aralık).

Toplam yayılma endeksi finansal istikrarsızlık/kriz dönemlerinde önemli ölçüde yükselmiştir. Avrupa borç krizi döneminde (yaklaşık olarak Portekiz kurtarma paketinin açıklanması) endeks maksimum değerine ulaşmıştır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Gelişmekte olan/gelişmiş ülkelerin finansal sistemlerinin yüksek etkileşime sahip olması finansal istikrarsızlık/çalkantı dönemlerinde finansal stresin bulaşıcı etkilerinin hızla yayılmasına neden olabilir. 2008 küresel finansal krizi ve Avrupa borç krizi bu durumun örneklerini teşkil etmektedir. Dolayısıyla; ülkeler arası finansal bağlantılılığın tespit edilmesi/ölçülmesi bu bulaşıcı etkilerin azaltılması için son derece önemlidir. Bu bağlamda, çalışma 9 ülkenin finansal sistemleri arasındaki bağlantılılığı Diebold-Yılmaz (2012) metodolojisiyle ölçmeyi amaçlamıştır.

Çalışma 1. Adımda 9 ülkenin hisse senedi piyasa endeksleri tarihsel oynaklıkları arasındaki yayılmaları ve toplam yayılma endeksini elde etmiştir. Yayılma tablosu şu sonuçlara işaret etmektedir: i) 9 ülke arasında net finansal risk yayan ülke ABD'dir. Ve bu durum küresel finansal krizin ABD'de başlayıp bulaşıcı etkilerinin hızla diğer ülkelere yayılmasıyla paralellik taşımaktadır, ii) ikinci en yüksek net finansal risk yayılımına sahip olan ülke İngiltere'dir. Bu durum, Brexit referandumu sırasında ve sonrasında İngiltere'den diğer ülkelere (özellikle APB ve Avrupa ülkelerine) yüksek finansal risk geçişleri olmasıyla açıklanabilir, iii) örnekteki EMU ülkeleri arasında yüksek finansal risk geçişlerinin varlığı tespit edilmiştir, iv) Almanya diğer ülkelerden net finansal risk alan ülke durumundadır. Bu durum, örnekteki APB üyesi ülkelerin hisse senedi piyasaları arasındaki yüksek yayılmadan kaynaklanmaktadır.

2 adımda toplam yayılma endeksinin 200-günlük kayan pencerelerdeki dinamiği elde edilmiştir. Toplam yayılma endeksinin dinamiği, endeksin finansal istikrarsızlık/çalkantı dönemlerinde yüksek değerler aldığına ve bilinen finansal stres olaylarına etkili bir şekilde tepki verdiğine işaret etmektedir.

Çalışmanın sonuçları ülkeler arası yüksek finansal bağlantılılığın varlığını teyit etmekte ve şu politikayı önermektedir: Otoriteler ve politika yapıcılar sadece finansal istikrarı yerel bazda sağlamakla yükümlü olmamalı, aynı zamanda finansal piyasalar arasındaki sistemik stresin bulaşıcı etkilerinin ülkeler arası yüksek finansal bağlantılılık nedeniyle hızla yayılacağını göz önünde bulundurarak küresel boyutta finansal istikrarı sağlayacak politikalar üretmelidir.

Kaynakça

- Ahlgren, N., & Antell, J. (2010). Stock market linkages and financial contagion: A cobreaking analysis. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 50(2), 157-166.
- Aloui, R., Aïssa, M. S. B., & Nguyen, D. K. (2011). Global financial crisis, extreme interdependences, and contagion effects: The role of economic structure? *Journal of Banking & Finance*, 35(1), 130-141.
- Antonakakis, N. (2012). Exchange return co-movements and volatility spillovers before and after the introduction of euro. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 22(5), 1091-1109.
- Antonakakis, N., & Vergos, K. (2013). Sovereign bond yield spillovers in the Euro zone during the financial and debt crisis. *Journal of International Financial Markets*, 26, 258-272.
- Arestis, P., Maria Caporale, G., Cipollini, A., & Spagnolo, N. (2005). Testing for financial contagion between developed and emerging markets during the 1997 East Asian crisis. *International Journal of Finance & Economics*, 10(4), 359-367.
- Blatt, D., Candelon, B., & Manner, H. (2015). Detecting contagion in a multivariate time series system: An application to sovereign bond markets in Europe. *Journal of Banking & Finance*, 59, 1-13.
- Bostanci, G., & Yilmaz, K. (2015, 08 22). SSRN. doi:<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2647251>
- Boyson, N. M., Stahel, C. W., & Stulz, R. M. (2010). Hedge fund contagion and liquidity shocks. *The Journal of Finance*, 65(5), 1789-1816.
- Bubák, V., Kočenda, E., & Žikeš, F. (2011). Volatility transmission in emerging European foreign exchange markets. *Journal of Banking & Finance*, 35(11), 2829-2841.
- Celik, S. (2012). The more contagion effect on emerging markets: The evidence of DCC-GARCH model. *Economic Modelling*, 29(5), 1946-1959.
- Chan, S., Han, G., & Zhang, W. (2016). How strong are the linkages between real estate and other sectors in China? *Research in International Business and Finance*, 36, 52-72.

- Chang, G. D., & Cheng, P. C. (2016). Evidence of cross-asset contagion in US markets. *Economic Modelling*, 58, 219-226.
- Chiang, T. C., Jeon, B. N., & Li, H. (2007). Dynamic correlation analysis of financial contagion: Evidence from Asian markets. *Journal of International Money and Finance*, 26(7), 1206-1228.
- Cipollini, A., Cascio, I. L., & Muzzioli, S. (2015). *Financial connectedness among European volatility risk premia*. CEFIN. Modena: Centro Studi di Banca e Finanza.
- Claessens, S., & Forbes, K. (2001). International financial contagion: An overview of the issues and the book. In S. & Claessens, *International financial contagion* (pp. 3-17). New York: Springer .
- Closa, C., & Maatsch, A. (2014). In a spirit of solidarity? Justifying the European financial stability facility (EFSF) in national parliamentary debates. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 52(4), 826-842.
- Csardi, G.; Nepusz, T. (2006). The igraph software package for complex network research. *InterJournal, Complex Systems*, 1695. Retrieved from <http://igraph.org>
- Dancho, M.; Vaughan, D. (2017). *timetk: A Tool Kit for Working with Time Series in R*. Retrieved from <https://CRAN.R-project.org/package=timetk>
- Diebold, F. X., & Yilmaz, K. (2009). Measuring financial asset return and volatility spillovers, with application to global equity markets. *The Economic Journal*, 119(534), 158-171.
- Diebold, F. X., & Yilmaz, K. (2012). Better to give than to receive: Predictive directional measurement of volatility spillovers. *International Journal of Forecasting*, 28(1), 57-66.
- Diebold, F. X., & Yilmaz, K. (2015). Trans-Atlantic equity volatility connectedness: US and European financial institutions, 2004–2014. *Journal of Financial Econometrics*, 14(1), 81-127.
- Diebold, Francis X., and Kamil Yılmaz. (2014). On the network topology of variance decompositions: Measuring the connectedness of financial firms. *Journal of Econometrics*, 182(1), 119-134.
- Dimitriou, D., & Kenourgios, D. (2013). Financial crises and dynamic linkages among international currencies. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 26, 319-332.
- Duggar, E., & Mitra, S. (2009). External linkages and contagion risk in Irish banks. *IMF Staff Papers*, 56(4), 758-786.

- Favero, C. A., & Giavazzi, F. (2002). Is the international propagation of financial shocks non-linear?: Evidence from the ERM. *Journal of International Economics*, 57(1), 231-246.
- Fujiwara, I., & Takahashi, K. (2012). Asian Financial Linkage: Macro-Finance Dissonance. *Pacific Economic Review*, 17(1), 136-159.
- Gardini, A., & De Angelis, L. (2012). A statistical procedure for testing financial contagion. *Statistica*, 72(1), 37-61.
- Guimaraes, Roberto F., and Gee Hee Hong. (2016). *Dynamic Connectedness of Asian Equity Markets*. IMF. Washington: International Monetary Fund.
- Guo, F., Chen, C. R., & Huang, Y. S. (2011). Markets contagion during financial crisis: A regime-switching approach. *International Review of Economics & Finance*, 20(1), 95-109.
- Hemche, O., Jawadi, F., Maliki, S. B., & Cheffou, A. I. (2016). On the study of contagion in the context of the subprime crisis: A dynamic conditional correlation–multivariate GARCH approach. *Economic Modelling*, 52, 292-299.
- Kenourgios, D., Samitas, A., & Paltalidis, N. (2011). Financial crises and stock market contagion in a multivariate time-varying asymmetric framework. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 21(1), 92-106.
- Kloessner, S.; Wagner, S. (2016). *fastSOM: Calculation of Spillover Measures*. Retrieved from <http://CRAN.R-project.org/package=fastSOM>
- Klößner, S., & Wagner, S. (2014). Exploring all VAR orderings for calculating spillovers? yes, we can!—a note on Diebold and Yilmaz (2009). *Journal of Applied Econometrics*, 29(1), 172-179.
- Longstaff, F. A. (2010). The subprime credit crisis and contagion in financial markets. *Journal of financial economics*, 97(3), 436-450.
- Luchtenberg, Kimberly F., and Quang Viet Vu. (2015). The 2008 financial crisis: Stock market contagion and its determinants. *Research in International Business and Finance*, 33, 178-203.
- Markwat, T., Kole, E., & Van Dijk, D. (2009). Contagion as a domino effect in global stock markets. *Journal of Banking & Finance*, 33(11), 1996-2012.
- Merton, R. C. (1973). An intertemporal capital asset pricing model. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 867-887.

- Moussa, W. B. (2014). Bank stock volatility and contagion: an empirical investigation with application of multivariate garch models. *Journal of Economic Development*, 39(2), 1-24.
- Nelson, C. R., & Siegel, A. F. (1987). Parsimonious modeling of yield curves. *Journal of Business*, 60(4), 473-489.
- Pfaff, B. (2008). VAR, SVAR and SVEC Models: Implementation Within R Package vars. *Journal of Statistical Software*, 27(4), 1-32.
- Phylaktis, K., & Xia, L. (2009). Equity market comovement and contagion: A sectoral perspective. *Financial Management*, 38(2), 381-409.
- Polat, O. (2017). *The Impacts of Energy Price Shocks on Financial Stability*. Economics. Ankara: Hacettepe University.
- Rigobon, R. (2003). On the measurement of the international propagation of shocks: is the transmission stable? *Journal of International Economics*, 61(2), 261-283.
- Samarakoon, L. P. (2011). Stock market interdependence, contagion, and the US financial crisis: The case of emerging and frontier markets. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 21(5), 724-742.
- Shen, P. L., Li, W., Wang, X. T., & Su, C. W. (2015). Contagion effect of the European financial crisis on China's stock markets: Interdependence and pure contagion. *Economic Modelling*, 50, 193-199.
- Straetmans, S., & Chaudhry, S. M. (2015). Tail risk and systemic risk of US and Eurozone financial institutions in the wake of the global financial crisis. *Journal of International Money and Finance*, 58, 192-223.
- Tsai, I. C. (2014). Spillover of fear: Evidence from the stock markets of five developed countries. *International Review of Financial Analysis*. *International Review of Financial Analysis*, 33, 281-288.
- Yilmaz, K. (2010). Return and volatility spillovers among the East Asian equity markets. *Journal of Asian Economics*, 21(3), 304-313.

Politik Ekonomik Kuram
Dergi Web Sitesi: <http://dergipark.gov.tr/pek>

Yeni Anayasa Tartışmaları ve Hükümet Sistemi Arayışları¹

Mehmet ARI²

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi:

Makalenin Yüklendiği Tarih: 28.02.2018

Makalenin Kabul Edildiği Tarih: 12.03.2018

Jel Kodları: Y80, Z18, R58

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Siyasal Sistem, Anayasa Tartışmaları

Özet

Antik Yunan'dan modern zamanlara, siyasal rejimlerin niteliği ve demokrasi siyasal düşüncenin ve siyaset felsefesinin temel tartışmalarından biri olagelmıştır. Parlamenter sistem ve başkanlık sistemlerinden hangisinin daha demokratik ve daha katılımcı olduğu yönündeki tartışmalar ise günümüzde halen devam etmektedir. Türkiye'de de bir süredir "Türk tipi başkanlık" adı altında bir sistem değişikliği süreci yaşanmakta, parlamenter sistemden "Türkiye'ye özgü" olduğu söylenen bir başkanlık sistemine geçiş için adımlar atılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, siyasal düşüncedeki rejim, demokrasi, parlamenter sistem ve başkanlık sistemi tartışmalarının ışığında, söz konusu rejim değişikliği sürecini eleştirel bir perspektifle değerlendirmek ve aynı zamanda "demokratikleşme" perspektifli anayasal bir alternatif öneri sunmaktır.

Anahtar Sözcükler: Demokrasi, Siyasal Sistem, Anayasa Tartışmaları

The New Constitutional Debate and the Search for Government System

Abstract

From Ancient Greece to modern age, the nature of political regimes and democracy has been the most important discussion in political thought and political philosophy. Nowadays, the discussions has been continuing on parliamentarism and presidential system. In these discussions, the main issue is to clarify the question of which system is the most democratic and participatory. Recently, a key issue on the political agenda concerns a transition from parliamentarism to presidentialism named as 'Turkish-style presidential system'. The purpose of this study is to examine and analyse this transformation process in political regime, in consideration of the main debates on political regime, democracy, parliamentary system and presidential system, from a critical perspective and also to suggest an constitutional alternative based on democratisation perspective.

Key words: Democracy, Political system, Constitutional Debate

¹ 4-6 Aralık 2013 tarihinde gerçekleştirilen 13. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildiriye dayanmaktadır.

² Yrd. Doç. Dr. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, mehmetari2002@gmail.com

1.Giriş

Hükümet sistemleri demokratik olanlar ve olmayanlar şeklinde ayrılabilir. Bu ayrım Platon ve Aristoteles’in yönetimleri ayırmasına benzetilebilir. Hepimizin bildiği üzere Platon ve Aristoteles demokrasiyi benimsemezler. Platon ve Aristoteles rejimleri yönetici sayısına (yürütmenin yapısına) göre üçe ayırıyor. Bu rejimlerin bozulmuş halleriyle sayı altıya yükseliyor. Bu rejimler monarşi, aristokrasi ve demokrasi ile bunların bozulmuş biçimi olan tiranlık, oligarşi ve yasadışı (aşırı) demokrasidir (Ağaoğulları, 2004: 226-357). Platon’a göre, demokrasilerde yurttaşlar yetenekli olup olmadıklarına, politika sanatını bilip bilmediklerine bakılmaksızın seçimle ve çoğu kez kurayla devletin başına getirilirler. Bu durum, gemicilikten ya da hekimlikten hiç anlamayan cahil kişilerden, zanaatkârlardan bir gemiyi yürütmesini ya da bir hastayı iyileştirmesini beklemek kadar saçmadır. Üstelik vereceği zarar daha da büyüktür. Çünkü cahil kaptan ile cahil hekim, birkaç kişinin yaşamı ile oynarlar; oysa demokraside devleti yönetenler bütün polisin, yurttaşların hepsinin yaşamını tehlikeye atarlar(Ağaoğulları, 2004: 226-227). “Aristoteles’in yaklaşımı da demokrasiyi benimsemez ama Platon’dan farklılaşır. Aristoteles, demokrasinin farklı türlerini açıklayabilmek için Atina demokrasisinin Solon’dan başlayarak inişli çıkışlı bir biçimde geçirdiği çeşitli evreleri incelemiş ve bu incelemelerinden yararlanmıştı. Aristoteles’in demokrasiyi çeşitli türlere ayırmakla güttüğü temel amaç, dolaylı bir biçimde, Solon’un anayasasını ya da Peloponnesos Savaşları döneminde, 411 yılında yurttaş sayısını 5.000 kişiye indiren anayasayı, demokratik olarak ve hatta en iyi demokrasi biçimleri olarak gösterip kafaları bulandırmak ve dönemdeki demokrasileri karalamaktı. Böylece ılımlı oligarşiler, Aristoteles’in kaleminde en iyi demokrasilere dönüşmüş ve demokratlara ulaşılması gereken birer örnek olarak sunulmuş oluyordu. Demokrasilerin yıkılmasını önlemeye yönelik olarak ileri sürdüğü "devlet görevlilerinin seçiminde bütün halkın değil, kabilelerin seçmen yapılması" önerisi, Aristoteles’in bu amacını açık bir biçimde gözler önüne sermektedir”(Ağaoğulları, 2004: 363).

17. yüzyıl siyasal düşüncenin gelişimi açısından modern dönemin başlangıcı sayılır. Ulusal devletin gelişmekte olduğu bu çağda önemli bir düşünür olarak John Locke’un yönetim biçimleri hakkındaki görüşlerine değinilmelidir. “Locke yönetim biçimlerini yasama yetkisini kullananlara göre dörde ayırır. Toplum yasama yetkisini kimin kullanacağını çoğunluk kararıyla belirler. Buna göre; toplum yasama yetkisini kendisi kullanırsa demokrasi, belirli bir kesime ve onların mirasçılara bırakırsa oligarşi, tek bir kişiye bırakırsa monarşi, bu kesimler

arasında paylaşırsa karma yönetim söz konusudur”(Uygun, 2014: 224). Bu yönetim biçimlerinin hepsi meşru ve toplum sözleşmesine uygun yetki kullanırlar. Sözleşmenin belirlediği sınırları aşarlarsa meşruluklarını yitirirler ve direnme hakkı doğar.

18. yüzyıl düşünürlerinden Montesquieu da Platon ve Aristoteles’in yaptığına benzer bir tasnifi savunmaktadır. Ancak Montesquieu’nun ayırıcı yanı bu rejimlerden birini tercih etmemesidir. Montesquieu’ya göre Platon ve Aristoteles’in tercih ettiği gibi rejimleri kategorik olarak iyi ve kötü olarak ayıramayız. “Hangi rejim iyidir” sorusunu cevaplayabilmemiz için “hangi millet için bir rejim arıyoruz” sorusunu cevaplamamız gerekmektedir. Yani rejimlerin işlerliği ve yararlılığı milletin çeşitli özellikleriyle ilişkili ve uyumludur. Bugün için bu yorum kabul edilemez gözükse de, rejim tartışmalarında sıklıkla ülkelerin siyasal ve sosyal yapılarının ve kültürlerinin farklılıklarına değinilmektedir.

Bu kısa özetten günümüz demokrasi tartışmalarına geçilirse, demokratik rejim farklı hükümet sistemleri ile gerçekleştirilebilir.

Demokratik rejimin gerçekleştirildiği hükümet sistemleri temelde ikiye ayrılmaktadır: sert kuvvetler ayrılığı uygulanan başkanlık sistemi ile yumuşak kuvvetler ayrımının uygulandığı parlamenter sistem. Üçüncü bir demokratik hükümet sistemi ise yarı-başkanlık (yarı-parlamenter) sistemidir.

Birkaç özelliğiyle bu sistemlerin uygulandığı ve başarıları dolayısıyla modellerin temsilcisi olarak gösterilen ülkelerdeki gelişimlerine ve genel özelliklerine değinerek Türkiye’nin siyasal rejim ve hükümet sistemi tartışmalarına geçebiliriz.

2. Parlamenter Sistem

Parlamenter sistem yasama yürütme ilişkileri açısından yumuşak kuvvetler ayrılığı olarak adlandırılan bir sistemdir. Asli özelliklerini sıralarsak; 1) Yürütme organı iki başlıdır. Yürütmenin sorumsuz kanadı olarak devlet başkanı ve sorumlu kanadı olarak bakanlar kurulu vardır(Gözler, 2015: 92). 2) Parlamenter sistemlerde yürütme organı parlamento içinden seçilen ve parlamentoya karşı sorumlu olan bakanlar kuruludur. Bakanlar kurulunun başkanı parlamento içinden seçilen başbakandır(Teziç, 2001: 404). 3) Devlet başkanının

sorumsuzluğunun temelinde yürütme yetkisinin bakanlar kurulunda olması vardır. Bu yüzden devlet başkanının yürütmeye ilişkin işlemleri başbakan ve ilgili bakan tarafından imzalanır (Gözler, 2015, 92).

Bu asli özellikleri değerlendirecek olursak, devlet başkanının yürütme işleriyle ilgili olarak yetkisiz ve sorumsuz olması onu sistem içinde sembolik bir konuma getirir. Ancak onun bu yetkisiz ve sorumsuzluk hali bir avantaj olarak da kullanılabilmekte, kriz zamanlarında onun meclisteki partiler arasında işbirliğinin yolunu açan bir aktör olarak sistemin krizden çıkmasına katkı sağladığı görülmektedir ya da Türkiye örneğinde olduğu gibi beklenmektedir.

Yürütmenin sorumlu ve yetkili kanadının parlamento içinden çıkması ve parlamentoya karşı sorumlu olması kuvvetler ayrılığı ilkesinin yumuşak bir uygulamasına dikkat çekmektedir. Demokrasilerde gücün kaynağı olarak millete (halka) işaret edilmesi, doğrudan halkın seçimiyle oluşan parlamentoya bir meşruiyet sağlamaktadır. Bu parlamentodan çıkan hükümet ise dolaylı bir meşruiyete sahip olmaktadır. Bu çerçevede düşündüğümüzde parlamento tarafından seçilsin veya seçilmesin devlet başkanının gücü de parlamento üstünde bir güç değildir.

Yukarıda belirttiğimiz parlamentonun halkın seçiminden kaynaklanan gücü uygulamada, parlamenter sistemlerde karşılaştığımız parti disiplini dolayısıyla partilerin ve liderlerinin gücüyle tanımlanmaktadır. Parlamentoda güçlü olan ve parlamento çoğunluğuna sahip olan partinin isteği doğrultusunda hükümetin oluşumu ve yasama faaliyetleri şekillendiğinden, parlamentonun hükümet üzerindeki denetleme yetkisi tartışmalı hale gelmektedir. Bu noktada hükümetin denetlenmesinin yolu olarak muhalefetin önemine değinen Cem Eroğul, İngiltere örneğini verir: “Seçimlerde ikinci duruma gelen partiye *resmi bir muhalefet* görevi yükleyerek, çoğunluğun denetimsiz kalmamasını sağlamışlardır. Bugün İngiltere’de muhalefet öylesine güven içinde çalışma olanağına sahiptir ki, birçok yazarın gözünde *muhalefetin* bu durumu *demokrasinin varlık koşulu* haline gelmiştir”(Eroğul, 2005: 53). İngiltere’de parlamentonun doğuşu ve gelişimi kısaca şöyle özetlenebilir: 1215 Magna Carta Libertatum ile başlayan, kralın vergi koyma yetkisine ortak olmak isteyen soyluların itiraz etmesiyle başlayan süreç parlamentonun oluşumunun başlangıcıdır. 1295 yılında “Model Parlamento” olarak adlandırılan parlamentoda baronlar, kontlar ve ruhban sınıfının dışında, kontlukların, şehirlerin ve burgların temsilcileri ile küçük rahiplerin temsilcileri de vardı. Bu Model Parlamento, İngiltere’de parlamentonun kuruluşunun kesin tarihi kabul edilir. Bu tarihten beri parlamento

devamlı olarak varlığını sürdürmüştür (Gözler, 2013: 331-332). Parlatentonun yasama yetkisini ele geçirmesi ise uzun bir sürecin sonunda 1689 tarihli Bill of Rights (Haklar Beyannamesi) ve 1701 tarihli Act of Settlement’ın kabulü ile gerçekleşmiştir (Gözler, 2013: 335).

Bu noktada güçlü bir parlamento desteğine sahip hükümetin sistemi parlamentodaki muhalefetin etkisiz hale geldiği bir sisteme dönüştürdüğünü görebiliriz. Bu vurgumuzun sebebi parlamenter sistemin bir avantajı olarak muhalefetin varlığı hem sorunların çözümüne katkı sağlar, hem de sistemin kilitlenmesini önler. Ayrıca muhalefetin varlığı ve etkililiği demokrasi ile ilişkilendirilebilir. Demokrasinin temel özelliklerini çoğunluğun yönetimi ve azınlığın çoğunluk olma olanağının ve olasılığının kabulü ile başlatabiliriz. Buna ek olarak demokrasinin olmazsa olmazlarından bir diğerinin hukuk devleti olduğunu belirtmeliyiz. Hukuk devletinin önemi azınlığın yani muhalefetin varlığının bir güvencesi olarak görülmelidir. Ayrıca hukuk devleti ilkesinin geçerliliği iktidar açısından da bir avantajdır. İktidarın hukuk ihlallerinin önlenmesi, demokratik sistemin, muhalefetin olduğu kadar iktidarın da yararınadır. Böyle bir ortam sistem dışı muhalefetin önünü keser ve demokrasinin sürekliliğini sağlarken bireyler açısından da demokratik bir rejimde yaşamının güvencesi olur.

3. Başkanlık Sistemi

Başkanlık sisteminin Amerika Birleşik Devletleri’nin hükümet sistemi olmasından yola çıkılarak ilk belirlenen özelliği, İngiliz hükümet sistemi olan parlamenter sistemin aksine geleneklerin ve tarihin yarattığı bir sistem olmayıp insanların akıllarıyla ortaya çıkardığı bir sistem olmasıdır (Teziç, 2001: 427). Buradan yola çıkarak başkanlık sistemini ülkemize hükümet sistemi olarak öneren Burhan Kuzu’nun görüşüne değinebiliriz: “İnsan aklının bulduğu ve geliştirdiği bir model olduğundan her ülkenin insanları oturup kendi ülkesinin şartlarını da dikkate alarak pekâlâ ülkelerine özgü bir başkanlık modeli oluşturabilir” (Kuzu, 2012: 19). Başkanlık sisteminin Dünya’da ilk ve özgün modelini oluşturan Amerika Birleşik Devletleri tipi bir başkanlık rejiminin başka hiç bir ülkede demokratik olarak işlemediği vurgulanmaktadır (Teziç, 2001: 424). Yani başkanlık sistemini kurmaktan daha zor olanı demokratik bir rejim kurmaktır.

Başkanlık sisteminin temel özellikleri: 1) Yürütmenin tek kişiden oluşması, 2) Başkanın, doğrudan doğruya veya doğrudan benzeri bir biçimde halk tarafından seçilmesi, 3) Belli bir dönem için seçilen yürütmenin yasamanın güvenine dayanmaması.

Bu özellikleri kısaca gözden geçirelim:

1. Yürütmenin tek kişiden oluşması. Başkanlık sisteminde yürütme görevini tek başına gerçekleştirmek üzere bir başkan seçilmektedir. “Hem devlet başkanı, hem de yürütmenin başı olarak, elinde parlamenter dizgede asla düşünülemez bir yetki birikimi bulunuyor. Amerikan siyasal dizgesine başkanlık dizgesi denmesinin nedeni de bu. Anayasa yapılırken başkanın böylesine büyük bir güç olacağı öngörülmemişti. Ancak anayasada bunu engelleyen bir hüküm de yoktu. Zamanla, ABD güçlendikçe, özekselleşmenin (merkezileşmenin) doğal sonucu olarak başkan da güçlendi”(Eroğul, 2008: 104).

Bu çerçevede başkanın yetkilerinin belirsizliğine değiniliyor ve açıkça belirlenmiş yetkileri sıralanıyor: “1. Başkomutanlık. 2. Antlaşmaları imzalama ve yüksek düzeydeki federal görevlileri atama. 3. Kongreye bir yasam izlencesi (yasa tasarıları değil) sunabilme. 4. Kongreyi ya da meclislerden birini toplantıya çağırma. 5. Veto. 6. Yasaları uygulama” (Eroğul, 2008: 107).

Bu yetkilerine dayanarak yürütme görevini yerine getirirken, başkan belirli konularda sekreterler görevlendirmektedir. Parlamenter sistemde bakanlara karşılık geldiği kabul edilen bu sekreterlerin politik ve idari anlamda bütün yetkileri tek başına yürütmeyi oluşturan başkandan kaynaklanmaktadır. Yani yetkiler başkana aittir. Dolayısıyla başkan gibi bakanlar da yasama tarafından yetkilendirilmezler.

2. Başkanın doğrudan doğruya veya doğrudan benzeri bir yöntemle halk tarafından seçilmesi. Başkan belirli bir süre için ve bu sürenin sonuna kadar görevden alınamama koşuluyla halk tarafından seçilir. “Yürütmenin başının halk tarafından seçilmesi tartışmasız bir biçimde sistemin zorunlu özelliğidir. Başkanlık sisteminde, yürütme organı da tıpkı yasama organı gibi, meşruluğunun kaynağını doğrudan halkta bulur”(Uluşahin, 1999: 30-31). Dolayısıyla başkanlık sisteminde yürütmenin meşruiyeti parlamenter rejimde olduğu gibi parlamento dolayımından geçmez.

Başkanı güçlü kılan ve süre garantisi dolayısıyla başkanlık sisteminin siyasal istikrarın garantisi gibi görülmesine yol açan bu özellik, öte yandan rejimin kilitlenmesinde de temel etken olarak görülür. Kongrenin ve başkanın ayrı ayrı halkın meşruiyetine dayanması ve birbirlerine dönük kontrol mekanizmasının olmaması temel etkindir. Yürütmenin yasamayı fesih yetkisi olmadığı gibi, yasamanın da yürütmeyi görevden alma yetkisi yoktur. Bu durumda iki organ iki farklı siyasal eğilim tarafından kazanıldığında sistemin kilitlenmesi adeta kaçınılmaz olmaktadır(Kalaycıoğlu, 2005: 25).

Amerikan başkanlık sisteminin yukarıda değindiğimiz kilitlenme sorununu yaşamamasının veya kolay atlatabilmesinin nedeni olarak Amerikan deneyiminin özgünlükleri gösterilmektedir. Örneğin Amerika’da siyasal parti disiplini olmaması en sık vurgulanan bir özelliktir(Polatoğlu, 2013: 7). Başkanın siyasal partisi ile kongre çoğunluğu farklı partilerden olsa bile Amerikan siyasal kültüründe belirleyici bir özellik olarak gösterilen, pragmatik davranan temsilciler başkan ile kongre arasında doğabilecek krizi çözebiliyorlar. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri başkanlık sisteminde devlet hayatının felce uğramasını önleyici karşılıklı etkileşim araçları geliştirilmiştir. “Örneğin, yürütme görevlerine Başkanın yapacağı atamalar, Senatoca onaylanır; yürütmenin yaptığı uluslararası andlaşmaların da Senatoca üçte iki çoğunlukla onaylanması gerekir. Buna karşılık, Başkanın da, Kongreden geçen yasaları ‘veto’ etme yetkisi vardır. Vetodan sonra tasarının yasalaşabilmesi için, her iki Meclisce üçte iki çoğunlukla kabul edilmesi gerekir”(Gözübüyük, 2011: 40) . Bu karşılıklı yetkilerin amacı, organların bağımsızlığı değil, birbirleriyle işbirliği yapmalarını, uyum içinde çalışmalarını sağlamaktır. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri sistemine “frenler ve dengeler” sistemi denmektedir (Gözler, 2013: 237).

ABD başkanlık rejiminin sorunları çözebilmesinin bir başka nedeni ise sistemin federal bir sistem olmasına bağlanabilir. Burada kastedilen, federal bir devlette var olan eyaletlerin (federe devletler), bütün siyasal organlarıyla bir devlet niteliği taşımasıdır. Dolayısıyla her Amerikan vatandaşı bir federe devlette yaşamaktadır ve günlük hayatına ilişkin devletle karşılaştığı yer federe devlet ve orada uygulanan politikalar olmaktadır. Bu sebeple başkanın hangi siyasal partiye mensup olduğu, vatandaş açısından sınırlı bir önem taşımaktadır. Türkiye’de başkanlık rejimi tartışmaları başkanlık sisteminin federalizme yol açacağı varsayımıyla tartışılmaktadır. Bu da bazı siyasal partiler açısından bölünme projesi olarak değerlendirilmektedir. Başkanlık sisteminin federal bir yapıyla uygulanması zorunlu olmadığı gibi, federal yapıya sahip

parlamentar demokrasiler de mevcuttur(Gülalp, 2013: 198). Örneğin Almanya parlamenter sistem uygulayan federal bir devlet iken, Peru ve Şili başkanlık sistemi uygulayan üniter devletlerdir.

3. Belli bir süre için seçilen yürütmenin yasamanın güvenine dayanmaması. Parlamenter sistemde yürütmenin gerek iktidara gelirken gerek iktidarı sürdürürken yasamanın güvenini kazanması ve sürdürmesi zorunluluğu vardır. Başkanlık sisteminde ise, başkan doğrudan halktan meşruiyet almış bir yürütme organı olduğu için ne başlangıçta ne de devamında böyle bir zorunluluk vardır. Türkiye’de II. Meşrutiyet döneminde hükümetin sorumluluğunun padişaha karşı olmaktan meclise karşı olmaya dönüşmesine bağlı olarak, denetlenmeyen bir organın keyfiliğe kayacağı korkusu vardır. Amerikan sistemi içinde böyle bir ikilem yoktur. Belirli bir sürenin sonunda halkın değerlendirmesine, yani seçime girecek bir yapı olarak yürütmeye karşı bir önlem düşünülmesine gerek duyulmamıştır. Politik sorumluluk seçmene karşıdır. Ancak belirtmek gerekir ki, başkanın anayasaya, yasalara ve yargıya saygı gösteren bir tutum sergileyeceği siyasal kültürün bir özelliğidir.

Tekrar etmek gerekirse 4 yıllık süreyle kendisine teslim edilen yetkiyi, başkanın kullanma hakkı kabul edilmekte ve örneğin üst düzey bürokrasiye yapacağı atamalar onun hakkı olarak görülmektedir. Ancak belirtilmesi gereken bürokrasinin de hukukla bağlı bir yetki kullanım alışkanlığı olduğudur. Bürokrasinin siyasal güce karşı korunmasından ise söz edilmemektedir. Bu da siyasal kültürün bir parçasıdır. Bürokrasi başkanla birlikte gelir ve başkan değişince gider.

4. Türkiye’de Başkanlık Sistemi İstenmesinin Tartışılması

Türkiye’de başkanlık sistemi tartışmaları, 1980’li yılların ortasından beri sürmektedir. “ Geçmişte dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal ve günümüzde başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın başkanlık sistemine yönelik beyanları örnek olarak verilebilir. Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Cumhurbaşkanını halkın seçmesi yönündeki görüşünü değişik zamanlarda ifade etmesi de buna eklenebilir”(Hakyemez, 2012: 271).

1982 Anayasası parlamenter bir hükümet sistemini benimsemekle beraber, genel olarak yürütmeyi güçlendirerek ve özel olarak da cumhurbaşkanının yetkilerini klasik parlamenter

sistemden daha farklı düzenleyerek sistem tartışmalarının başlamasına neden olmuştur. Hatta bu anayasanın getirdiği sistemin parlamenter sistem olup olmadığı tartışılmıştır. (Turhan, 1989)

1982 Anayasası'nın ilk halinde cumhurbaşkanının yetkilerinin artırılmış olması parlamenter sistemi sorgulanır hale getirmişse de anayasa hukuku ve siyaset bilimi alanında yapılan çalışmalarda Türkiye'de parlamenter bir rejim olduğu fikri kabul görmüştür. Ancak 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında ortaya çıkan kriz ve sonunda cumhurbaşkanının halk tarafından seçileceği yönündeki anayasa değişikliği bu tartışmayı yeniden gündeme taşımıştır.

2007 yılının Mayıs ayında TBMM tarafından gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimi sonlandırılmamıştır. Türkiye cumhurbaşkanını seçememiştir. Bunun üzerine 31 Mayıs 2007 tarihli bir anayasa değişikliğiyle cumhurbaşkanını halkın seçeceği bir düzenleme TBMM tarafından kabul edilmiş, ancak bu değişikliğin halkoylaması 21 Ekim 2007'de gerçekleşmiş ve kabul edilmiştir. Yeni duruma göre cumhurbaşkanını halk seçecektir. Fakat halkoylaması öncesi, 22 Temmuz 2007 seçimlerinde oluşan TBMM bir cumhurbaşkanı seçmiştir. Dolayısıyla 21 Ekim 2007 halkoylaması sonucu oluşan durumun uygulanması ancak 14 Ağustos 2014 tarihinde göreve başlayan cumhurbaşkanı seçiminde uygulanmıştır.

Bu durumda 2014 yılı cumhurbaşkanlığı seçimiyle birlikte ortaya çıkan durum hükümet sistemi olarak nasıl adlandırılacaktır. Bu konuda bir tartışma için (Gözler, 2015: 308-314)e bakılabilir. Bu rejimin yarı başkanlık rejimi olarak adlandırılması muhtemeldir. Yarı başkanlık rejimi devlet başkanını halkın seçtiği bir parlamenter sistem ise bu görüş doğru olacaktır. Ancak 1980 yılında yayınladığı bir makalede halkın seçtiği bir cumhurbaşkanına sahip Avusturya'yı Fransa'nın yarı başkanlık sisteminden farklı olarak parlamenter diye niteleyen Duverger'i, (1980) izleyerek bu rejime parlamenter demeye devam edeceğiz. Çünkü “2007 anayasa değişikliği, cumhurbaşkanının sadece seçim şeklini değiştirmiş, yetkilerini ve bakanlar kurulu ile ilişkilerini düzenleyen hükümlerde en ufak bir değişiklik yapmamıştır. Bir hükümet sisteminin yarı başkanlık sistemi olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği, sadece cumhurbaşkanının seçilme yöntemine değil, anayasal yetkilerinin kapsamına da bağlı bir husustur. Nitekim Avrupa'da cumhurbaşkanının halkça seçildiği fakat anayasal konumunun tamamen sembolik ve temsili olduğu birçok ülke vardır ve bunlar, bütün siyaset bilimciler tarafından parlamenter rejimler olarak değerlendirilmektedir”(Özbudun, 2016: 228).

Şimdi başkanlık sistemine ve “Türk Tipi Başkanlık” sistemi önerisine dair tartışmalara geçebiliriz. Bu tartışma iki soru çerçevesinde ele alınabilir: 1) Türkiye bir hükümet sistemi değişikliği gereksinimi içinde midir? 2) Öyle ise hangi hükümet sistemi Türkiye’ye uygundur?

Türkiye’nin başkanlık rejimini tartışmaya 1980’lerin ortasında başladığını daha önce belirtmiştik. Buradan çıkan sonuç, 12 Eylül sonrası dönemin Türkiye’nin hükümet sistemini değiştirmesi gerektiğini düşünenlerin hukuken ve fiilen başarılı olamasalar bile, bir gündem yaratmayı başardıklarıdır. Bunun altında yatan neden 1980 sonrası dünyada gelişen küreselleşme eğiliminin gerektirdiği güçlü iktidar modelinin yankılarıdır(Güney, 2007: 345). Sözü edilen güçlü iktidarı sağlamanın en kolay yolunun başkanlık sistemi olarak benimsendiği görülür.

Başkanlık sisteminin en iyi işleyen örneği olan ABD modelinin benimsenmesi beklentisi Türkiye’de karşılık bulmamıştır. Çünkü Türkiye’nin hükümet sistemi arayışındaki güdü temel olarak başkanlık sisteminin etkin bir hükümet olarak düşünülmesidir. Türkiye’nin siyasal kültürü padişah, ebedi şef, milli şef gibi etkili tek adam dönemlerinin etkili olduğu tarihsel bir geçmişten etkilenmektedir. Böyle bir tek adam ya da güçlü lider modelini çok partili siyasal yapı içinde gerçekleştirmenin tek yolunun belli süre için değişmeden kalacak olan başkan olduğu açıktır. Çünkü Türkiye’de siyasal istikrar tek bir partinin iktidarda olduğu koalisyon dışı dönemler olarak algılanmaktadır.

Tek partinin iktidar olduğu dönemlerin çeşitli açılardan başarılı olup olmadığı tartışmasını bir kenara bırakarak, başkanlık sisteminin ve Türk tipi başkanlık sisteminin kabul edilemezliği fikrine bakalım. Yazıcı (2011), Tosun ve Tosun (1999), Polatoğlu (2013), Sözen (2013) ve Çelik’ ten (2013) hareketle Türkiye’de siyasal kültürün yönetimin kişiselleşmesine ve otoriterleşmesine eğilimli olması; demokrasiye dönük taleplerin seçimle sınırlı olması nedeniyle başkanlık sistemi uygun görülmemektedir. Özellikle Yazıcı (2011, 166) tarafından belirtildiği gibi böyle bir sistem Türkiye’de solun hiç bir zaman iktidar olamayacağı bir sistem olacaktır. 1950’den günümüze seçim sonuçları sol seçmenin %40’larda kaldığını göstermektedir. Buradan çıkarılacak sonuç, hükümet istikrarını belki sağlayacak yeni sistemin, ülkenin en büyük ikinci seçmen kitlesine sahip bir sol partinin adayının asla başkan seçilemeyecek olmasıdır. Bu durum siyasal sistem istikrarını daha büyük bir tehlikeye

sokabilecektir. Çünkü demokrasinin önemli özelliklerinden biri de muhalefetteki bir partinin iktidar olma olasılığının devam etmesidir.

Burada kısaca hükümet sistemleri tartışmalarından daha önemli gördüğümüz demokrasi sorununa odaklanacağız. Öncelikle Türkiye’de demokrasinin önünde engel olarak görülen birkaç soruna değineceğiz. Sonra yeni anayasa yapma gerekliliğinin yanında, toplumun uzlaşması sonucu yapılabilecek bir anayasanın prosedürel gerekliliklerine değineceğiz.

1) Türkiye’de demokrasinin gerçekleştirilememesinin önündeki en büyük engel siyasal kültürümüzde demokrasinin yokluğudur. Demokrasi yönündeki talepler yaygın olarak demokrasinin ne olduğu yönünde bir bilgi eksikliğiyle maluldür. Hem bireysel düzeyde insanların demokrasi kavramını ve kültürünü içselleştiremediğini, hem de siyasal partiler dâhil örgütlerde de demokrasi kavramı, kültürü ve pratiğinin eksik olduğunu görüyoruz. Burada en açık örnek siyasal partiler yasasının ve siyasal partilerin kendi örgütsel etkinliklerinin demokratik uygulamalardan yoksun olmasıdır. Literatürden bir kavram kullanmak gerekirse “oligarşinin tunç yasası” parti örgütlerinde yaygın olarak gözlenebilmektedir.

2) Ülkenin ekonomik sorunlarının, özellikle milli gelir düşüklüğünün ve gelir dağılımı adaletsizliğinin demokrasi açısından büyük bir sorun olduğunu görüyoruz. Seçmen yurttaşın oyu içinde bulunduğu ekonomik olanaksızlıklar dolayısıyla kolayca manipüle edilebilmektedir.

3) Tarihsel geçmişimizin özgürlükçü, eşitlikçi ve laik bir kültürü beslemediği görülür. Bu çerçevede demokrasinin gerekliliği olan dünyevi düşüncenin ve eşitlikçi kültürün gelişmesini sağlayacak düşünce özgürlüğü ve tartışma (müzakere) pratiklerinin eksikliği dikkat çekicidir. Örnek olarak parti liderlerinin taraftarlarına hitapları ve kamuoyu önünde diğer parti liderlerine yönelik hitap ve eleştiri üslupları verilebilir.

4) Literatürde yaygınlaşmaya başlayan bölünmüş toplum kavramı kapsamında Türkiye’nin çalışma konusu yapıldığını görmekteyiz. Örneğin yakın zamanlarda yayınlanmış bir çalışmada Türkiye’yi inceleyen Bora Kanra, çalışmasının başlığını bölünmüş toplumlarda demokrasi olarak koymuştur. Türkiye’nin bölünmüş toplum sayılmasının başlıca nedeni tahmin edebileceğimiz gibi; etnik, dinsel, mezhepsel, dilsel, bölgesel ve bunlar üzerine oturtulmuş politik örgütlenmelerdir. Bu bölünmüşlük durumunun grup üyeleri üzerinde yarattığı etkiler

zihniyette yarattığı farklılaşmalar ölçüsünde bir arada yaşamının tartışılmasına yol açmaktadır. Türkiye’de çok saygın bir sosyal bilim dergisi olan Toplum ve Bilim’in son yıllardaki temel tartışma konularından birisi “Türkiye toplumunu bir arada tutan nedir?” sorusuyla formüle edilmiştir ve tartışma sürmektedir.* Bu sorunun çağrıştırdığı ilk şey “toplum neden dağılmıyor”dur?

5) Seçim sisteminin demokratik bir temsil oranını yansıttığı tartışmalıdır. Ancak partiler bu konuda düzenlemeler yapma konusunda çok istekli değildirler. Çarpık temsil diyebileceğimiz ve iki seçim döneminde açıkça görülmüş olan temsilde adaleti sağlamayan seçim sisteminden vazgeçilmediğini görüyoruz. Buradan çıkardığımız sonuç, baraj altında kalarak yaklaşık %10 oy oranı ile parlamentoda temsil edilemeyen siyasal partiler dahi az oyla yüksek temsil sırasının kendilerine de geleceğini düşünerek bu seçim sisteminin sürmesini kabul ediyorlar. Örneğin 1987 genel seçiminde ANAP % 36 oy % 65 sandalye oranına; 2002 genel seçiminde AKP %34 oy % 65 sandalye oranına sahip olmuştur. Özellikle 2002 genel seçiminde %45’ten fazla seçmen oyu parlamentoya yansımamıştır.

6) Parti içi demokrasi kültürünün yokluğu siyasal partilerde lider sultasına yol açmakta ve liderler uzun yıllar partilerinde her konuda tek belirleyici haline gelmektedir. Bu durum partilerin kendi yapılarında ve ülkenin siyasal yapısında değişimi engelleyici bir rol oynamaktadır.

7) Siyasal parti liderlerinin demokrasi ve milli irade kavramına yükledikleri anlam da demokrasinin gelişmesi önünde bir engeldir. Çoğulcu olmayan çoğunlukçu bir demokrasi ve milli irade kavrayışı bir çarpıklığa yol açmaktadır. Çünkü çoğunluk bile seçmenlerin çoğunluğu ile sınırlı iken, parlamento çoğunluğunu elde eden partiler sadece parlamentoya odaklanarak bir dahaki seçime kadar seçmen çoğunluğunu unutmaktadır. Yani seçmenin %35 oyu ile parlamentoda %65 çoğunluk kazanan parti seçmenin %65 çoğunluğunu dikkate almamaktadır; toplumda uzlaşma aramamaktadır.

* Toplum ve Bilim dergisinin 2009 yılında yayınlanan 115. Sayısında “Gelecek sayımızdan itibaren, “Türkiye toplumunu birarada tutan nedir?” sorusu etrafında bir tartışmayı örmeye başlamayı umuyoruz” çağrısıyla birçok sayı sürmesi beklenen bir dosya konusu belirlendiği duyurulmuştur. Niteki 116, 117, 118 ve 119. Sayılarda bu dosya kapsamında yazılar ve görüşler yayınlanmıştır.

8) Son olarak merkezi yönetimin güçlülüğüne dayalı siyasal kültürümüze göre şekillenen politikalar, halkın katılımı çerçevesinde çözülmesi gereken yerel, bölgesel ve çevresel sorunlar çözümünde halkı dışlamaktadır. Özellikle son yıllarda çok karşılaştığımız madencilik ve barajlarla ilgili ortaya çıkan çevre sorunları yerel halkı sistemle çatışır konuma sürüklemektedir. Bu durum da uzlaşma anlayışını azaltmaktadır.

Şimdi yukarıda sözü edilen, tüm sorunların çözümünde etkili olacağı iddiasıyla yapılmak istenen yeni bir anayasanın, sorunları artırıcı olmayan bir yöntemle yapılabilmesi için prosedürel bir öneriyle bitirebiliriz.

Anayasa yapım süreciyle ilgili literatürde kabul görmüş yaklaşım bir kurucu iktidarın anayasa yapma hakkı olduğudur. Kurucu iktidarın tanımlanması ve ortaya çıkması ise bir olağanüstü hale bağlanmaktadır. Savaş, yeni kurulan veya bağımsızlığını yeni kazanan bir devlet, ya da bir darbe veya devrim sonrası ortaya çıkan güç kurucu iktidar olarak yeni bir anayasa yapabilir. Bu tartışma çerçevesinde kurulu iktidar sayılan olağan parlamentonun yeni bir anayasa yapamayacağı kabul edilmektedir(Gözler, 2015:20-25).

Türkiye’de anayasa tartışmalarının hep gündemde kaldığı görülüyor. TBMM’de sağlanan uzlaşmanın genellikle düşük düzeyde kalmasının ötesinde yapılan referandum sonuçlarındaki oy farkının çok düşük olması da bu tartışmanın bitmemesinde etkili oluyor.

5.Sonuç Ve Öneriler

1) Türkiye’de 1982 anayasasının yürürlüğe girdiği günden bu yana, halkın, siyasilerin ve entelektüellerin 30 yılda oluşturdukları **ortam** bir olağanüstülük arayışına yer bırakmadan bu anayasanın değiştirilmesine hazır. Toplumun büyük çoğunluğu tümüyle yeni bir anayasaya ihtiyaç olduğunda hemfikirdir(Özbudun, 2016: 222). Ancak toplumsal gruplar anayasanın yapım sürecinden kendilerinin tatmin olacağı bir sonuç çıkmamasından korkuyor. Öyle ise bu korkuyu aşmak için ne yapılmalıdır.

2) Hiç kimsenin temsilinde dışlanmayacağı özel misyonlu, anayasa yapım sürecinin tamamlanmasından sonra dağılacak 100** üyeli bir kurucu meclis kurulmalıdır. Bunun için kurucu meclis oluşumu için baraj içermeyen ve çok sayıda siyasal partinin katılabileceği bir seçim yapılmalıdır.

3) Bu meclisin 100 üyesi için seçime katılan her parti sıralı 100 kişilik bir aday listesi vermelidir. Bu aday listeleri, 20 partinin katılacağı bir seçimde 2000 kişiyi bulmaktadır. Bu rakam Türkiye’de anayasa yapım sürecinde bulunması gerekir diye düşünülebilecek her türlü uzmanlık ve temsil gücünü yansıtabilecek bir rakamdır. Bu seçimin sonucunda partiler aldıkları her %1 oy dilim için 1 adayını kurucu meclise gönderecektir. Böylece her seçmen kendi temsilcisini kurucu mecliste görecektir.

4) Oluşan kurucu meclis ilk toplantısında demokrasinin gelişmiş olduğu, Türkiye’nin de kendisini içinde gördüğü demokratik dünyanın değerleriyle kendisini kısıtlama kararı alarak çalışmaya başlayacaktır. Bu değerler, çoğulculuk, eşitlik, özgürlük, laiklik, hukuk devleti gibi değerler olacaktır. Bu değerleri dikkate alarak ve her türlü müzakereyi yürüterek, ülkenin uygulayacağı hükümet sistemi de dâhil olmak üzere, yeni bir anayasayı $\frac{3}{4}$ oy çokluğuna dayalı bir sistemle ve sistematik bir bütünlük içinde 100 günde tamamlar. Bu anayasa referandum yoluyla toplumun yeniden onayına sunulur ve kurucu meclis kendiliğinden dağılır.

5) Yeni anayasal sisteme göre tekrar belirlenmek üzere olağan görevlerini sürdürmekte olan parlamento seçime gider.

** Bu sayı mutlak bir sayı olarak değil, toplumun %100 temsil edilirlığının simgesel bir ifadesi olarak düşünülmüştür.

Kaynakça

- Ağaoğulları, Mehmet Ali (2004) **Kent Devletinden İmparatorluğa**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı.
- Çelik, Demirhan Burak (2013) “Parlamenter Geleneğimiz, Otoriterleşen Demokrasimiz ve Türk Tipi Başkanlık Sistemi”, **Cogito**, Sayı 74, Yaz 2013. (201-212)
- Duverger, Maurice (1980) “Yeni Bir Siyasal Sistem Modeli: Yarı Başkanlık Hükümeti”, (çev. Mehmet Turhan), **Devlet ve Hukuk**, Mehmet Turhan içinde. (68-97), Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Eroğul, Cem (2008) **Çağdaş Devlet Düzenleri**, Ankara: İmaj Yayınları.
- Eroğul, Cem (2005) **Anatüzeeye Giriş**, Ankara: İmaj Yayınları.
- Gözler, Kemal (2015) **Anayasa Hukukuna Giriş**, Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözler, Kemal (2013) **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözübüyük, Şeref (2011) **Anayasa Hukuku**, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gülalp, Haldun (2013) “Sunuş: Başkanlık Sistemi Tartışmaları”, **Cogito**, Sayı 74, Yaz 2013. (195-200)
- Güney, Atilla (2007) “Sonuç Yerine: Türkiye’de Başkanlık Sistemi Neden Tartışılıyor”, **Başkanlık Sistemi ve Türkiye** (Derleyen İhsan Kamalak), İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Hakyemez, Yusuf Şevki (2012) “Hükümet Sistemi Arayışları ve Yeni Anayasa”, **Demokratik Anayasa**, Ece Göztepe ve Aykut Çelebi (Hazırlayanlar), İstanbul: Metis Yayınları. (270-297)
- Kaboğlu, İbrahim (Derleyen) (2016) **Türkiye’nin Anayasa Gündemi**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kalaycıoğlu, Ersin (2005) “Başkanlık Rejimi: Türkiye’nin Diktatörlük Tehdidiyle Sınava”, **Başkanlık Sistemi**, Ankara: TBB Yayını.
- Kanra, Bora (2013) **Türkiye’de Demokrasi, İslam ve Diyalog Bölünmüş Toplumlarda Müzakere**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kuzu, Burhan (2012) **Her Yönü İle Başkanlık Sistemi**, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Özbudun, Ergun (2016) “Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, sistemi dönüşüme uğratmış mıdır?”, **Türkiye’nin Anayasa Gündemi**, Kaboğlu, İbrahim (Derleyen), İstanbul: İletişim Yayınları. (222-228)

- Polatoğlu, Aykut (2013) “Başkanlık Sistemi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği Üzerine Düşünceler”, **YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, Nisan 2013.
- Sözen, Yunus (2013) “Demokrasi ve Otoriterlik Arasında: Başkanlık Sistemine Geçiş Siyaseti”, **Cogito**, Sayı 74, Yaz 2013. (213-233)
- Teziç, Erdoğan (2001) **Anayasa Hukuku**, İstanbul: Beta Yayınları.
- Tosun, Tanju ve Gülgün Erdoğan Tosun (1999) **Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri**, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Turhan, Mehmet (1989) **Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası**, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Uluşahin, Nur (1999) **Başkanlık Sistemi**, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Uygun, Oktay (2014) **Devlet Teorisi**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Yazıcı, Serap (2011) **Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Politik Ekonomik Kuram
Dergi Web Sitesi: <http://dergipark.gov.tr/pek>

Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Cari Açığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi

Rabia EFEOĞLU¹

Ceren PEHLİVAN²

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi:

Makalenin Yüklendiği Tarih: 24.04.2018

Makalenin Kabul Edildiği Tarih: 04.05.2018

Jel Kodları: O44, O42, O47

Anahtar Kelimeler: Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme, Cari Açık

¹ Arş. Gör. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü rabia.efeoglu@ohu.edu.tr

² Doktora Öğrencisi İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü pehlivanceren23@hotmail.com

Özet

Sosyoekonomik kalkınma göstergelerinden biri olan enerji tüketimi kalkınma için önemli bir girdi olarak kabul edilmesinin yanı sıra ekonomik büyüme üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Çalışmanın temel amacı, Türkiye’de nihai enerji tüketimi ile ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Bu amaca yönelik olarak 1987-2016 dönemine ilişkin veriler kullanılarak Johansen Eşbütüleşme, Etki tepki analizi, Granger ve Toda-Yamamoto Nedensellik testleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, enerji tüketimi, cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkilerin varlığı Johansen Eşbütünleşme testi ile belirlenmiş, Granger Nedensellik testi yardımıyla GSYİH’den cari açığa, enerji tüketiminden de GSYİH ve cari açığa doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu; Toda-Yamamoto Nedensellik testi ile de cari açıktan GSYİH ‘ya ve enerji tüketiminden de GSYİH ‘ye doğru bir nedenselliğin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme, Cari Açık

The Effects Of Energy Consumption And Current Deficit On Economic Growth In Turkey

Abstract

Energy consumption, one of the indicators of socio-economic development, plays an important role in economic growth as well as being accepted as an important input for the development. The main purpose of the study, is to determine the relationship between final energy consumption in Turkey and economic growth and the current account deficit. Johansen Cointegration, Impact response analysis, Granger and Toda-Yamamoto Causality tests were conducted using the data for the period of 1987-2016 for this purpose. According to the results obtained, the existence of long-term relationships between energy consumption, current account deficit and economic growth is identified by the Johansen Cointegration test, it was found that there is a one-way causality from GDP to current account deficit and from energy consumption to GDP and current account deficit through Granger Causality test; it has been seen with the Toda-Yamamoto Causality test that there is a casuality from the current account deficit to GDP and from energy consumption to GDP.

Keywords: Energy Consumption, Economic Growth, Current Account Deficit

1. Giriş

İnsanlık tarihinin en önemli ihtiyaçlarından biri haline gelen enerji, ülke ekonomilerinde ve ülke ekonomilerinin gelişme sürecinde önemli bir yer tutmaktadır (Yanar ve Kerimoğlu, 2011). Gerek sanayi hammaddesi olması gerekse de ısıtıcı ve çevirici güç olarak kullanılması nedeniyle enerji sektörü hızla gelişmektedir (Demirbaş vd., 2009) .

Enerji kullanımı ülkelerin ekonomik gelişme süreçlerinde büyük bir öneme sahiptir. Bu önem, enerji sektörünün ekonomik büyüme üzerinde rol oynaması ve ekonominin diğer sektörleriyle olan yapısal bağılılığı dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de enerji gereksiniminin nüfus artışı ve ekonomik gelişmenin yanı sıra düşük maliyetlerle de sağlanması büyük önem taşımaktadır (Esmer, 1996).

Sosyo-ekonomik kalkınma göstergelerinden biri olan enerji tüketimi son 20-30 yılda ülkelerin ekonomik gelişmelerine paralel olarak hızla artış göstermektedir (Güvenek ve Alptekin, 2010). Enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık Türkiye’de enerji politikalarının oluşturulmasında oldukça önem arz eden değişkenlerdir.

Günümüzde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini ortaya koymaya çalışan pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu ilişki çalışmalarının bir kısmında sadece ülke bazında ele alınırken diğer bir kısmında birden fazla ülke ele alınarak karşılaştırma yapma yoluna gidilmiştir. Ancak literatür taramasında Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen birçok akademik çalışmaya rastlanılmasına rağmen, cari açık konusunu içeren çok fazla çalışma görülmemiştir.

Çalışmanın temel amacı Türkiye’de nihai enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Bu kapsamda çalışmada enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye değinilerek; Türkiye’de enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisi ile Türkiye’nin enerji görünümü incelenmiştir. Daha sonra bu veriler kullanılarak ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonunda araştırma bulgularından hareketle sonuç sunulmuştur.

2. Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Günümüzde üretim sürecinde temel girdiler arasında kabul edilen enerji faktörü ekonomik ve sosyal kalkınmanın gerçekleştirilmesi açısından önem taşımaktadır (Mucuk ve Uysal, 2009). Enerji; mal ve hizmet üretimi, konut, ulaşım vb. gibi birçok alanda sürekli bir ihtiyaç niteliğine bürünerek insanoğlunun iktisadi hayatı boyunca vazgeçilemez yapıtaşlarından biri olmuştur. Enerjiye olan talebin sürekli artması, refah artışları ve büyümeye paralel olarak artış şeklinde gözlemlenmektedir. Ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında önemli bir bağ bulunmakta ve bu iki değişken karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir (Özçağ, 2015).

Ülkelerin ekonomik büyüme, sosyal gelişme ve yaşam standartlarının yükseltilmesinde ciddi bir rol oynayan enerjinin girdi olarak öneminin artması 1973-1974 ve 1978-1979 petrol fiyatları artışlarına kadar gitmektedir. Bu dönemde enerji bağımlılığının ne kadar fazla olduğu da ortaya çıkmıştır. Bu sıkıntılı sürecin aşılmasıyla birlikte hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından enerji tüketimi ve büyüme ilişkisi göz ardı edilemez hale gelmiş, ülkeleri alternatif enerji kaynakları aramaya zorunlu kılmıştır (Güvenek ve Alptekin, 2010).

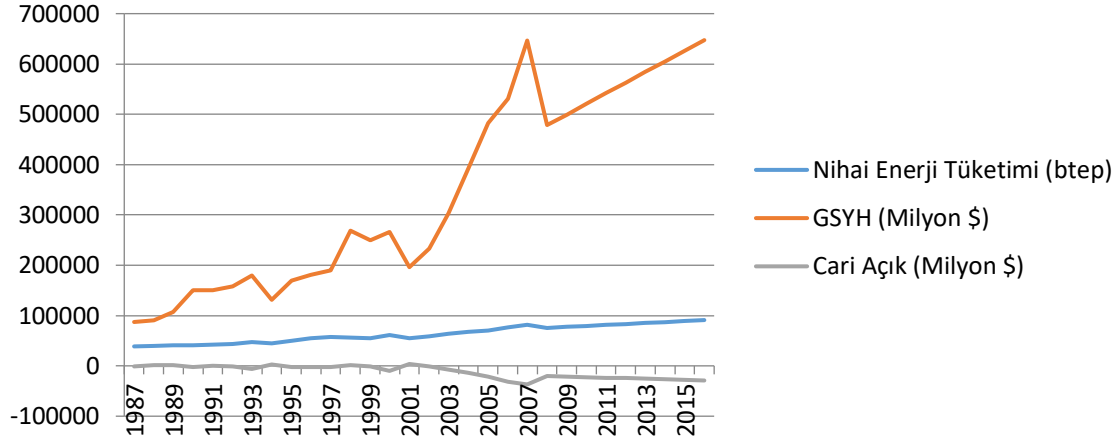
Enerji kullanımının artmasında endüstri devrimi sonucu makineleşme ve sanayi sektörünün hız kazanması da etkili olmuştur. Nitekim özellikle 1980 sonrasında Türkiye’de nüfusun ve sanayileşmenin hız kazanması ile enerji tüketimi hızla artış göstermiştir. Bu dönemde ekonomik olarak gelişme gösteren enerji daha fazla kullanılmaya başlamıştır (Yanar ve Kerimoğlu, 2011).

Ekonominin genel yapısındaki söz konusu değişim daha fazla enerji kullanımını gerektirdiği için özellikle petrol, doğal gaz ve kömür türü fosil yakıtlara olan talep de yükselmiştir (Mucuk ve Uysal, 2009).

3. Türkiye’de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi

Enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki ilişki 1970 petrol krizine dayanmaktadır. 1970 petrol krizi ile enerji fiyatları artış göstermiş, enerji tüketimi petrol fiyatlarını artırmanın yanında cari açığı da artırıcı etki yapmıştır. Ekonomik büyüme üretim artışıyla sağlanır. Bu ise sermayenin oluşturulmasını gerektirir. Türkiye sermaye mallarını ithal

ettiğinden söz konusu durum cari açığın artmasına yol açmaktadır. Türkiye, üretimin sağlanması açısından önemli girdilerden biri haline gelen enerjide %70 oranında dışa bağımlıdır. Türkiye’de enerji tüketimi sektörlere göre farklılık gösterdiğinden bu tüketimler ekonomik büyüme ve cari açık ilişkilerini de meydana getirmektedir (Yanar ve Kerimoğlu, 2011).

Kaynak: ETKB,2015; Dünya Bankası, 2015; TCMB, 201

Grafik 1. Türkiye’de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi

Grafik 1’e göre Türkiye’de bu anlamda Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı verilerine bakıldığında enerji tüketimi genel olarak 1987’den itibaren artış göstermiş, 1987’de 38695 btep olan enerji tüketiminde 2016’da 104576 btep’e kadar artış meydana gelmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası verilerine göre 1987’de -806 milyon \$ olan cari açığımız 2016 yılı itibariyle -33137 milyon \$ olmuştur. GSYH değerlerine baktığımız zaman Dünya Bankası verilerine göre 1987’de 87172 milyon \$ iken 2016’te 863711 milyon \$’a kadar artış meydana gelmiştir. Kısaca enerji tüketimimiz artış göstermekte, cari açığımız negatif seyir izlerken GSYH değerlerimizde artış meydana gelmektedir. Aynı zamanda kriz dönemlerinden önce cari açığın artışı da söz konusu olmuştur.

Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi 2014 Raporunda Türkiye’nin dışa bağımlılığı 2009 itibari ile % 71 olarak belirtilmekte iken, 2015’de %68 ve 2020’de %70 seviyelerinde enerji talebi ile karşılaşacağı tahmin edilmektedir (Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, 2008).

Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye’nin yıllık enerji tüketiminin %4-5, yıllık elektrik tüketiminin de %7-8 oranında artış gösterdiğini belirtmektedirler. Bu oranların dünya enerji

gereksiniminin iki, üç katına tekabül ettiğini de vurgulamaktadırlar (Heinrich Böll Stiftung Derneği, 2008).

Türkiye’de artan enerji tüketiminden dolayı enerji ithalatında artışlar ortaya çıkmaktadır. Enerji tüketimindeki artışlar büyümeye bu da cari açığa neden olmaktadır (Yanar ve Kerimoğlu, 2011).

4. Literatür

Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki uzun zamandır akademik çalışmalarda inceleme konusu olmuştur. Bununla birlikte literatür taramasında enerji tüketimi ile cari açık ilişkisini doğrudan konu edinen çok fazla sayıda akademik çalışmaya rastlanmamıştır.

Akinlo (2008) yaptığı çalışmada, 11 Sahra Altı Afrika’da ülkesi için Sınır Testi ve Granger Nedensellik testlerini kullanarak enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sınır testi sonucunda 7 ülkede (Cote D’Ivoire, Gambiya, Gana, Kamerun, Senegal, Sudan ve Zimbabwe) ekonomik büyüme ile enerji tüketiminin eşbütünleşik olduğunu; Granger Nedensellik testi sonucunda ise Gambiya, Gana ve Senegal’de çift yönlü bir nedensellik ilişkisi elde etmiştir. Sudan ve Zimbabve’de ekonomik büyümenin, enerji tüketiminin Granger nedeni olduğunu Kamerun ve Cote D’Ivoire’da herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna varmıştır.

Altınay ve Karagöl (2004) ise Türkiye’de enerji tüketimi ve reel GSYİH arasındaki ilişkiyi 1950-2000 dönemi için Zivot ve Andrews (1992) ve Perron (1997) sınamalarıyla analiz etmişlerdir. Sonuç olarak, enerji tüketimi ve GSYİH arasında nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna varmışlardır.

Apergis ve Payne (2010) çalışmasında, 1980-2005 döneminde Güney Amerika ülkelerinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmiştir. Enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulamışlardır.

Chen vd. (2006), 1971-2001 dönemi için 10 Asya ülkesinde ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi ilişkisini analiz etmiştir. Kısa dönemde ekonomik büyümeden elektrik tüketimine doğru tek yönlü, uzun dönemde ise iki yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu belirtmişlerdir.

Cheng (1997), üç Latin ülkesinde (Brezilya, Meksika ve Venezüella) Granger Nedensellik testini kullanarak enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Meksika ve Venezuela için enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında bulunamazken Brezilya için enerjinin ekonomik büyümeye sebep olduğu sonucuna varılmıştır.

Chontanawat ve Pierse (2008) yaptığı çalışmada, 30 OECD ve 78 OECD dışı ülkeyi ele alarak toplam enerji tüketimi ve GSYİH ilişkisini incelemiş, OECD ülkelerinde OECD üyesi olmayan ülkelere göre iki yönlü nedensellik ilişkisinin daha yaygın olduğu sonucuna varmıştır.

Demirbaş vd (2009)’da, Türkiye’de 1984-2008 dönemi için ADF, eşbütünleşme analizleri, VECM analizlerini kullanarak petrol fiyatları ile cari açık ilişkisini incelemiş, petrol fiyatlarında meydana gelen artışın cari açığı artırıcı etki yaptığı sonucuna ulaşmışlardır.

Ebohon (1996), Tanzanya ve Nijerya için enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş, her iki ülkede de çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varmıştır.

Glasure ve Lee (1997), 1961-1990 döneminde Güney Kore ve Singapur için eşbütünleşme, hata düzeltme modelleri ve Granger Nedensellik testi kullanarak enerji tüketimi ve GSYİH ilişkisini test etmişlerdir. Güney Kore için GSYİH ve enerji tüketimi arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamazken Singapur için enerji tüketiminden GSYİH’ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Güvenek ve Alptekin (2010), 25 OECD üyesi ülke için Panel Data Analizi kullanarak nihai enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerini tahmin etmiş, söz konusu ülkelerde ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında dikkate değer bir ilişki bulunduğu sonucuna varmıştır.

Hondroyannis vd. (2002), 1960-1996 dönemine ait verilerle Yunanistan’da enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi vektör hata düzeltme modeli kullanarak analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre değişkenler uzun dönemde eşbütünleşik olup enerji tüketiminin ekonomik büyümenin belirlenmesinde önemli bir role sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Hossain (2011), 1971-2007 dönemi için yeni sanayileşmiş ülkelerde karbondioksit emisyonları, enerji tüketimi, ekonomik büyüme, ticari açıklık ve kentleşme ilişkilerini incelemiştir. Çalışmada, ekonomik büyümeden enerji tüketimine ve ticari açıklıktan da ekonomik büyümeye doğru kısa dönemli bir nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Jobert ve Karanfil (2007), Türkiye’de enerji tüketimi ile gelir arasındaki ilişkiyi 1960-2003 dönemi için analiz etmişlerdir. Johansen Eşbütünleşme testi, reel GSMH ile enerji tüketimi arasında uzun dönemde herhangi bir ilişkinin bulunmadığını göstermiştir.

Kar ve Kınık (2008) tarafından yapılan çalışmada Türkiye’de 1975-2005 dönemine ilişkin toplam elektrik tüketimi, sanayi elektrik tüketimi ve mesken elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Johansen Eşbütünleşme testi ile toplam, sanayi ve mesken elektrik tüketimleri ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki olduğu, Vektör Hata Düzeltme Mekanizması (VECM) yardımıyla da nedenselliğin yönünün elektrik tüketimlerinden ekonomik büyümeye doğru olduğu görülmüştür.

Karagöl vd. (2007), Türkiye’de ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi ilişkisini 1974-2004 dönemi için Sınır Testi Yaklaşımı ile analiz etmişlerdir. Eşbütünleşme testi yapılarak kısa dönemde değişkenler arasında pozitif, uzun dönemde ise negatif çıkmıştır.

Lee (2005), 18 gelişmekte olan ülke için 1975-2001 döneminde enerji tüketimi ve GSYİH ilişkisini analiz ederek enerji tüketiminden GSYİH’ya doğru kısa ve uzun dönemde bir nedensellik ilişkisinin olduğu bulmuştur.

Lise ve Montfort (2007), 1970–2003 dönemi için enerji tüketimi ile GSYİH ilişkisini eşbütünleşme ve vektör hata düzeltme modeli analizleri ile test etmiş, GSYİH’dan enerji tüketimine doğru nedenselliğin gerçekleştiği ve söz konusu değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri sonucuna varılmıştır.

Masih ve Masih (1997), Güney Kore ve Tayvan için enerji tüketimi, enerji fiyatları ve gelir arasındaki ilişkiyi incelemiş ve değişkenler arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Mucuk ve Uysal (2009) yaptığı çalışma, eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testleri kullanarak Türkiye için enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Değişkenlerin eşbütünleşik olup enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru nedenselliğin olduğu sonucuna varılmıştır.

Nasreen ve Anwar (2014,) Asya ekonomileri üzerine yaptıkları çalışmada ekonomik büyüme, ticari açıklık ve enerji tüketimi ilişkisini incelemiştir. Ekonomik büyüme ve ticari açıklığın enerji tüketimi üzerinde pozitif etkileri olduğunu, enerji tüketimi ve ticari açıklık değişkenleri arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğunu ortaya koymuştur.

Odhiambo (2009), Tanzania’da 1971- 2006 dönemi için ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Sınır testi ve Granger Nedensellik testleri sonucunda uzun dönemli değişkenlerin birlikte hareket ettiklerini ve enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişkinin ortaya çıktığını göstermiştir.

Özçağ (2015)’ın yaptığı çalışmada, Türkiye’de nihai enerji tüketimi, GSYİH ve dışa açıklık değişkenleri arasındaki ilişki ARDL Modeli ve Hata Düzeltme Modeli çerçevesinde incelenerek nihai enerji tüketimi ve dışa açıklık arasında istatistiki olarak anlamlı sonuç yok iken, nihai enerji tüketimi ve GSYİH artışı arasında anlamlı bir sonuç olduğu görülmüştür.

Paul vd. (2004) yaptıkları çalışmada, Hindistan’da 1950-1996 yılları arasında enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin yönünü araştırmışlardır. Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir nedenselliğin olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Sadorsky (2012), Güney Amerika ülkelerinde enerji tüketimi ile ihracat ilişkisini analiz etmiş, değişkenler arasında kısa dönemde tek yönlü bir ilişki, uzun dönemde ise karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Sarı, Soytaş ve Özdemir (2001), Türkiye için 1960-1995 döneminde enerji tüketimi ile GSYİH arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda Johansen Eşbütünleşme testinde enerji tüketimi ile GSYİH arasında uzun dönemli ilişki olduğu, nedensellik ilişkisinin ise elektrik tüketiminden gelire doğru tek yönlü olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Sbia, Shahbaz ve Hamdi (2014) yaptığı çalışmada, Birleşik Arap Emirliklerinde 1975-2011 dönemi için doğrudan yabancı yatırım, temiz enerji, ticaret açıklığı, karbon emisyonları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Seriler arasında eşbütünleşme olduğunu; doğrudan yabancı yatırım, ticari açıklık ve karbon emisyonlarının enerji talebini azalttığını, ekonomik büyüme ve temiz enerjinin enerji tüketimi üzerinde olumlu etkisi olduğunu elde etmiştir.

Efeoğlu R., Pehlivan C.. (2018), “Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Cari Açığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri” Politik Ekonomik Kuram, Cilt 2(1)

Shahbaz vd. (2014), 1980-2010 döneminde 91 yüksek, orta ve düşük gelirli ülkelerin enerji tüketimi ve ticari açıklık ilişkisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda ticari açıklık ve enerji tüketimi değişkenleri arasında eşbütünleşme olduğunu, ayrıca her iki değişken arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

Tsani (2010), Yunanistan’da 1960-2006 dönemi için Granger Nedensellik ve VAR analizini kullanarak ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışma sonucunda toplam enerji tüketiminden reel GSYİH’ya doğru nedenselliğin gerçekleştiğini ortaya koymuştur.

Yalta (2011) yaptığı çalışmada, Türkiye’de 1950-2006 döneminde enerji tüketimi ve GSYİH ilişkisini incelemiş ve enerji tüketimi ve GSYİH arasında nötr bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Yanar ve Kerimoğlu (2011) tarafından yapılan çalışmada, 1975-2009 yılları arasında Türkiye’de enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisini eşbütünleşme testi doğrultusunda analiz edilmiştir. Johansen Eşbütünleşme analizi testi yapılarak enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu, Vektör Hata Düzeltme Modeli ile de büyüme arttıkça enerji tüketiminde de artış meydana geleceğini, enerji tüketimindeki artış ise cari açığı arttırıcı etki yapacağı sonucuna varılmıştır.

Yapraklı ve Yurttañıkalmaz (2012), Türkiye’de 1970-2010 dönemi için elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve hata düzeltme geliştirilmiş Granger Nedensellik testleri ile incelemiştir. Türkiye’de elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğu görülmüştür.

5. Metodoloji, Veri ve Uygulama

Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi çok fazla sayıda çalışmaya konu olmasına rağmen Türkiye ekonomisi üzerinde söz konusu ilişkiler incelemeye alınırken mevcut iki değişkene ek olarak cari açık değişkeni de analize dahil edilmiştir. Kullanılan değişkenler 1987-2016 dönemini kapsamaktadır. Enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisinde; enerji tüketimi verisi ETKB’den bin tep olarak tanımlanmıştır. Ekonomik büyüme için GSYİH

değerlerine bakılmaktadır. GSYİH verisi, Dünya Bankasından cari fiyatlarla milyon \$ olarak yararlanılmıştır. Cari açık verisi ise, TCMB’den milyon \$ olarak tanımlanmıştır.

Çalışmada zaman serisi yöntemi kullanılarak verilerin ekonometrik analizi için E-views programı kullanılmıştır. Analize konulan enerji tüketimi ve GSYİH değişkenlerinin logaritması alınarak analize dahil edilmiştir. Cari açık değişkeni ise doğal değerleri alınarak kullanılmıştır. İlk olarak değişkenlerin durağanlıkları Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testi ile sınanmış daha sonra sırasıyla VAR analizi yapılarak gecikme uzunlukları; değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığına ilişkin Johansen eşbütünlük testi; hata düzeltme modeli, etki tepki analizi, varyans ayrıştırma, Granger nedensellik ve Toda Yamamoto nedensellik analizi testleri yapılarak çalışmanın sonunda araştırma bulgularından hareketle sonuç sunulmuştur.

Zaman serisinde Augmented Dickey Fuller ve Phillips- Perron testi değişkenlerin birim köke sahip olup olmadığını incelemeye ve analiz etmeye çalışan bir testtir. Granger ve Newbold 1974 yılında yaptıkları çalışmada değişkenlerin durağan olmaması durumunda seride sahte regresyon problemi olabileceğini saptamışlardır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007). Augmented Dickey Fuller testi hata terimlerinin sabit varyans içerdiklerini kabul eder. Değişkenlere gecikmeli değerler eklenmiş ve ADF birim kök testi otokorelasyon sorunundan arındırılmıştır. Phillips Perron birim kök testi seride hata teriminin homojen bir yapı sergilemesine izin vermemektedir. Böylelikle seride otokorelasyon sorunu yaşanmamaktadır (Enders, 2004).

Phillips Perron testinde, Dickey Fuller birim kök testinde hata terimleri için kullanılan önermeler daha geniş bir varsayımla açıklanmıştır. Phillips Perron testi hata terimleriyle ilgili sınırlayıcı varsayımlar kullanılmaz. Ayrıca bu testte otokorelasyonu gidermek için gerekli değişkenlerin gecikmeli değerleri modele dahil edilmemektedir. Gecikmeli değerlerin belirlenmesi için Newey-West tahmin değeri kullanılmaktadır. Kritik değer test istatistik değerinden küçük olması seride değişkenlerin durağan olduğunu göstermektedir (Altunç, 2008).

Birim kök içeren değişkenler ampirik sonuçları saptrabildiğinden ve sahte sonuçlara yol açabildiğinden, zaman serilerinde birim kök testinin uygulanması oldukça önemli bir konudur (Özçağ, 2015). Tablo 1’de ADF ve PP birim kök testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 1: Birim Kök Testleri Sonuçları

		I(0)		I(1)	
Seriler	ADF	Olasılık	Değişkenler	ADF	Olasılık
GSYİH	-1.953381	0.9591	GSYİH	-1.953859	0.0001***
Cari Açık	-1.953381	0.2626	Cari Açık	-1.953858	0.0000***
Enerji	-1.953381	0.9994	Enerji	-1.953858	0.0003***
Phillips-Perron (PP) Birim Kök Test Sonuçları					
GSYİH	-1.953381	0.9450	GSYİH	-1.953858	0.0002***
Cari Açık	-1.953381	0.3429	Cari Açık	-1.953858	0.0000***
Enerji	-1.953381	1.0000	Enerji	-1.953858	0.0004***

Not: *** %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Analizde değişkenler için ADF ve PP birim kök testleri uygulanmıştır. Seriyeye ait değişkenlerin düzey değerinde yani I(0)'da durağan olmadıkları saptanmıştır. Değişkenlerin durağanlığın sağlanması için birinci farkları alınmıştır. Seride birim kökün olmadığını varsayan H_1 hipotezi kabul edilirken, birim kökün olduğunu varsayan H_0 hipotezi reddedilmiştir. Cari açık, enerji tüketimi ve GSYİH arasındaki ilişkinin belirlenmesi için uygun gecikme uzunluğu bulunmuştur.

Tablo 2: VAR Modeli Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-888.2105	NA	1.19e+26	68.55466	68.69982	68.59646
1	-833.7554	92.15492*	3.63e+24*	65.63876*	63.14592*	65.22531*
2	-829.9838	5.512340	5.61e+24	65.46029	66.47644	65.75290

Tablo 1’de görüldüğü üzere, düzey değerinde GSYİH, cari açık, enerji tüketimi değişkenleri, birim kök içermektedir. Dolayısıyla H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Kısa dönemli analiz yapılamayacağı, ancak uzun dönemli analiz yapılabileceği anlaşılmıştır. ADF birim kök testi sonrasında analizin gecikme uzunlukları SC ve HQ kriterleri ile belirlenmiştir. VAR modeli analizi kriterlerin tamamına göre optimal gecikme uzunluklarının Tablo 2’de görülebileceği üzere 1 olduğuna karar kılınmıştır. VAR analizi gecikme ölçümü sonucunda görüldüğü üzere Türkiye ekonomisinde GSYİH, cari açık, enerji tüketimi değişkenlerinin bir dönem önceki değerleri ile bir ilişkisinin bulunduğu sonucuna varılmıştır. Seçilen gecikme uzunluğu Johansen

Eşbütünleşme testinde kullanılmıştır. Serilerin I(1) farklarıyla aynı derecede durağanlık göstermeleriyle, sahte nedensellik ilişkisini engelleyebilmek adına Johansen Eşbütünleşme testi yapılmıştır. Bu test sayesinde söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunup bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3: Johansen Eşbütünleşme Testi

İz testi	%5 kritik değer	Olasılık değeri	Eşbütünleşme sayısı
36.668	35.192	0.0344	Hiç yok
17.628	20.261	0.110	En çok bir tane
5.238	9.164	0.258	En çok iki tane

Eşbütünleşme analizde iz testinin kritik değerden büyük olması ve olasılık değerinin eşik değerlerde (%1, 5, %10) olması durumunda değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığını kabul eden H₁ hipotezi kabul edilir ve katsayıların anlamlı olduğu sonucuna varılır (Tarı, 2012: 435). Tablo 3'e göre Analiz sonucunda iz testi değeri 36.668, kritik değer olan 35.191'den büyüktür. Eşbütünleşmenin olması değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Yaptığımız analizlerde değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu tespit edildikten sonra Hata Düzeltme Modeli (Vector Error Correction Model, VECM) tahmin edilmiştir. Değişkenler arasında uzun dönem denge varsayımı vardır. Ancak kısa dönemde bu uzun dönem dengesinden sapmalar oluşmaktadır. Ayrıca serilerin farkları alınarak durağan hale getirilmesi sonucu, serilerin verilerinde değer kayıpları oluşmuştur. Bu değer kayıpları da sonuçlar üzerinde olumsuz etki bırakabileceği uzun dönemde bu sapmaların ne kadarlık sürede yok olacağını belirlemek için Hata Düzeltme Modeli uygulanmıştır.

Tablo 4: Hata Düzeltme Modeli

Hata Düzeltme	D (GSYİH)	D(CARİ AÇIK)	D(ENERJİ)
Hata Düzeltme Katsayısı	-0.052879	-3.354527	0.015759
Standart hata	0.148480	0.546444	2.066883
t Hesaplanan Değeri	[-3.561364]	[-6.138831]	[-0.007625]

Görüldüğü üzere, hata düzeltme modeli sonuçları yer almaktadır. Söz konusu verilerle kısa dönem içerisindeki uzun dönemden sapmalar kaç dönem içerisinde yeniden dengeye geleceğini 1/ECM formülü sayesinde gerçekleştirilecektir. Katsayı değerinin anlamlı

olabilmesi için 0 ile -1 aralığında bir değer almalıdır. Aynı zamanda t Hesaplanan Değerinin de 2’nin üzerinde bir değer alması gerekmektedir (Tarı, 2012: 435). ECM değeri 1’e ne kadar yakınsa uzun dönem dengesi o kadar kısa zamanda yakalanır. Tablo 4’de hata sonuçlarına göre düzeltme katsayısı -0.052 bulunmuştur. Hata düzeltme parametresi istatistiksel olarak anlamlıdır ve negatiftir (- 0.052). Hata düzeltme katsayısı GSYİH gözlenen değeriyle uzun dönem değeri arasındaki farkın her yıl yaklaşık olarak yüzde 5’inin [$ECT(-1) = -0.052$] ortadan kalktığı ve düzelmenin olup uzun dönem denge değerine varılabileceğini göstermektedir.

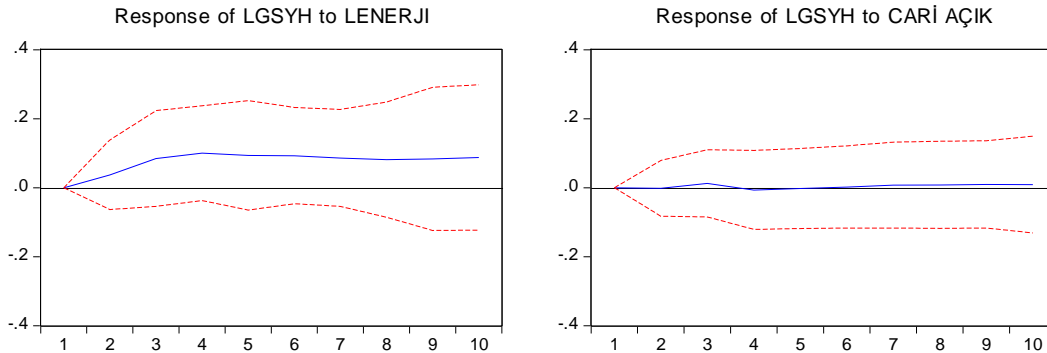
Kısa dönem modeli ise;

$$\Delta GSYİH_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \Delta \text{Enerji Tüketimi}_{t-i} + \sum_{i=1}^q \alpha_{2i} \Delta \text{Cari Açık}_{t-i} + \sum_{i=1}^r \alpha_{3i} \Delta GSYİH_{t-i} + \psi_1 + \mu_{2t} \quad (1)$$

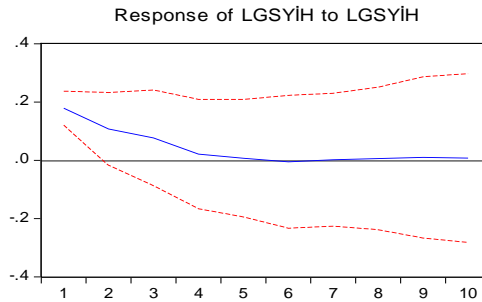
şeklinde ifade edilir.

VAR analizi değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklamak ve değişkenlerin birbiri üzerindeki etkisini incelemek için kullanılmaktadır. Seride kullanılan değişkenlerin ekonomik analizlerinde yaşanan şokların etkilerini incelemek için etki tepki testi yapılmaktadır. Şekil 1’de GSYİH’nın, bağımsız değişken olan cari açık ve enerji tüketimi için on dönemlik periyotta meydana gelen şoklara verdiği tepki gösterilmiştir.

Response to Cholesky One S.D. Innovations \pm 2 S.E. Response to Cholesky One S.D. Innovations \pm 2 S.E.

Response to Cholesky One S.D. Innovations \pm 2 S.E.

Grafik 2: Bir Standart Hatalık Şoka GSYİH’nın Verdiği Tepki

Grafik 2’ye göre GSYİH’nin enerji değişkenine gösterdiği tepki izlenen on dönem için iktisadi açıdan anlamlı ve pozitifdir. Ancak GSYİH’nin cari açığa meydana gelen şoklara gösterdiği tepki teoriye uygun bir sonuç yansıtmamaktadır. Çıkan sonuç istatistiksel açıdan anlamsızdır. GSYİH’nin kendisinden gelen şoklara tepkisi ise; ilk dört dönem için pozitif iken, dördüncü dönemden sonra şokun etkisi sönmemektedir.

Değişkenler arasında meydana gelecek bir değişimin birbirleri üzerindeki etkisini ölçmek için varyans ayrıştırılması analizi yapılmaktadır. Bu analiz seride kullanılan her bir değişkenin öngörü hatasının varyansını tüm içsel değişkenlere göre ayrıştırıp incelemektedir. Herhangi bir değişkende oluşacak bir birimlik değişimin yüzde kaçının kendinden, yüzde kaçının başka bir değişkenden dolayı oluşacağını test etmek için kullanılmaktadır (Enders,1995).

Tablo 5: Var Sisteminde Kullanılan Değişkenlerin Varyans Ayrıştırması (GSYİH İçin)

Değişkenler	Dönemler	Şoklar		
		GSYİH	Enerji Tüketimi	Cari Açık
LGSYİH	1	100.000	0.000	0.000
	2	96.904	3.087	0.007
	3	85.061	14.666	0.271
	4	72.677	27.025	0.297
	5	64.433	35.295	0.271
	6	57.993	41.758	0.248
	7	53.356	46.355	0.288
	8	49.825	49.839	0.334
	9	46.592	53.009	0.398
	10	43.493	56.065	0.441

Tablo 5' te analizde kullanılan tüm değişkenler için on dönemlik varyans ayrıştırma sonuçları verilmektedir. GSYİH’da meydana gelecek olan bir birimlik değişim ilk dönemde sadece kendinden kaynaklanmaktadır. İzleyen dönemlerde enerji tüketimi ve cari açık üzerindeki etkisi hissedilmektedir. On gecikmeli dönemde GSYİH’nin varyansı % 43 oranında kendisinden, % 56’ sını enerji tüketiminden, % 0.44’ü ise cari açıktan meydana gelen şoklardan kaynaklanmaktadır.

Tablo 6: Granger Nedensellik Testi

Ho (granger nedeni değildir)	F istatistik	Olasılık	Karar
------------------------------	--------------	----------	-------

GSYİH ==> CARİ AÇIK	2.8961	0.0755*	Ho RED
ENERJİ ==> GSYİH	2.8961	0.0761*	Ho RED
ENERJİ ==> CARİ AÇIK	2.0252	0.0452**	Ho RED

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Serilerin eşit dereceden durağan olması sonucu, seriler arasında eşbütünleşme aranmakta ve eşbütünleşmenin izlenmesi durumunda da, seriler arasında nedensellik ilişkisi aranabilmektedir. Bu bağlamda Granger Nedensellik testi için; H_0 : "Hiçbir Granger nedeni yok" şeklinde ifade edilirse analizde kullanılan değişkenler arasında bir ilişkinin olmadığı kabul edilir (Tarı, 2012: 400-460). Görüldüğü üzere tablo 6’ya göre; GSYİH’den cari açığa, enerji tüketiminden de GSYİH ve cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulgusuna ulaşılmıştır. Başka bir ifadeyle GSYİH, cari açığın Granger nedenidir ve GSYİH, cari açığı etkilemektedir. Aynı şekilde enerji tüketimi de hem GSYİH hem de cari açığın Granger nedenidir; enerji tüketimi GSYİH ve cari açığı etkilemektedir.

1995 yılında oluşturulan Toda-Yamamoto nedensellik analizi için Wald testi uygulanmaktadır. Değişkenlerin düzey değerlerinde VAR modeli oluşturulur. Böylece serilerin eş bütünleşme derecelerini belirlerken oluşan sorunlar yok edilir. Wald testinin dağılımı VAR modelinde bulunan gecikme sayısı (k) ve serilerin durağanlık derecesine (dmax) göre belirlenmektedir. İki değer belirlenmesiyle (k + dmax) seviyesinde Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanır (Zapata 1997, Duasa, 2007). Denklem olarak;

$$\ln X_t = \sum_{i=1}^{k+d} \beta_{1i} \ln X_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d} \alpha_{1i} \ln Y_{ti} + \mu_{1t} \quad (2)$$

$$\ln Y_t = \sum_{i=1}^{k+d} \beta_{2i} \ln Y_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d} \alpha_{2i} \ln X_{ti} + \mu_{2t} \quad (3)$$

şeklinde ifade edilir. (Taşar, 2015: 58)

Denklemden yer alan $i \leq k$ koşulu için sıfır hipotezi $\alpha_{1i} = 0$ olarak kabul edilir. Buna karşın alternatif hipotezin kabul edilmesi durumunda Y_t ’den, X_t ’ye doğru nedensellik ilişkisinin olmadığı öngörülür. Ancak sıfır hipotezi $i \leq k$ koşulu için $\alpha_{2i} = 0$ olarak test edilirse alternatif hipotez kabul edilir ve X_t ’den, Y_t ’ye doğru nedensellik ilişkisinin olduğu saptanır.

Tablo 7: Toda- Yamamoto Nedensellik Testi

Hipotezler	Optimal Gecikme Uzunluğu (k+ d _{max})	Wald (χ^2)	Olasılık
Cari Açık \Rightarrow GSYİH	2	4,158	0,067*
GSYİH \Rightarrow Cari Açık	2	4,789	0,884
Enerji Tüketimi \Rightarrow GSYİH	2	3,185	0,002***
GSYİH \Rightarrow Enerji Tüketimi	2	1,758	0,280

Not: *, **, *** sırasıyla %10 , %5, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 7’de yer alan Toda- Yamamoto Nedensellik analizi sonucunda; cari açıktan GSYİH’ya doğru %10 seviyesinde nedenselliğin ve enerji tüketiminden GSYİH’ya doğru %1 anlam seviyesinde bir nedenselliğin olduğu görülmektedir. Çıkan sonuçlar Granger Nedensellik testiyle benzerlik göstermektedir.

6. Sonuç

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’nin 1987-2016 yılları arasındaki enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisini analiz etmektir. Literatürde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisine dair birçok çalışma yapılmış ancak enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisini analiz eden çalışmaya pek rastlanılmamıştır. Dolayısıyla cari açık değişkeni, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme değişkenlerine eklenerek analize dahil edilmiş ve sonuçlar görülmüştür.

Bu çalışma daha önce yapılan çalışmalar içerisinde Demirbaş vd. (2009), Kar ve Kınık (2008), Mucuk ve Uysal (2009), Özçağ (2015), Apergis ve Payne (2010), Hondroyiannis vd. (2002), Odhiambo (2009), Glasure ve Lee (1997), Soytas ve sarı (2003), Tsani (2010), Lee (2005)’nin yapmış oldukları çalışmalar ile aynı sonuca ulaşırken literatür içerisinde bulunan diğer çalışmaları desteklememektedir. Çalışmada uygulanan analiz doğrultusunda enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık değişkenleri arasında düzey değerlerinde durağanlık bulunmadığı için, ADF ve PP testi ile değişkenlerin birinci farkları alınarak değişkenler arasında durağanlık sağlanmıştır. Johansen Eşbütünleşme testi doğrultusunda değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığına bakılmış ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir. Analizde katsayıların anlamlı çıkması sonucunda hata düzeltme

modeli gerçekleştirilmiştir. Hata Düzeltme katsayısı negatif ve anlamlı bulunmuştur. Ekonomik analizlerde yaşanan şokların etkilerini incelemek için yapılan etki tepki testi analizi ile GSYİH’nin enerji tüketiminde meydana gelen artıştan etkilendiği, enerji tüketimi arttıkça ekonomik büyümede de artış meydana geleceği görülmüştür. Ancak tam tersine GSYİH’nin cari açığa meydana gelen artışlardan etkilenmediği, cari açık arttıkça ekonomik büyümede artış ortaya çıkmadığı gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra varyans ayrıştırması testi sonucunda GSYİH’nin varyansı ilk dönemde sadece kendinden, izleyen dönemlerde ise enerji tüketimi ve cari açıktan kaynaklanmaktadır. Ayrıca analizde gerçekleştirilen Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Nedensellik testleri sonucunda GSYİH ile cari açık, enerji tüketimi ile GSYİH ve cari açık arasında tek yönlü bir nedensellik meydana gelmektedir. GSYİH artışı cari açığı artırmakta, enerji tüketimi artışı da hem büyümeyi hem de cari açığı artırmaktadır.

Kaynakça

- Akinlo, A.E., 2008. Energy consumption and economic growth: Evidence from 11 Sub-Saharan African countries. *Energy Economics*, 30, 2391-2400.
- Altınay, G. ve Karagöl E., 2004. Structural Break, Unit Root, And The Causality Between Energy Consumption and GDP İn Turkey. *Energy Economics*, 26, 985-994.
- Altunç, Ö. F., 2008. Türkiye’de Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 113-127.
- Apergis, N. ve Payne J.E., 2010. Energy consumption and growth in South America: Evidence from a panel error correction model. *Energy Economics*, 32, 1421-1426.
- Chen, S.T., Kuo, H. ve Chen C.C., 2007. The relationship between GDP and electricity consumption in 10 Asian countries. *Energy Policy*, 35, 2611-2621.
- Cheng, B.S., 1997. Energy consumption and economic growth in Brazil, Mexico and Venezuela: a time series analysis. *Applied Economics Letters*, 4(11), 671-674.
- Chontanawat, J., HuntL, C. ve Pierse, R., 2006. Causality between Energy Consumption and GDP: Evidence from 30 OECD and 78 Non-OECD Countries. *Surrey Energy Economics Centre (SEEC) Department of Economics*, 113, 1-58.
- Demirbaş, M., Türkay, H. ve Türkoğlu, M., 2009. Petrol Fiyatlarındaki Değişmelerin Türkiye’nin Cari Açığı Üzerine Etkisinin Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 14(3), 289-299.
- Dünya Bankası (<http://www.worldbank.org/tr/country/turkey>), Erişim tarihi: 20.03.2018
- Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi 2014 Raporu. Ankara

Efeoğlu R., Pehlivan C. (2018), "Türkiye'de Enerji Tüketimi ve Cari Açığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri" Politik Ekonomik Kuram, Cilt 2(1)

Ebohon, O. J., 1996. Energy, economic growth and causality in developing countries. *Energy Policy*, 24(5), 447-453.

Enders, W. 2004. *Applied Econometrics Time Series*, Newyork: John Wiley and Sons.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (<http://www.enerji.gov.tr>), Erişim tarihi: 20.03.2018

Esmer, O., 1996. Enerji Politikaları. *TMMOB Türkiye Enerji Sempozyumu*. 12- 24 Kasım 1996 Ankara. TMMOB Yayınları, 223-234.

Glasure, Y.U. ve Lee A. R., 1997. Cointegration, error-correction, and the relationship between GDP and energy: The case of South Korea and Singapore. *Resource and Energy Economics*, 20, 17-25.

Güvenek, B. ve Alptekin, V., 2010. Enerji Tüketimi ve Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine İlişkin Bir Panel Veri Analizi. *Enerji, Piyasa ve Düzenleme*, 2(1), 172-193.

Heinrich Böll Stiftung Derneği, 2008. Enerji Verimliliği Teknik Kitapçığı, İstanbul, Birinci Baskı.

Hondroyiannis, G., ve Lolos, S. ve Papapetrou, E., 2002. Energy consumption and economic growth: assessing the evidence from Greece. *Energy Economics*, 24, 319-336.

Hossain, M.S., 2011. Panel estimation for CO2 emissions, energy consumption, economic growth, trade openness and urbanization of newly industrialized countries. *Energy Policy*, 39, 6991-6999.

International Energy Agency, Key World Energy Statistics, 2016. Ankara.

Jobert, T. ve Karanfil, F., 2007. Sectoral energy consumption by source and economic growth in Turkey. *Energy Policy*, 35, 5447-5456.

Kar, M.ve Kınık, E., 2008. Türkiye'de Elektrik Tüketimi Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme Ekonometrik Bir Analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 10(2), 333-353.

Karagöl, E., Erbaykal, E. ve Ertuğrul, H.M., 2007. Türkiye'de Ekonomik Büyüme İle Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8 (1), 72-80.

Lee, C.C., 2005. Energy consumption and GDP in developing countries: A cointegrated panel analysis. *Energy Economics*, 27, 415-427.

Lise, W. ve Van Montfort, K., 2005. Energy Consumption And GDP In Turkey: Is There A Cointegration Relationship?. *ECN Policy Studies*, 8(3), 1-12.

Masih, A.M.M. ve Masih, R., 1997. On the Temporal Causal Relationship Between Energy Consumption, Real Income, and Prices: Some New Evidence From Asian-Energy Dependent NICs Based on A Multivariate CointegrationNector Error-Correction Approach. *Journal of Policy Modeling*, 19(4), 417-440.

Mucuk, M. ve Uysal, D., 2009. Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme. *Maliye Dergisi*, 157, 105-115.

Nasreen, S. ve Anwar. S., 2014. Causal relationship between trade openness, economic growth and energy consumption: A panel data analysis of Asian countries. *Energy Policy*, 69, 82-91.

Odhiambo, N.M., 2009. Energy consumption and economic growth nexus in Tanzania: An ARDL bounds testing approach. *Energy Policy*, 37, 617-622.

Özçağ, M., 2015. Türkiye'de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Dışa Açıklık İlişkisi: ARDL Modeli. *Finansal Politik&Ekonomik Yorumlar*, 605(52), 7-17.

Paul, S. ve Bhattacharya, R.N., 2004. Causality between energy consumption and economic growth in India: a note on conflicting results. *Energy Economics*, 26, 977-983.

Sadorsky, P., 2012. Energy consumption, output and trade in South America. *Energy Economics*, 34, 476-488.

Sbia, R., Shahbaz, M. ve Hamdi, H., 2014. A contribution of foreign direct investment, clean energy, trade openness, carbon emissions and economic growth to energy demand in UAE. *Economic Modelling*, 36, 191-197.

Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler, M. 2007. *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Ltd.

Shahbaz, M., Nasreen, S., Ling, C.H. ve Sbia, R. 2014. Causality between trade openness and energy consumption: What causes what in high, middle and low income countries. *Energy Policy*, 70, 126-143.

Soytaş, U. ve Sari, R., 2003. Energy consumption and GDP: causality relationship in G-7 countries and emerging markets. *Energy Economics*, 25, 33-37.

Taşar, İ., 2015. *İçsel Büyüme Modelleri Çerçevesinde Türkiye' de Ekonomik Büyümenin Yapısal Dönüşümü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi.

Tsani, S.Z., 2010. Energy consumption and economic growth: A causality analysis for Greece. *Energy Economics*, 32, 582-590.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (<http://www.tcmb.gov.tr/>), Erişim tarihi: 20.03.2018

Yalta, M.N., 2011. Analyzing energy consumption and GDP nexus using maximum entropy bootstrap: The case of Turkey. *Energy Economics*, 33, 453-460.

Yanar, R. ve Kerimoğlu, G., 2011. Türkiye'de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme Ve Cari Açık İlişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(3), 191-201.

Efeoğlu R., Pehlivan C.. (2018), “Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Cari Açığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri” Politik Ekonomik Kuram, Cilt 2(1)

Yapraklı, S. ve YurttançıkmaZ, Z.Ç., 2012. Elektrik Tüketimi İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(13), 195-215.

Zapata, H. ve Rambaldi, A., 1997. Monte Carlo Evidence on Cointegration and Causation, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 59, 285-298.

Politik Ekonomik Kuram
Dergi Web Sitesi: <http://dergipark.gov.tr/pek>

Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri

İbrahim BAŞARAN¹

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi:

Makalenin Yüklendiği Tarih: 12.05.2018

Makalenin Kabul Edildiği Tarih: 04.05.2018

Jel Kodları: F34, F42, F21

Anahtar Kelimeler: Finansal Liberalizasyon, Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri, Türkiye

¹ Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, basaranibrahimm@gmail.com

Özet

1980 öncesinde finansal politikaların temel amacı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yatırımlara düşük maliyetli finansman sağlayarak, ekonomik büyümeyi hızlandırmak olmuştur. Bu amaçla faiz oranları sabit tutulurken selektif kredi politikaları izlenmiştir. Kısacası bu dönemde korumacı-müdahaleci politikalar, hem uygulama hem de iktisadi düşünceye egemen olmuştur. Daha sonra gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere pek çok ülkede ekonomik krizler yaşanmış ve krizlere bu politikaların neden olduğu ileri sürülmüştür. Böylece neoliberal McKinnon-Shaw hipotezi çerçevesinde finansal liberalizasyon politikaları uygulanmaya başlanmış ve kısa vadeli sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir. Bu çerçevede Türkiye’de de 1989 yılında sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı kısa vadeli sermaye hareketlerinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri olarak belirlenmiştir. Çalışma, Türkiye’nin 1989 sonrası dönemine ait veriler çerçevesinde betimsel olarak ele alınmıştır. McKinnon-Shaw hipotezinin aksine, Türkiye ekonomisinde tasarruf ve yatırım oranlarının artmadığı, istikrarlı bir büyüme sağlanamadığı gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Liberalizasyon, Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri, Türkiye.

The Effects Of Short-Run Capital Movements On Turkish Economy

Abstract

Before 1980, the main purpose of financial policies has been to accelerate economic growth by providing low-cost financing for investments, especially in developing countries. Therefore, interest rates are fixed and selective credit policies are implemented by the government. In short, protectionist-interventionist policies have dominated to both practice and economic thought in this period. Later, economic crises were experienced in many countries, especially developing countries, and it is argued that crises are the cause of these policies. Thus, financial liberalization policies have begun to be implemented in the context of the neoliberal McKinnon-Shaw hypothesis, and the short-run capital movements have been liberalized. In 1989, capital movements were released in this framework in Turkey. Therefore, the aim of this study is to identify the effects of short-run capital movements on Turkish economy. The study was carried out by means of descriptive method in the data of the post 1989 period of Turkey. As a result, contrary to McKinnon-Shaw hypothesis, it is observed that the Turkish economy has not achieved a stable growth rate, which means that savings and investment rates do not increase.

Key Words: Financial Liberalization, Short-Run Capital Movements, Turkey.

1.Giriş

1980 öncesinde finansal politikaların temel amacı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yatırımlara düşük maliyetli finansman sağlayarak, ekonomik büyümeyi hızlandırmak olmuştur. Bu amaçla faiz oranları sabit tutulurken, selektif kredi politikaları izlenmiş, yabancı kişi ve kurumların yurtiçi sermaye piyasalarında işlem yapmalarına izin verilmemiştir. Kısacası bu dönemde korumacı-müdahaleci teori uygulama alanında ekonomik düşünceye hâkim olmuştur.

1980’li yıllara gelindiğinde bu tür politika uygulayan ülkelerde görülen ekonomik krizin derinleşmeye başlamasıyla, müdahaleci politikalar ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Sonuçta krizlerin nedenlerinin başında korumacı politikaların geldiği düşüncesine bağlı olarak başta ABD olmak üzere neredeyse tüm kapitalist ülkelerde, neo-liberal iktisadi düşünce egemen olmaya başlamıştır. Bu anlayışa göre, ekonomik durgunluk ve istikrarsızlıkların aşularak, sürdürülebilir bir büyümenin sağlanabilmesi için piyasanın kamu müdahalelerinden arındırılması gerekmektedir. Bu çerçevede öne sürülen ve uygulamaya konulan en önemli düzenleme ise hem yurtiçi hem de yurtdışı finansal serbestleşme uygulaması olmuştur.

Bu anlayışın, zaten dış borç krizi yaşayan ve kaynak sıkıntısı çeken gelişmekte olan ülkelerde yayılması kolay olmuştur. Bu süreçte Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası finans kurumlarının “istikrar ve yapısal uyum kredileri” için liberalleşme politikalarını ön koşul olarak koymasının da çok büyük katkısı olmuştur. Nitekim 1990’lı yıllara gelindiğinde pek çok ülke uluslararası sermaye akımları üzerindeki kısıtlamaları kaldırmış ve sermaye hareketlerinde hem nitelik hem miktar bakımından önemli değişiklikler yaşanmıştır.

1980’li yıllardan itibaren Türkiye’de de bu tür uygulamalara yer verilmiş, 1989 yılında finansal serbestleşmenin son adımı olarak görülen sermaye hareketleri serbest bırakılmıştır. Ancak yabancı sermaye fonlarını çekmeye yönelik uygulanan yüksek faiz-düşük kur politikaları sonucunda ortaya çıkan spekülâtif getiriye elde etme istekleri, sermaye akımlarının çoğunlukla kısa vadeli olmasına yol açmakta ve özellikle son yıllarda gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ve diğer ülkeleri kolaylıkla etkileyebilen finansal krizlere neden olabilmektedir. Çünkü bu tür politikalar hükümetlerin ekonomi politikaları üzerindeki etkilerini büyük ölçüde kaybetmelerine yol açmakta ve makroekonomik dengeler üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir.

Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı sermaye hareketlerinin serbestleşmesinden sonraki dönemde, Türkiye’de kısa vadeli sermaye hareketleri ve bu akımların makroekonomik etkilerinin belirlenmesi olacaktır. Bu çerçevede konuyu daha sağlıklı analiz edebilmek ve tarihsel bir bütünlük içerisinde kavrayabilmek için çalışmada 1989 sonrası döneme ait veriler kullanılacaktır.

2. Finansal Liberalizasyona Kuramsal Yaklaşımlar

Liberalizasyon, temel olarak, bir piyasadaki fiyat ve miktar kontrollerinin ortadan kaldırılması veya azaltılmasıdır. Finansal liberalizasyon ise faiz oranlarının kamu tarafından belirlenmesi şeklindeki uygulamaya son verilerek faiz oranlarının serbest piyasa koşullarında oluşması (Berksoy, 1994) veya finansal piyasalar üzerindeki kontrollerin azaltılması ya da kaldırılması ve ekonomilerin uluslararası sermaye akımlarına açılması olarak tanımlanabilir (TCMB, 2015).

Finansal liberalizasyon politikalarının makroekonomi üzerindeki etkileri konusunda, farklı üç yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar; Neo Klasik temellere dayalı McKinnon-Shaw yaklaşımı, Yeni Keynesyen yaklaşım ve Yeni Yapısalcı yaklaşımdır.

2.1. McKinnon-Shaw Yaklaşımı

Finansal serbestleşmeyi destekleyen bu yaklaşıma göre; gelişmekte olan ülkelerde hükümetlerin faiz oranlarını piyasa koşullarında oluşan denge faiz haddinden daha düşük seviyede belirlenmesi sonucu oluşan ‘finansal baskı’ yurtiçi tasarrufları azaltacağından, yatırımlar da azalacak ve ekonomik büyüme yavaşlayacaktır. Öte yandan tasarruflardaki bu azalma tüketim harcamalarına yöneleceğinden enflasyonist bir baskı yaratacaktır (Er, 2009: 23-25; Apaydın, 2015; 121-122).

Bu kuram taraftarlarına göre, faiz oranlarının piyasa koşullarında oluştuğu, ekonominin dış rekabete (finansal anlamda) açıldığı durumda "finansal derinleşme" sayesinde tasarrufların ve yatırımların artması sağlanacak, böylece hem makroekonomik istikrar, hem de ekonomik kalkınma üzerinde olumlu etkiler sağlanmış olacaktır. Çünkü finansal serbestleşme ile birlikte, tasarruf ve faiz oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu için, faiz oranlarının yükselmesine

bağlı olarak tasarruflar artmakta ve yatırıma dönüştürülebilecek kaynaklar artırılarak ekonomik büyüme hızlanacaktır. Öte yandan artan tasarruflar tüketimi de kısacağından enflasyonist baskılar ortadan kalkacaktır. Ayrıca bu yaklaşıma göre, faiz oranlarının düşük tutulması kaynak dağılımının bozulmasına da neden olmaktadır. Faiz oranları düşüken, tasarruflar yatırım talebini karşılamayacak ve kredi tayınlaması olacaktır. Böylece kaynakların etkin dağılımı gerçekleştirilemeyecektir (Er, 2009: 23-25; Eser,1993 ve 1996).

2.2. Yeni Keynesyen Yaklaşım

Yeni Keynesyenler, ekonomik büyüme ve kalkınmanın temel belirleyicisinin yatırımlar ve sermaye birikimi olduğunu savunurlar ve dolayısıyla yatırım artışını sağlayacak politikalar önerirler. Bu bağlamda yatırım ve faiz oranları arasında negatif yönlü bir ilişki olmasından dolayı, faiz oranlarının devlet kontrolü altında piyasa koşullarında oluşan seviyeden daha düşük bir seviyede belirlenmesini rasyonel bir uygulama olarak görürler. Bu şekilde özellikle gelişmekte olan ülkeler tasarruflarını kalkınmanın temel dinamiği olarak görülen öncül sektörlere, selektif kredi politikaları aracılığıyla yönlendirebileceklerdir. Öte yandan uygulanan faiz tavanları sayesinde devletler, kendilerine ve özel sektöre görece ucuz yatırım finansmanı sağlamış olurlar (Er, 2009: 33-35)

Yeni Keynesyenler, bu sebeplerden dolayı finansal liberalizasyonun her zaman tasarruf ve yatırımları artırarak büyümeyi hızlandıracağı görüşüne karşı çıkarlar. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde ayrıca önemli ölçüde bir finansal istikrarsızlık sorunu vardır. Finansal istikrarın sağlanabilmesi için, yalnızca yatırımların finansmanı için gerekli kaynakların mevcut olması yeterli değildir, aynı zamanda etkili bir fonlamanın da yapılması gerekmektedir. Aksi takdirde atıl fonların artmasıyla büyüme hızı yavaşlayacak ve bizzat finansal kesimde yaşanan istikrarsızlık, büyümeyi olumsuz yönde etkileyecektir (Eser,1996). Akyüz (1992) buna ilave olarak, finansal derinleşmenin ekonomide her zaman için kaynak dağılım etkinliğini ifade etmeyebileceğini, şirketler ve kamu kesimi finansmanındaki bir bozulmanın da göstergesi olabileceğini vurgulamaktadır. Çünkü ekonomide fon kullanan şirketler ve kamu kesimi, sadece kendi faaliyetlerini sürdürmek için bile daha fazla borçlanmak durumunda kalabilir. Daha sonraki aşamada bu durumun finansal sistemin tümünü tehlikeye sokacak bir boyuta varabilmesi mümkündür. Söz konusu tehlike, faiz borcunun borçla finanse edilmesi biçiminde “Ponzi tipi” olgusunun gündeme gelmesidir. Aşırı spekülasyon hareketlerin en bilinen

biçimlerinden olan Ponzi tipi finansman, "finansal sistemin kırılabilirliğini" artırıcı niteliktedir. Bunun sonucu; artan finansal istikrarsızlıklar ve en sonunda finansal krizdir. Bu nedenle bu yaklaşıma göre, gelişmekte olan ülkelerde finansal istikrarın sağlanabilmesi için istikrarlı bir faiz oranı büyük önem arz etmektedir.

2.3. Yeni Yapısalcı Yaklaşım

Bu yaklaşıma göre, dışa açılma sonucu serbest piyasalarda belirlenen yüksek faiz oranları, işletmelerin yaşadıkları sermaye sıkıntısı sebebiyle yönedikleri finansal piyasalardaki kredi maliyetlerini arttırır. Bu görüşü savunan iktisatçılara göre faiz maliyetleri işletme maliyetlerine eklenmelidir ve işletmeler marjinal maliyet fiyatlandırması yaptıkları için üretim maliyetlerinde ki bu artışı fiyatlara yansıtır. Bu yaklaşımın öncüsü olan L. Taylor'a göre artan fiyatlar sonucu oluşan enflasyon, reel ücretleri azaltacağından toplam talepte azalma ve dolayısıyla büyüme hızında yavaşlama görülür. Öte yandan artan faiz oranları tasarrufları resmi bankalara çekecek böylece gayri resmi piyasadaki tasarruf oranları düşecektir. Fakat bu fon akımı hem resmi hem de gayri resmi sistemde yatırıma dönüştürülebilir kaynakları azaltacağından büyümeyi yavaşlatan bir diğer etken olacaktır (Er, 2009: 29-30; Yılmaz, 2015: 11-12).

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında finansal liberalizasyon politikalarının temel hedeflerini;

- Ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarını hızlandırmak,
- Devletin kaynak tahsisine müdahalesini azaltmak,
- Kaynak tahsisinde etkinliği arttırmak
- Sermayenin verimliliğini arttırmak

Şeklinde özetleyebiliriz.

3. Türkiye'de Finansal Liberalizasyon Süreci

3.1. Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Finansal Yapı

Türkiye Ekonomisi 1980'li yıllara, neo-liberal iktisatçıların "finansal baskı" olarak adlandırdıkları koşullar altında başlamıştır. Kısaca özetlemek gerekirse; 1980 öncesi dönemde

finansal piyasalar, kurumlar ve araçlar yaygınlık ve derinlik açısından sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Bu dönemde sermaye piyasası faaliyetleri yok denecek düzeyde kalmış ve bankacılık sistemi genellikle mevduat toplayıp kredi vermek şeklindeki klasik bankacılık anlayışını sürdürmüştür. Bu dönemde, yabancı bankaların bankacılık sektörüne girişi engellenmiş ve yabancıların yurtiçi sermaye piyasalarında işlem yapmalarına izin verilmemiştir. Benzer bir biçimde, bankalarda döviz tevdiat hesabı açılması yasaktı ve döviz cinsinden varlıkların yurt dışına çıkarılmasında çeşitli sınırlamalar vardı. Selektif kredi uygulamaları nedeniyle, piyasa faiz oranının altında tutulan faiz oranlarının yanı sıra uygulanan sabit kur politikası TL'nin aşırı değerlenmesine yol açarak ihracata yönelik üretim yapan sanayi kesiminin rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemiştir. Zorunlu krediler, yüksek karşılık oranları gibi banka portföyüne sınırlamalar getiren yöntemlerle krediler anahtar sektörlerle verilmiştir. Denetimli faiz politikaları, gelişmemiş sermaye piyasası ve dış borçlanmanın resmi devletler kanalıyla sağlandığı 1980 öncesi dönemde, kamunun elinde kalan tek finansman biçimi Merkez Bankası kaynaklarından kısa vadeli avans olmuştur (Toprak, 1993; Akçay ve Öğretmen, 1995; Saraçoğlu,1997). 1980 yılında kamu harcamalarındaki artışın kamu gelirleri ile karşılanamaması nedeniyle KKBG %9.4'e ve enflasyon oranı %107.2 seviyesine çıkmıştır. Bütün bu koşullar belirli bir kesimde, ekonomide yapısal bir değişimin olması gerektiği düşüncesinin oluşmasına yol açmıştır (Yılmaz ve Tuncay, 2012).

1980 sonrasında ise bu koşullar ünlü 24 Ocak Kararlarından itibaren değişmeye başlamış, ilk aşamada Temmuz 1980'de vadeli mevduat ve kredi faiz oranları serbest bırakılarak "finansal derinleşme" sürecine girilmiştir. Bu süreçte 1982'de görev tanımı sermaye piyasalarını düzenlemek, geliştirmek ve denetlemek olan Sermaye Piyasası Kurulu faaliyete geçmiş, 1986'da ise bugünkü adı Borsa İstanbul olan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası kurulmuştur (Yılmaz ve Tuncay, 2012).

Bu yıllar, finansal değişikliklerin büyük ölçüde gerçekleştirildiği yıllar olmuştur. Faiz oranları serbest bırakılmış, Borsa işler hale getirilmiş, MB açık piyasa işlemlerine başlamış, bankalar arası TL ve döviz piyasası kurulmuş, gelir ortaklığı senetleri ve yatırım fonları gibi finansal araçlar çeşitlenmiştir.

1980 sonrası dönemin en çarpıcı yeniliği, finansal liberalizasyonun son aşaması ve olmazsa olmazı olan dış finansal serbestinin sağlanması olmuştur. Finansal anlamda Türkiye

ekonomisini dış dünya ile "bütünleştirmek" amacıyla Ağustos 1989'da kabul edilen 32 Sayılı Kararname ile sermaye hareketleri önündeki her türlü engel kaldırılarak serbestleştirilmiştir. Böylece yerleşik kişilere, yerel firmalara ve bankalara döviz mevduatları, bono ve hisse senetlerinden oluşan fonları hareket ettirmeleri konusunda serbestlik getirilirken, aynı haklar yurtdışı yerleşiklere de tanınmıştır (Kepenek,2016: 191-217).

4. FİNANSAL LIBERALİZASYONUN TÜRK EKONOMİSİNE ETKİLERİ

4.1. Tasarruf ve Yatırım

Neo-Klasik doktrine göre sermaye hareketlerinin olumlu yönde etkilemesi beklenen en önemli makroekonomik değişkenlerden birisi yurtiçi tasarruf ve yatırım oranlarıdır.

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde, toplam tasarrufların 1980-95 döneminde görece olarak arttığı söylenebilir. Toplam tasarruflarda, özellikle 1988 yılından sonra önemli artışlar kaydedilmekle birlikte, dönem sonuna doğru görülen tasarruf düşüşü esas olarak kamu tasarruflarının düşük seviyelerde olmasından kaynaklanmıştır.

Kamu kesimi tasarruf oranlarına baktığımızda dönem boyunca ortalama %3-4 aralığında olduğu görülmektedir. Öte yandan kriz yılları dönemlerinde kamu kesimi tasarruflarında ciddi bir azalma göze çarpmaktadır. Zira gerek 2000 yılında gerekse 2008 küresel finans krizinin ardından 2009 yılında kamu kesimi tasarruf oranı eksi değer almıştır.

Özel kesim tasarruflarına bakıldığında ise ilk dönemde serbestleşme ile birlikte bir artış gözlenirse bile son dönemde düşüşler yaşanmıştır. Son yıllarda Türkiye ekonomisinin %12 seviyelerindeki özel kesim tasarruf oranı, hedeflenen ekonomik büyüme için yetersiz olarak değerlendirilmektedir. Buradan hareketle serbestleşmenin klasik iktisatçıların iddia ettiği gibi tasarruf oranlarını arttırarak bu fonların yatırımlara kanalize edileceği savı gerçekleşmemiştir. Bu noktada Türk toplumunun varlıklarını, finansal sistemin bel kemiği olan bankalar yerine eski geleneklere bağlı olarak "yastık altı" şeklinde tuttuğu söylenebilir.

Asıl dikkat çekici nokta toplam yatırım oranlarındadır. Neo-klasik öğretiyeye göre finansal serbestleşme ile birlikte fon ihtiyacı yabancı sermaye ile giderilerek ekonomik büyümenin

temel dinamiği olan yatırımların artması beklenmektedir. Bu görüşe karşın Tablo 1’e baktığımızda Türkiye ekonomisinde finansal serbestleşme ile birlikte yatırım oranlarında bir artış yaşanmamış aksine yatırım oranları %20 ortalama ile durağan bir seyir izlemiştir. Ayrıca kamu-özel kesim ayırımına baktığımızda özelleştirmelerle birlikte kamunun ekonomik hayatta varlığının büyük oranda azalması beklenirken verileri incelediğimizde bu yönde ciddi bir azalmanın olmadığını söyleyebiliriz. Bu noktada ise kamu yatırımlarının alt kalem dağılımlarına bakmanın daha yararlı bir analiz yapılmasını sağlayacağı ifade etmek gerekir.

Tablo 1: Yurtiçi Tasarrufların ve Sabit Sermaye Yatırımlarının GSYH İçindeki Payı, 1975-2014

Yıllar	S _K	S _Ö	S _T	I _K	I _Ö	I _T
1975	4,6	17,7	22,4	6,1	14,8	20,9
1980	3,4	9,4	12,8	6,6	13,7	20,3
1985	5,8	14,7	20,5	6,9	12,4	19,3
1990	2,6	22,1	24,7	5,2	16	21,2
1995	-0,1	24,6	24,6	3,1	19,6	22,8
2000	-3,4	21,8	18,4	5,2	15,7	20,8
2005	2,8	13,2	16	3,8	17,6	21,4
2006	4,2	12,4	16,6	3,8	18,9	22,6
2007	2,4	13,1	15,5	3,9	17,9	21,8
2008	1,7	15,1	16,8	4,1	16,1	20,2
2009	-0,8	14,1	13,2	4,1	13,1	17,2
2010	1,5	12	13,5	4,3	15	19,2
2011	3,7	10,7	14,4	4,1	18	22,1
2012	2,9	11,6	14,5	4,2	16,3	20,6
2013	3,4	9,9	13,4	5	15,6	20,6
2014	3,2	11,7	14,9	4,8	15,7	20,5

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

Notlar: I ve S sırasıyla yatırım ve tasarrufu; t, k ve ö kısaltmaları da sırasıyla toplam, kamu ve özel anlamına gelmektedir.

4.2. Ödemeler Dengesi, Büyüme ve Enflasyon

Serbestleşme süreci boyunca ödemeler dengesinde kronik cari işlemler açığı, giderek büyüme hızıyla daha fazla bağlantılı hale gelmiştir. Tablo 2’den de görüleceği üzere, büyüme oranının arttığı dönemlerde (2005, 2010, 2011) cari açık miktarları da artmaktadır. 2008 kriz yılının ardından 2010 yılında Türkiye ekonomisi her kriz dönemi sonrası olduğu gibi yükselişe geçmiş ve %9.2 oranında büyüme kaydetmiştir. Öte yandan aynı yıl bu ciddi büyüme karşısında 44 milyar dolarlık bir cari açık verilmiştir. Yine tabloya bakıldığında büyüme oranı ile cari işlemler dengesi arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu söylenebilir. Bu sebeple ifade edilebilir ki ekonomik büyümenin maliyeti cari işlemler dengesinde açıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu da sağlanan ekonomik büyümenin sağlıklı bir süreç olarak değerlendirilemeyeceğini gözler önüne sermektedir. Nitekim Apaydın ve Şahin (2017) tarafından yapılan çalışmada, finansal serbestleşme sonrası dönemde ekonomik büyüme sürecinin istikrarsız bir yapı sergilediği ekonomik olarak da gösterilmiştir.

Tablo 2: Büyüme (%), Enflasyon (%) ve Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)

Yıllar	Büyüme Oranı	Cari İşlemler Dengesi	Enflasyon Oranı
1980	-2,4	-3,408	93,71
1990	9,3	-2,625	60,4
2000	6,8	-9,92	39
2001	-5,7	3,76	68,5
2002	6,2	-626	29,7
2003	5,3	-7,554	18,4
2004	9,4	-14,198	9,3
2005	8,4	-20,98	7,72
2006	6,9	-31,168	9,65
2007	4,7	-36,949	8,39
2008	0,7	-39,425	10,06
2009	-4,8	-11,358	6,53
2010	9,2	-44,616	6,4
2011	8,8	-74,402	10,45
2012	2,1	-47,962	6,16
2013	4,2	-63,621	7,4

2014	2,9	-43,597	8,17
------	-----	---------	------

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, TCMB, TÜİK

Ödemeler dengesindeki bu istikrarsızlık büyüme hızları ve fiyatlar genel düzeyinde de görülmektedir. Tablo 2'den de görüldüğü üzere, büyüme hızları önemli istikrarsızlıklar sergilemekte, adeta bir "dur-kalk/ilerle " şeklinde bir seyir izlemektedir. 1990'lı yıllarda hiper enflasyonla boğuşan Türkiye, 2000'li yılların başından itibaren Kemal Derviş liderliğinde IMF'nin istikrar programlarını uygulayarak bu oranları kademeli bir şekilde %20 seviyelerine indirmeyi başarmıştır. Son yıllarda ise enflasyon oranları %8 dolaylarına gerilemiş olsa bile gelişmiş ülkelerle kıyasladığımızda halen yüksek bir orandır.

Özetle finansal derinleşme kuramında iddia edildiği gibi, finansal serbestleşme büyüme ve istikrar üzerinde olumlu etkiler göstermemektedir.

4.3. Sermaye Birikimi

Türkiye ekonomisinin 1989 yılında tamamen dışa açılmasında ki amaçlarından birisi, gelişmiş ülkelerde oluşan tasarruf fazlasını ülkemize çekerek yatırım ve kamu açığı finansmanını sağlayarak ekonomik büyümeyi gerçekleştirmektir. Bu kapsamda sermaye hareketleri, yöneldiği ülkede sabit sermaye yatırımlarına katkı yapıp yapmadığı ölçüde ülke ekonomisi için fayda sağlayacaktır.

Toplam sabit sermaye yatırımlarını incelediğimizde, 1990-2001 döneminde GSYH'nin ortalama yaklaşık %20'sini oluştururken, bu dönemden sonra 2001 krizinin etkisiyle %16 dolaylarına gerilemiş, bir diğer kriz yılı olan 2008'e kadar yine %20 seviyelerine çıkmıştır.

1990-2014 yılları arasında ise toplam sabit sermaye yatırımları ortalama %20 civarında seyretmiştir. Finansal serbestleşmenin temel argümanı olan 'yatırımların artması aracılığıyla sürdürülebilir bir büyümenin sağlanması'' düşüncesi, tablo incelendiğinde ülkemizde sabit sermaye yatırımlarının artmadığı, %20 seviyelerinde durağan bir eğilim göstermesi sebebiyle gerçekleşmemiştir. Türkiye'ye yönelen sermaye türü daha çok spekülasyon özelliğine sahip portföy yatırımları ve diğer yatırımlar şeklinde olmuştur. Bu sermaye türlerinin en temel özelliği kısa vadeli olup kar amacı gütmemesiyle, yüksek hareket kabiliyetine sahip olmasıdır.

Tablo 4: Toplam Sabit Sermaye Yatırımları, 1990-2014 (GSYH'nın Yüzdesi Olarak)

Yıllar	Kamu	Özel	Toplam
1990	5,2	16	21,2
1995	3,1	19,6	22,8
2000	5,2	15,7	20,8
2001	4,7	11,7	16,4
2002	4,9	12,2	17,1
2003	3,8	13,6	17,4
2004	3,2	17,5	20,7
2005	3,8	17,6	21,4
2006	3,8	18,9	22,6
2007	3,9	17,9	21,8
2008	4,1	16,1	20,2
2009	4,1	13,1	17,2
2010	4,3	15	19,2
2011	4,1	18	22,1
2012	4,2	16,3	20,6
2013	5	15,6	20,6
2014	4,8	15,7	20,5

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

4.4. Kamu Maliyesi

1990'ların sonu ve 2000'li yılların başlangıcında Türkiye'de ciddi bir kamu açığı mevcuttu. Tablodaki verilerden de anlaşılacağı üzere 2001 yılında kamu açığı sonucu oluşan borçlanma gereği GSMH'nın %11,8'ine karşılık gelmiştir. Bu açığın giderilmesi için yurtiçinde gerekli kaynağı bulamayan kamu otoritesi, düşük kur-yüksek faiz politikası ile yabancı fonları ülkeye çekerek finansman imkânı bulmuştur. Fakat bunun karşılığında o dönemlerde ciddi faiz ödeme yüküyle karşı karşıya kalmıştır. Zira tablodaki veriler incelendiğinde örneğin 2001 yılında kamunun sadece faiz ödemeleri o dönemki GSMH'nın %17,6'sını oluşturmuştur.

Yıllar içerisinde kamu borçlanma gereği giderek azalmış ve hatta 2006 yılında bütçe fazlası verilerek, borçlanma gereği eksi değer almıştır. Borçlanma gereğinin azalma evresinde tek istisnai artış 2008 küresel finans krizi sonrası 2009 yılında yaşanmıştır.

Borçlanmanın maliyeti olan faiz ödemelerine baktığımızda ise Türkiye’de yaşanan 2001 krizinde %17,6 seviyesine yükselmiş, bu yıldan sonra ise kamu bütçesinin etkin ve doğru şekilde kullanılmasına bağlı olarak yıllar içerisinde giderek gerilemiştir.

Tablo 4: Kamu Kesimi Dengeleri: GSMH’den Paylar (%), 1999-2013

Yıllar	Borçlanma Gereği (1)	Faiz Ödemeleri
1999	9,8	10,8
2000	7,3	12,7
2001	11,8	17,6
2002	10,8	15,3
2003	7,9	13,3
2004	4,1	10,4
2005	0,1	7,2
2006	-1,3	6,1
2007	0,2	5,9
2008	1,6	5,4
2009	5,5	5,7
2010	3	4,5
2011	0,4	3,4
2012	1	3,5
2013	0,7	3,3

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

Not: (1) (-) İşareti fazlayı ifade etmektedir.

4.5. Dış Ticaret

1980’li yıllarda ihracata dayalı büyüme modelini benimseyen Türkiye, özellikle 1989 sonrası dönemde önemli ihracat başarıları kazanmıştır. Bu dönemde ihracat 11.6 milyar dolardan

1995'te 21.6 milyar dolara çıkmıştır. Ancak aynı dönemde ithalat da 15.8 milyar dolardan 35.7 milyar dolara çıkmış, dolayısıyla dış açıklar varlığını sürdürürken ekonomi dışa bağımlı olmaktan kurtulamamıştır. 1989-95 döneminin ihracat/ithalat oranına bakıldığında dış açığın görece olarak arttığı da söylenebilir. Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı (1995 itibariyle) %73.6'dan %60.6'ya düşmüştür.

Tablo 5: Dış Ticaret Dengesi (Milyar Dolar),1970-2014

Yıllar	İHRACAT (X)	İTHALAT (M)	X/M
1970	588	947,6	62,1
1980	2,91	7909,4	36,8
1990	12,959	22,302	58,1
1995	21,637	35,709	60,6
2000	27,775	54,503	51
2001	31,334	41,399	75,7
2002	36,059	51,554	69,9
2003	47,253	69,34	68,1
2004	63,167	97,54	64,8
2005	73,476	116,774	62,9
2006	85,535	139,576	61,3
2007	107,272	170,057	63,1
2008	132,027	201,964	65,4
2009	102,143	140,928	72,5
2010	113,883	185,544	61,4
2011	134,907	240,842	56
2012	152,462	236,545	64,5
2013	151,803	251,661	60,3
2014	157,617	242,177	65,1

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

Son olarak özellikle finansal serbestleşme sonrası 1990 yılındaki ithalatın yaklaşık 3 kat artmasının geri planında sermaye girişleri sonrası bollaşan yabancı paranın kur üzerinde düşürücü etki yaratmasıdır. Değerlenen Türk lirası sonucu pahalılaştıran yerli malları ihracatın azalmasına, görece ucuzlayan yabancı malların talebi artması ithalat artışlarına yol açmıştır.

Böylelikle cari açık giderek tırmanmıştır. Günümüzün önemli sorunlarından olan cari açık, kapitalistlerin “sürdürülebilir cari açık” kavramıyla yapay büyüme uğruna göz ardı edilmektedir (Alkan, 2002).

4.6. Sermaye Hareketleri ve 2008 Krizi

Daha önce de açıklandığı gibi 1989 yılı sermaye hareketlerinin serbest bırakıldığı ve böylece Türkiye ekonomisinin dünya piyasalarıyla “bütünleşildiği” bir yıldır. Bu yıldan sonra teknolojik gelişmelerle birlikte sermaye hareketliliği özellikle gelişmekte olan ülkelerde giderek artmış ve çeşitlenmiştir.

Sermaye çeşitliliği içerisinde kendisine yer bulan ve istikrarlı büyüme için tercih sebebi olan doğrudan yatırımların yıllar içerisinde ki serüvenine baktığımızda, kriz dönemlerinden sonra ki yıllarda (1994 krizi hariç) azalma göstermiştir. Doğrudan yatırım rakamlarına dair dikkat çekici bir diğer nokta ise bu yatırımların 2006 ve 2007 yıllarında 19 milyar dolar ve 2008 yılında 17 milyar dolar ile rekor seviyelere ulaşmasıdır (Tablo 6). Bu rekorun arka planında Avrupa Birliği ile müzakere sürecinin tekrar başlaması önemli rol oynamıştır. Zira Türkiye’ye yapılan doğrudan yabancı yatırımların %92’sini Avrupa Birliği ülkeleri sağlamaktadır. Ayrıca yine bu dönemde Türkiye toplamda 62 milyar dolarlık doğrudan yatırım ile, Çin Halk Cumhuriyetinden sonra en fazla yabancı yatırım çeken ikinci ülke konumundadır. 2008 küresel finans krizinden sonra ise dünya ekonomisinde yaşanan daralmaya paralel olarak doğrudan yatırımlarda da azalma gözlenmiş ve son yıllarda ise bir dalgalanma yaşanmaktadır.

Bir diğer sermaye biçimi olan ve çalışmamızın konusunu oluşturan kısa vadeli sermaye hareketleri (portföy yatırımları ve diğer yatırımlar) incelendiğinde ve ekonomik büyüme ile ilişkisine bakıldığında dikkat çekici noktalar görülmektedir. Özellikle 1990’lı ve 2000’li yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler ve yüksek faiz-düşük kur politikasının sunduğu finansal arbitraj sayesinde kısa vadeli sermaye hareketleri hacminde önemli artışlar yaşanmıştır. Ancak Türkiye ekonomisinde her kriz sürecine paralel olarak sermaye hareketlerinde dalgalanmalar gözlenmektedir. Bu çerçevede 4 milyar dolarlık bir sermaye çıkışının yaşandığı 2001 yılında, Türkiye %5,7 negatif büyüme oranıyla bankacılık krizi diye adlandırılan ve Türkiye ekonomisini ciddi derecede sarsan bir kriz dönemi yaşamıştır (Tablo 6).

Türkiye ekonomisi 2008 küresel finans krizinin etkisini de derinden hissetmiştir. Bu etkileşimi sermaye hareketleri kapsamında incelediğimizde, 2008 kriz yılında 5 milyar dolarlık ani sermaye çıkışı yaşanmış ve bu kaçış, önce 2008 yılında, %0,7 ile, hedeflenen büyüme hızından uzak bir oranla ve daha sonra 2009 yılında %4,8’lik negatif büyüme ile etkisini göstermiştir (Tablo 6). Ayrıca fiyat istikrarı penceresinden baktığımızda ise 2008 yılı enflasyonu %10,06’lık oranı ile son 10 yılın en yüksek enflasyon oranı olmuştur. Amerika Birleşik Devletlerinde yaşanan bu krizin “küresel” bir boyut kazanması, dünyada yaşanan serbestleşme hareketleriyle ortaya çıkan ve spekülasyon gücüyle hareket eden kısa vadeli sermaye hareketleri ile olmuştur. Zira “sıcak para” diye tanımlanan ve günde ortalama 1,5 trilyon dolar sermayenin hareket ettiği dünya borsalarında, ani giriş ve çıkışlar ülke ekonomilerini ciddi derecede etkilemektedir.

Tablo 8: Sermaye Hareketleri (Net Milyon Dolar), Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar) ve Büyüme Oranları (1998 Fiyatlarıyla), 1989-2014

Yıl	Doğrudan Yatırımlar	Portföy Yatırımları	Diğer Yatırımlar	Dış Ticaret Dengesi	Büyüme
1989	663	1,386	1,509	-4,19	0,3
1990	700	547	2,742	-9,448	9,3
1994	559	1,106	5,582	-4,167	-5,5
1995	772	270	3,87	-13,152	7,2
2000	112	1,055	11,768	-21,959	6,8
2001	2,855	-4,479	-2,703	-3,282	-5,7
2002	939	-551	7,149	-6,404	6,2
2004	2,005	8,048	4,131	-22,438	9,4
2005	8,967	13,457	14,908	-32,936	8,4
2007	19,941	833	24,53	-46,831	4,7
2008	17,302	-5,014	24,174	-52,917	0,7
2009	7,032	227	1,94	-24,762	-4,8
2010	7,617	16,083	34,24	-56,325	9,2
2011	13,812	22,204	28,303	-89,16	8,8
2012	9,522	41,012	-19,227	-65,367	2,1
2013	9,269	23,988	-38,794	-79,917	4,2

2014	5,781	20,114	-15,264	-63,597	2,9
------	-------	--------	---------	---------	-----

Kaynak: TCMB, Kalkınma Bakanlığı

Buradan hareketle krizlerde sermaye hareketlerinin tetikleyici rolünün olduğu kanısına ulaşabiliriz. Öte yandan tam tersi durumda ise yani ekonomik büyümenin sağlandığı dönemlerde, spekülatif ve kısa vadeli nitelik taşıyan bu türdeki sermaye hareketlerinin oldukça oynak ve dalgalı bir seyir izlemesi sebebiyle, sağlanan ekonomik büyümenin ‘pamuk ipliğine bağlı’ şekilde gerçekleştiğini ifade edebiliriz.

5. Sonuç

Kısa vadeli sermaye hareketlerinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini analiz etmeye yönelik olan çalışmamızın sonucunda denilebilir ki; Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, ulusal ekonominin adeta “spekülatif saldırı merkezine” dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Öyle ki Türkiye’ye yönelen sermaye daha çok, üretken sektörlere doğrudan yatırım şeklinde olmaktan ziyade, yüksek faiz-düşük kur arbitrajına dayalı kısa vadede kazanç peşinde koşan bir niteliktedir. Bu bağlamda 1989 sonrası büyüme oranlarına bakıldığında McKinnon-Shaw yaklaşımında ifade edildiği gibi Türkiye ekonomisi istikrarlı bir ekonomik büyüme ivmesi yakalayamamış aksine inişli-çıkışlı bir büyüme süreci yaşamıştır. Bu dönemde Türkiye ekonomisi, sermaye giriş çıkışlarına bağımlı bir yapıya bürünmüş ve bu sebeple kırılgan bir hal almıştır. Zira sermaye girişleriyle birlikte önemli büyüme trendleri yakalamış, sermaye çıkışları yaşandığında ise krizlerle karşılaşmıştır. Dolayısıyla sermaye hareketlerinin bu olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak adına adımlar atılmalıdır. Bu çerçevede yabancı yatırımcıların sermaye girişi yoluyla ülkede kazandıkları faiz gelirinden vergi alınabilir. ‘Faiz oranlarını eşitleyici vergi’ adı verilen bu tip bir vergi uygulaması yabancı sermayenin başka ülkelere hareket etmesine neden olacaktır. Ancak cari açığın büyük ölçüde sermaye hareketleri ile finanse edilmesinden dolayı bu politikanın uygulanması rasyonel bir hareket olmayacaktır. Literatürde bir diğer yöntem Merkez Bankasının açık piyasa işlemleri aracılığıyla uygulayabileceği sterilizasyon yöntemidir. Fakat bu yöntemin uygulamada ne kadar kullanıldığı ve başarılı olduğu da tartışmalıdır.

Nihayet Türkiye ekonomisinin sermaye hareketlerine bağımlı yapısını gidermeye yönelik politikalar geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Zira bu yönde adımlar atılmaz ise bağımsız

ekonomi politikaları uygulanamayacak ve dolayısıyla tam anlamıyla egemen bir devlet olmaktan gittikçe uzaklaşacaktır.

Kaynakça

- AKYÜZ, Y. (1992). "On Financial Deeping and Efficiency". *Discussion Papers, UNCTAD*.
- AKYÜZ, Y. (1993). "Financial Liberalization: The Key Issues". *Discussion Papers, UNCTAD*.
- APAYDIN, Ş. (2015). "Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin İktisadi Dalgalanmalar Üzerindeki Etkileri: Kuramsal Bir Değerlendirme". *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, C. 5, S. 1, ss. 115-139.
- APAYDIN,Ş., & ŞAHİN, H. (2017).“Türkiye’de Kısa Vadeli Sermaye Akımlarının İktisadi Dalgalanmalar Üzerindeki Etkileri: Bir Uzun Dönem Kısıtlı SVAR Modeli”, *Politik Ekonomik Kuram, C. I, S. I, ss. 22-72*.
- ER, S. (2009). "Devletin Bankacılık Sektöründe Düzenleyici Denetleyici Rolü ve Türkiye Uygulaması". İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- ESER, K. (1993). “Mali Baskı Altındaki Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan Finansal Liberalizasyon Politikalarının Etkinliği”. *Ekonomik Yaklaşım*, C. 4 S. 10, ss. 83-100.
- ESER, K. (1996). “Finansal Liberalizasyon Politikalarının Makroekonomik Performans Üzerindeki Etkileri”. *Hazine Dergisi*.
- TCMB. (2015). "*Tasarruf-Yatırım Dinamikleri ve Cari İşlemler Dengesi Gelişmeleri*". Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- YELDAN, E. (2001). "*Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*". İstanbul: İletişim Yayınları.
- YELDAN, E. (2002). "Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler". *Praksis*.
- YILMAZ, M. (2015). "Finansal Serbestleşmenin Gelir Dağılımına Etkileri; 1980 Sonrası Türkiye Örneği". *Y.L.Tezi*,. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çorum.
- YILMAZ, V., & TUNCAY, M. (2012). "Finansal Liberalizasyonun Tasarruf ve Yatırım Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği". *A.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.26 S.3-4. ss. 345-363

Politik Ekonomik Kuram
Dergi Web Sitesi: <http://dergipark.gov.tr/pek>

Türkiye’de Mali Kural Olarak Vergi Gelir Güvenliğinin Sağlanmasında Vergi Politikası Tasarımı

Hünkâr Güler¹
Ekrem Toparlak²
Hacer Kaba³

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi:

Makalenin Yüklendiği Tarih: 24.06.2018

Makalenin Kabul Edildiği Tarih: 27.06.2018

Jel Kodları: H00, H20, H21

Anahtar Kelimeler: Mali Kurallar, Ekonomik Güvenlik, Türk Vergi Sistemi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, gulerhunkar@ohu.edu.tr

² Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ekremtoparlak@gmail.com

³ Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, hcrkaba@gmail.com

Özet

Mali kurallar iradi maliye politikaları üzerine sayısal ve sayısal olmayan sınırlamalar getirmektedir. Vergi gelirlerinin düzenli, sürekli, hızlı ve düşük maliyetle toplanması vergi gelir güvenliğinin sağlanmasında önemli bir mali kuraldır. Vergi kaçak ve kayıpları, kayıtdışı ekonomi ve vergi harcaması vergi gelir güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Türkiye’de vergi yönetimi geçici vergi, stopaj ve vergi denetimleri gibi yollarla vergi gelir güvenliğini olumsuz etkileyen etmenleri ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Bu çalışma, klasik bir vergi politikası tasarımıyla vergi gelirlerinin düzenli, sürekli, hızlı ve düşük maliyetli bir şekilde tahsil edilebilmesi için oluşturulmuş mekanizmaların vergi gelir güvenliğini sağlamada ne kadar başarılı olduğunu araştırmaktadır. Vergi gelir güvenliğinin sağlanmasında vergi denetimlerinin etkinliğini artıracak güçlü bir siyasi iradeye, ekonomik istikrara ve iyi bir vergi yönetimine ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mali Kurallar, Ekonomik Güvenlik, Türk Vergi Sistemi.

Tax Policy Design For Providing Tax Receipt Security As A Fiscal Rule In Turkey

Abstract

Fiscal rules impose quantitative and non-quantitative restrictions on discretionary fiscal policies. Collecting tax receipts regularly, consistently, rapidly and affordably is also a crucial fiscal rule which provides tax receipt security. Tax evasion and tax revenue loss, shadow economy and tax expenditure affect tax receipt security adversely. Turkish tax administration attempts to remove mischievous factors against tax receipt security by means of advance tax, withholding and tax auditings. This study aims to investigate how successful the mechanisms for providing the regular, consistent, rapid and affordable tax system which establishes tax receipt security instead of ordinary tax policy designs. To provide tax receipt security, strong political will which enhances efficiency of tax auditings, economic stability and effective tax administration are also needed.

Keywords: Fiscal Rules, Economic Security, Turkish Tax System.

1.Giriş

Keynesyen iradi maliye politikasının 1970 krizinde önce Monetaristlerin ve ardından Kamu Tercihi Teorisyenlerinin ciddi eleştirilerine maruz kalması ve Anayasal iktisatçıların siyasetçi ve bürokratların kullandığı politika araçları üzerine sınırlandırma getirilmesi fikri kurallı maliye politikasını ortaya çıkarmıştır. Mali kurallar harcama, gelir ve borçlanma üzerine sayısal ve sayısal olmayan sınırlamalar getirmektedir. Mali kurallar anayasa ve/veya yasalara dayanmakla birlikte siyasi taahhüt şeklinde de uygulanabilmektedir. Vergi gelirlerinin düzenli, sürekli ve hızlı bir şekilde toplanması da bir mali kuraldır. Türkiye’de vergilendirmenin dolaylı vergiler ve ücretliler üzerinden kesilen gelir vergisine kayması vergi koridoru (vergi tuzakı) oluşturarak vergi politikasının sürdürülebilirliğini sınırlandırmaktadır.

Optimal vergi politikasının üç önemli özelliği fiskal yönünün güçlü olması, etkin (tarafsız) olması ve gelir dağılımını iyileştirmesidir. Optimal vergi politikası etkinlik ve adalet arasında denge kurarken iktisadi büyümeyi de destekleyebilmelidir. Türk vergi sisteminin, sosyal güvenlik ödemeleri dışarıda tutulduğunda, dolaylı vergiler ağırlıklı yapısı ve gelir, sermaye ve emlağın istenilen düzeyde vergilendirilememesi yumuşak karnını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, vergi sisteminin başarılı olduğu alanlarda da vergi tahsilini gerçekleştirebilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda çalışma, klasik bir vergi politikası tasarımından ziyade vergi gelirlerinin düzenli, sürekli ve hızlı bir şekilde tahsil edilmesi için oluşturulmuş mekanizmaların vergi sisteminin eksiklerinin giderilmesinde ne kadar başarılı olduğunu araştırmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümü kurallı maliye politikalarının nasıl ortaya çıktığını, hangi amaçla kullanıldıklarını ve dünyada krallı maliye politikası uygulamalarını açıklamaktadır. Bir ülkede vergi gelir güvenliğinin sağlanması da bir mali kuraldır ve bu konuda ülkelerin karşılaştığı başlıca sorunlar vergi kaçak ve kayıpları, kayıtdışı ekonomi, vergi harcamaları, e-ticaret, vergi rekabeti ve vergi aflarıdır. Çalışmanın ikinci bölümü Türkiye’deki vergi kaçak ve kayıpları, kayıtdışı ekonomi, vergi harcamaları, e-ticaret, vergi rekabeti ve vergi afları üzerinde durmaktadır. Üçüncü bölümde, Türkiye’de vergi gelir güvenliğinin sağlanmasında hangi mekanizmaların kullanılmakta olduğunu göstermekte ve dördüncü bölümde vergi gelir güvenliğinin sağlanmasında uygulamada başarı yakalanmış alanlar ve mücadele edilmesi

gereken durumlar incelenmektedir. Çalışma, vergi reform önerilerinin karşılaştırılması ve politika önerilerinin sunulmasıyla tamamlanmaktadır.

2. Kurallı Maliye Politikaları

Keynes, 1929 Büyük Bunalımının nedeni olarak ekonomideki talep yetersizliğini görmekte ve kamu harcamalarıyla yeni talep oluşturmayı planlamaktadır. Modern maliye politikasının kurucusu Keynes, iradi maliye politikalarına önemli bir rol vermiş ve ülkelerin iradi maliye politikaları yoluyla ince ayar (fine tune) gerçekleştirdikleri takdirde hata yapma ihtimallerinin azaldığını belirtmiş ve politikacılara daha fazla harcama yapmaları için gerekçe sunmuştur (Tanzi, 2005: 6). 1970’li yıllara gelindiğinde stagflasyon olgusunun meydana gelmesi ve Ricardo denkliği, rasyonel beklentiler ve sürekli gelir hipotezi gibi akımların saldırıları sonucu konjonktür karşıtı maliye politikaları (countercyclical fiscal policy) etkisini kaybetmiştir (Tanzi, 2005: 12).

Keynesyen Philips eğrisinin 1970 krizine çözüm üretememesi Klasik iktisat temelli iktisadi görüşlerin ekonomide hakim paradigma olmasına yol açmıştır. Siyasetçilerin oy maksimizasyonu, bürokratların etki alanı maksimizasyonu ve seçmenlerin fayda maksimizasyonu peşinde koşmaları sonucunda harcamaların verimsiz yapılarak devlet başarısızlığının ortaya çıktığını savunan Kamusal Seçiş Teorisi (Public Choice Theory) iradi maliye politikalarına getirilen en önemli eleştiridir. Bununla birlikte, iradi maliye politikalarına getirilen diğer önemli eleştiriler de politika gecikmeleri, Ricardo denkliği ve mali daralmaların genişletici etkisi olarak gösterilmektedir. 1950-60’lı yıllarda özellikle politika gecikmelerine yönelik önemli eleştiriler vardır (Tanzi, 2005: 7).

Anayasal iktisat temelli mali kurallar (fiscal rules), maliye politikası araçlarının kullanımına yasal sınırlamalar getirerek iradi maliye politikalarını (discretionary fiscal policy) ikame etmektedir. Sayısal ve sayısal olmayan birtakım kısıtlamalardan oluşan mali kurallar dar anlamda bütçe dengesi, borçlanma, harcama ve vergileme gibi mali göstergeler üzerine belirli sınırlamalar getiren maliye politikasındaki yasal veya anayasal kısıtlamaları ifade etmektedir. Farklı bir anlatımla, mali kurallar hükümetin politika alanı üzerindeki cari sınırlamalardır. Geniş anlamda mali kurallar ise; bütçenin tasarlanması, onaylanması ve uygulanması sırasındaki düzenleme ve kurallar bütünü ifade etmektedir (Kennedy, Robbins ve Delorme, 1996: 238). Mali kurallar ülkelerin özgün koşullarına göre şekillenmekte ve esneklik, şeffaflık,

güvenilirlik ve hesap verebilirlik gibi sayısal olmayan kurallardan oluştuğu gibi sayısal kurallardan da oluşmaktadır. Bununla birlikte, sayısal kuralların esnek olmadığı belirtilmelidir. Mali kuralların sağlıklı işleyebilmesi için mali disiplin yoluyla temel mali değişkenler üzerinde kontrolün sağlanması ön şarttır.

Mali kurallar, politika yapıcıların makro değişkenler üzerinde istikrar sağlamasına ve politikaların güvenilirliğinin artmasına yardımcı olmaktadır. Kurallı maliye politikaları; i) Japonya’da İkinci Dünya Savaşı sonrasında mali istikrarı sağlamak, ii) Kanada’nın bazı eyaletlerinde hükümetin maliye politikasının güvenilirliğini arttırmak ve bütçe açıklarının kapanmasına yardımcı olmak, iii) Yeni Zelanda’da özellikle yaşlanan nüfus nedeniyle maliye politikasının uzun dönem sürdürülebilirliğini sağlamak ve iv) Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliğinde uluslararası düzenleme ve federasyon içindeki olumsuz dışsallıkları azaltmak için kullanılmıştır (Kennedy, Robbins ve Delorme, 1996: 41).

Aşağıda, **Tablo 1**’de, dünyada uygulanmakta olan kurallı maliye politikası örnekleri yer almaktadır. Mali kuralların, 1970’lerin başından itibaren, sadece gelişmekte olan ülkelerde değil; gelişmiş ülkelerde de denk bütçe kuralı, harcama kuralı, borçlanma kuralı ve gelir kuralı şeklinde uygulandığı görülmektedir. Vergi gelirlerinin düzen ve sürekli tahsilini amaçlayan gelir kuralı vergi gelir güvenliğine hizmet etmektedir. Bu kapsamda; Avusturalya, Belçika, Danimarka, Fransa, Meksika gelir kuralını uygulamıştır. Türkiye’de de kurallı maliye politikası alanında; 1211 sayılı T.C. Merkez Bankası Kanunu (2001, md.50), 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun, 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunlarıyla öncü düzenlemeler yapılmıştır (Demir ve İnan, 2011: 45). Türkiye’de maliye politikası çıpası olarak IMF’in yüzde 6,5’lik faiz dışı fazla hedefi ve Maastricht Kriterleri ciddiyle uygulanmaya devam etmektedir.

Tablo 1: Kuralı Maliye Politikası Uygulamaları

Ülkeler	Kural	Dayanak	Kapsam	Açıklama
ABD	Harcama Kuralı (2011) ve Denk Bütçe Kuralı (1986)	Yasalar	Merkezi Hükümet	Bütçe açıklarını azaltma planı devrededir.
Almanya	Denk Bütçe Kuralı (1969), Harcama Kuralı (1982), Borç Kuralı (1992)	Anayasa ve Uluslararası Antlaşmalar	Merkezi Hükümet ve Yerel Yönetimler	Altın Kural ve Yapısal Denge Kuralı (2016)
Avusturya	Denk Bütçe Kuralı (1999), Borç Kuralı (1995)	Yasalar ve Uluslararası Antlaşmalar	Merkezi Hükümet ve Yerel Yönetimler	AB kuralları bağlayıcıdır.
Avustralya	Denk Bütçe Kuralı, Harcama Kuralı, Gelir Kuralı ve Borç Kuralı (1985, 1998)	Yasalar ve Siyasi Taahhüt	Merkezi Hükümet	Mali Sorumluluk Yasası yürürlüktedir.
Belçika	Denk Bütçe Kuralı, Borçlar Kuralı, Harcama Kuralı ve Gelir Kuralı (1992, 1993)	Uluslararası Antlaşmalar ve Siyasi Taahhüt	Merkezi Hükümet	AB kuralları bağlayıcıdır.
Brezilya	Denk Bütçe Kuralı ve Harcama Kuralı (2000), Borçlar Kuralı (2001)	Anayasa ve Yasalar	Merkezi Hükümet	Mali Sorumluluk Yasası yürürlüktedir.
Çek Cumhuriyeti	Denk Bütçe Kuralı ve Borç Kuralı (2004), Harcama Kuralı (2005)	Yasalar ve Uluslararası Antlaşmalar	Merkezi Hükümet ve Yerel Yönetimler	AB kuralları bağlayıcıdır.
Danimarka	Harcama Kuralı (1994), Gelir Kuralı (2001), Denk Bütçe Kuralı ve Borç Kuralı (1992)	Uluslararası Antlaşmalar, Anayasa ve Siyasi Taahhüt	Merkezi Hükümet	AB kuralları bağlayıcıdır.
Finlandiya	Denk Bütçe Kuralı ve Borç Kuralı (1995), Harcama Kuralı (1999)	Uluslararası Antlaşmalar ve Siyasi Taahhüt	Merkezi Hükümet ve Yerel Yönetimler	AB kuralları bağlayıcıdır.
Fransa	Denk Bütçe Kuralı (2012), Borç Kuralı (1992), Harcama Kuralı (1998), Gelir Kuralı (2006)	Uluslararası Antlaşmalar, Yasalar ve Siyasi Taahhüt	Merkezi Hükümet, Yerel Yönetimler ve Sosyal Güvenlik	AB kuralları bağlayıcıdır.
Hindistan	Denk Bütçe Kuralı (2004)	Yasalar	Merkezi Hükümet	Cari Hesap Dengesi Kuralı
Kanada	Denk Bütçe Kuralı, Harcama Kuralı ve Borç Kuralı (1998)	Siyasi Taahhüt	Merkezi Hükümet	Mali Sorumluluk Yasası yürürlüktedir.
Macaristan	Harcama Kuralı, Denk Bütçe Kuralı (2010) ve Borç Kuralı (2004)	Uluslararası Antlaşmalar ve Yasalar	Merkezi Hükümet	AB kuralları bağlayıcıdır.
Meksika	Denk Bütçe Kuralı, Gelir Kuralı (2006) ve Harcama Kuralı (2013)	Yasalar	Merkezi Hükümet	Çok yıllık harcama tavanı belirlenmektedir.
İngiltere	Denk Bütçe Kuralı ve Borç Kuralı (2010, 2009 ve 1997)	Uluslararası Antlaşmalar, Yasalar ve Siyasi Taahhüt	Merkezi Hükümet	Altın Kural
İspanya	Harcama Kuralı (2011), Denk Bütçe Kuralı (2006) ve Borç Kuralı (1992)	Uluslararası Antlaşmalar ve Yasalar	Merkezi Hükümet ve Yerel Yönetimler	AB kuralları bağlayıcıdır.
İtalya	Denk Bütçe Kuralı (2014) ve Borç Kuralı (1992)	Uluslararası Antlaşmalar ve Anayasa	Merkezi Hükümet	AB kuralları bağlayıcıdır.
Japonya	Denk Bütçe Kuralı (1947) ve Harcama Kuralı (2010)	Yasalar ve Siyasi Taahhüt	Merkezi Hükümet	Altın Kural
Portekiz	Denk Bütçe Kuralı (2015) ve Borç Kuralı (1992)	Uluslararası Antlaşmalar ve Yasalar	Merkezi Hükümet ve Yerel Yönetimler	AB kuralları bağlayıcıdır.
Rusya	Denk Bütçe Kuralı (2007) ve Harcama Kuralı (2013)	Yasalar	Merkezi Hükümet	Petro gelirleri hariç bütçe açığının en fazla GSYİH'nin 4,7'si olması hedeflenmektedir.
Yeni Zelanda	Denk Bütçe Kuralı ve Borç Kuralı (1994)	Yasalar	Merkezi Hükümet	Mali Sorumluluk Yasası yürürlüktedir.
Yunanistan	Denk Bütçe Kuralı (2014), Harcama Kuralı (2011) ve Borç Kuralı (1992)	Uluslararası Antlaşmalar ve Yasalar	Merkezi Hükümet	AB kuralları bağlayıcıdır.

Kaynak: Güler, 2017: 104.

2. 1. Vergi Kaçak ve Kayıpları

Vergi gelirlerinin hedeflenen hasılatın altında kalması vergi kaçak ve kayıplarından kaynaklanmaktadır. Vergi doğuran olay neticesinde ortaya çıkan verginin çeşitli nedenlerle tahsil edilememesine vergi kaybı denilmektedir. Vergi gelirlerindeki aşınma vergi kaçırma ve

vergiden kaçınma ile ortaya çıkmaktadır (Savaşan ve Odabaş, 2005: 3). Vergi mükelleflerinin yasadışı yolları kullanarak gelirlerini beyan etmemeleri veya eksik beyan etmelerine vergi kaçırma denilmektedir. Vergi kaçırma, yaygın olarak, gelirin düşük beyanı ve eksik faturalama yoluyla ortaya çıkmaktadır (OECD, 2017: 6). Vergi kaçakçılığının ampirik analizinde araştırmaların büyük bir kısmı geçmişteki kaçınma ya da kaçırma yönelik tutumlar hakkında yapılan anket ve dolaylı ölçme yöntemlerine dayanmaktadır. Bu bağlamda, vergi kaçırma ve vergiden kaçınma birbirine karıştırılmaması gereken iki önemli husustur. Vergi kaçırma yasadışı yollardan daha az vergi ödemek istenmekteyken, vergiden kaçınmada yasal yollarla vergiyi doğuran olayın gerçekleşmesinin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Her iki durumda da vergi geliri azalarak devlet vergi kaybına uğramaktadır (Clotgelter, 1983: 364).

Bir ülkedeki sosyo-kültürel yapı, medeni hal, eğitim ve gelir düzeyi, vergi denetimleri, cezaların caydırıcılığı, toplumun kaçakçılığa bakışı gibi unsurlar vergi kaçak ve kayıplarını etkileyen faktörler arasında yer almaktadır (Orkunoğlu, 2007: 1). Vergi denetim standartlarının sağlanamaması ve vergi bilincinin düşük olması beyana dayalı vergilerde stopaj yöntemi ile kesilen vergilere göre daha fazla vergi kaçak ve kaybı ortaya çıkarmaktadır. Aşağıda, **Tablo 2**’de, vergi türleri itibariyle 2017 yılı inceleme sonuçları yer almaktadır. Tabloya göre tutar itibariyle en büyük matrah ve vergi farkı Katma Değer Vergisi (KDV)’de ortaya çıkmaktayken, oran itibariyle en büyük fark Özel Tüketim Vergisi (ÖTV)’de ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, KDV’nin hem mal hem de hizmetler üzerinden tahsil edildiği; fakat ÖTV’nin sadece mallar üzerinden tahsil edildiği ve ÖTV’deki matrah ve vergi farkının tutar itibariyle düşük olduğu düşünüldüğünde ÖTV’deki vergi kaçak ve kaybının kolaylıkla telafi edilebileceği belirtilmelidir. Gelir üzerinden alınan kişisel gelir vergisinde matrah farkı yüzde 97,1’ken, kurumlar vergisinde matrah farkı yüzde 21,8’dir. Bu durum, Türk vergi sisteminin yumuşak karnını oluşturan gelir üzerinden alınan vergiler için mücadele edilmesi gereken ciddi bir sorundur.

Tablo 2: Vergi Türleri İtibariyle 2017 Yılı İnceleme Sonuçları

Vergi Türü	Faal Mükellef Sayısı	İncelenen Mükellef Sayısı	Rapor Sayısı	Bildirilen Matrah	Tarh Edilen Vergi	Bulunan Matrah Farkı	Bulunan Vergi Farkı	Matrah Fark (%)
Gelir Vergisi	1877128	661	995	30204542	7934967	29276238	7811320	97,1
Kurumlar Vergisi	759242	240	339	75744575	4623881	16468127	4522137	21,8
Katma Değer Vergisi	2583610	1049	1415	4.623E+09	24100084	105211516	19706425	2,3
Özel Tüketim Vergisi	v.y.	130	150	70110	2283009	3222627	2250932	4761
Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	4397	8	11	v.y.	31352	328615	29554	v.y.
Veraset ve İntikal Vergisi	v.y.	1	2	v.y.	11075	117000	11075	v.y.
Damga Vergisi	252233	59	86	9414906	1242139	91079655	1242534	971
Geçici Vergi	v.y.	273	437	25937400	3228431	21917396	3301540	84,7
Diğerleri	4724851	3795	3929	521081686	4754381	234131683	4877568	45
TOPLAM	10201461	6216	7364	5.286E+09	48209319	501752857	43753084	9,5

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) 2017 Yılı Faaliyet Raporu, 2017: 97-144. (www.gib.gov.tr). **Not:** v.y.: veri yok.

2.3. Kayıtdışı Ekonomi

Lemieux (2007: 7) yeraltı ekonomisi/piyasası (underground economy/market) veya yasadışı ekonomi/piyasa (illegal economy/market) olarak adlandırdığı kayıtdışı ekonomiyi, ürün ve hizmetlerin yasadışı yollarla üretildiği, değiştirildiği ve tüketildiği ekonomi/piyasa olarak tanımlamaktadır. Bu ürün ve hizmetlerin alım, satım ve tüketimi yasalarla yasaklanabildiği gibi konusu itibariyle de yasalara aykırı olabilmektedir. Schneider ve Williams (2013: 21) vergi yükü arttığı zaman kayıtdışı istihdamın arttığını ve vergi gelirlerinin azaldığını, netice itibariyle hükümetin gelirini arttırmak için vergi oranlarını yükselttiğini ve bu durumun ikinci bir etkiyle kayıtdışı ekonominin büyümesine yol açtığını belirtmektedir. Yazarlar, doğru iktisat ve vergi politikaları takip edildiğinde bu geri besleme etkisinin tersine döneceğini söylemektedir.

Spiro (2005: 182) kayıtdışı ekonominin varlığı durumunda optimal vergi politikasının ne olması gerektiğini sorgulamış ve gelir ve tüketim vergilerinin bileşimi gibi vergi bileşimlerine (tax mix) işaret etmiştir. Tüketim vergileri gelir vergilerine göre kayıtdışı ekonomiyi daha az özendirir. Bunun nedeni, tüketim vergilerinin gelir vergisine göre iki önemli üstünlüğünün bulunmasıdır. Bunlar, tüketim vergilerinin büyümeyi baskılamaması ve kolay uygulanabilmesidir. Tüketim vergileri içinde KDV (multi-stage tax) ve perakende satış vergileri (single-stage tax) karşılaştırıldığında KDV'nin aşamalı yapısından dolayı vergi kaçakçılığının daha sınırlı olduğu gözlenmektedir.

Aşağıda, **Tablo 3**’de, Türkiye’de kayıtdışı ekonominin tahmini büyüklüğü gösterilmektedir. Türkiye’de 2001 yılında tahmini kayıtdışı ekonomi yüzde 59,4’ken, 2010 yılında yüzde 30,3 ve 2016 yılında yüzde 27,3’tür. Bu oran, AB ortalamasının üzerinde olmasına karşılık son dönemde AB’ye üye olan ülkelere yakındır.

Tablo 3: Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğü, 2001 – 2016 (Milyon ₺)

Yıllar	Dolanımdaki Para	Hesaplanan Dolanımdaki Para	Sıfır Vergi Oranında Hesaplanan Dolanımdaki Para	İllegal Para	Paranın Gelir Hızı	Kayıtdışı Ekonomi	Yüzde
2001	939904850	2116734610	1558187655	558546955	25.6	14275533265	59.4
2002	1295682350	3317710671	2435715837	881994834	27.0	23857552801	68.1
2003	1782164458	4462009322	3246762324	1215246998	25.5	31011213806	68.2
2004	2579470341	5646250688	4121221635	1525029053	21.7	33051033414	59.1
2005	3531057629	6753286155	4868183998	1885102157	18.4	34644083968	53.4
2006	6498796272	8110966018	5860159636	2250806382	11.7	26266261443	34.6
2007	6976828505	9194623894	6635532472	2559091422	12.1	30927672401	36.7
2008	8026300798	10604456489	7666104660	2938351829	11.8	34798148266	36.6
2009	9329788403	10555907982	7609347678	2946560304	10.2	30083975908	31.6
2010	11520984966	12387528644	8895289923	3492238721	9.5	33306784455	30.3
2011	14590965529	15127819028	10857179101	4270639927	8.9	37982858926	29.3
2012	16125440878	16581419784	11913327029	4668092755	8.8	41014362409	28.9
2013	19873312388	18608009270	13362119443	5245889827	7.9	41371194238	26.4
2014	23669805673	21227710462	15302239238	5925471224	7.4	43763426861	25.0
2015	28824054698	24333645801	17511903033	6821742768	6.8	46212779862	23.7
2016	33734342570	32644621351	23428922572	9215698779	6.1	56008012509	27.3

Kaynak: Güler ve Toparlak, 2018: 217.

Güler ve Toparlak (2018: 18)’ın Türkiye’de kayıtdışı ekonominin vergi politikalarının sürdürülebilirliği üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında üç önemli sonuca ulaşılmaktadır: i) Gelişmiş ülkelerde kayıtdışı ekonominin tahmini boyutunun gelişmekte olan ülkelere nispeten daha düşük olduğu gözlenmektedir. ii) Geleneksel inanın aksine vergi sistemleri (dolaylı ve dolaysız vergi ayırımında) ile kayıtdışılık arasında herhangi bir bağlantı görülmemektedir. Farklı bir anlatımla, dolaylı vergilerin kayıtdışılığı azalttığı tezi gerçeği yansıtmamaktadır. iii) Nüfusla kayıtdışı ekonomi arasındaki bağlantının ılımlı ve sınırlı olduğu belirtilmelidir.

2.4. Vergi Harcamaları

Vergi harcamaları konusundaki çalışmaların son dönemde yoğunlaşması bütçe ve vergi politikası üzerindeki olumsuz etkisinden kaynaklanmaktadır. Vergi harcamaları önce ABD’de tartışılmış ve nihayetinde diğer ülkelerin vergi politikası içerisinde de yer almaya başlamıştır (OECD, 2010: 14). Küresel normlar dikkate alındığında vergi harcaması, ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşabilmek için vergiden vazgeçilmesi yoluyla devleti gelir kaybına uğratan ve vergisel sorumluluk ve yükümlülükleri azaltan veya ortadan kaldıran kanunlar, düzenlemeler ve uygulamalar olarak tanımlanmaktadır (Vergi Harcamaları Raporu, 2016: 5). Bu tanım, vergi harcamasının devlet açısından vergi kaybı anlamına gelirken, vergi mükellefi açısından vergisel yükümlülüklerinin hafiflemesi veya ortadan kalkması anlamına geldiğini göstermektedir. Vergi harcaması yardımlar, vergi istisna ve muafiyeti, vergi oranlarındaki indirimler, vergilerin ertelenmesi ve vergi indirimleri şeklinde ortaya çıkmaktadır (OECD, 2010: 12). Aşağıda, **Tablo 4**’te, Türkiye’de 2016 yılı vergi harcamaları gösterilmektedir. Türkiye’de, 2016 yılında, vergi harcamalarının vergi gelirlerine oranı yüzde 22,5’dir. Bu oranın SGK açıklarını kapatmak için vergi gelirlerinden ayrılan yüzde 19’luk paydan daha yüksek olduğu belirtilmelidir. Kişisel gelir vergisinden yapılan vergi harcamalarının oranı yüzde 41,7 ile vergi harcamaları içerisinde en yüksek paya sahiptir. Gelir vergisini yüzde 35,2’lik payla BSMV, yüzde 24,9’luk payla kurumlar vergisi ve yüzde 19,9’luk payla KDV takip etmektedir.

Tablo 4: Türkiye’de 2016 Yılı Vergi Harcamaları

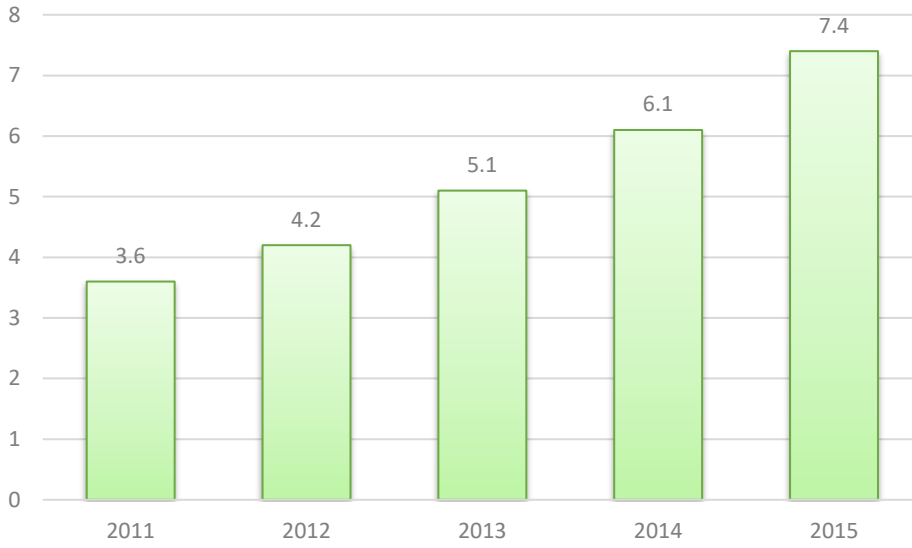
Vergiler	Vergi Harcaması (Milyon ₺)	Vergi Tahsilatı (Milyon ₺)	Vergi Harcaması/Vergi Tahsilatı (Yüzde)
Gelir Vergisi	40.319	96.605	41,7
Kurumlar Vergisi	10.707	42.970	24,9
Katma Değer Vergisi	24.685	130.823	18,9
Özel Tüketim Vergisi	13.346	120.402	11,1
Motorlu Taşıtlar Vergisi	587	9.986	5,9
Banka ve Sigorta M.V.	3.893	11.068	35,2
Özel İletişim Vergisi	368	4.976	7,4
GENEL TOPLAM	93.905	416.830	22,5

Kaynak: Vergi Harcamaları Raporu, 2017: 55-104 ve Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporu, 2017: 72

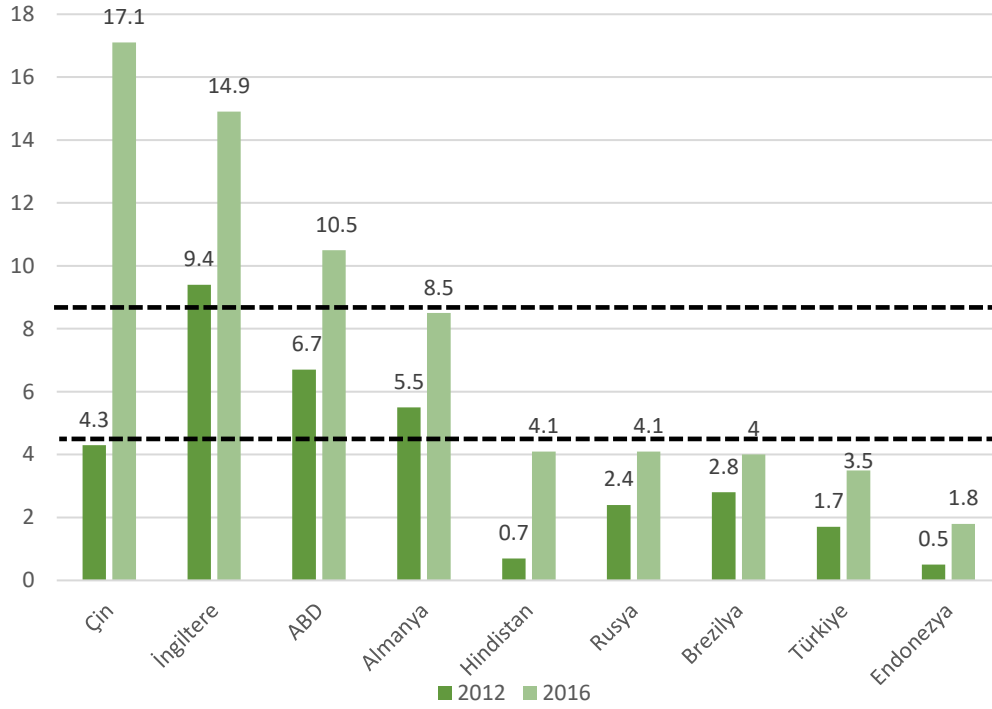
2.5. Elektronik Ticaret

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı dönüşümün neden olduğu elektronik ticaret (e-ticaret) alışkanlıkları değiştiren güçlü bir akımdır ve hızla yaygınlaşmaktadır. 1970’lerde e-ticaret kavramı sadece ticari belgelerin elektronik ortamda değişimini ifade etmekten, endüstrinin

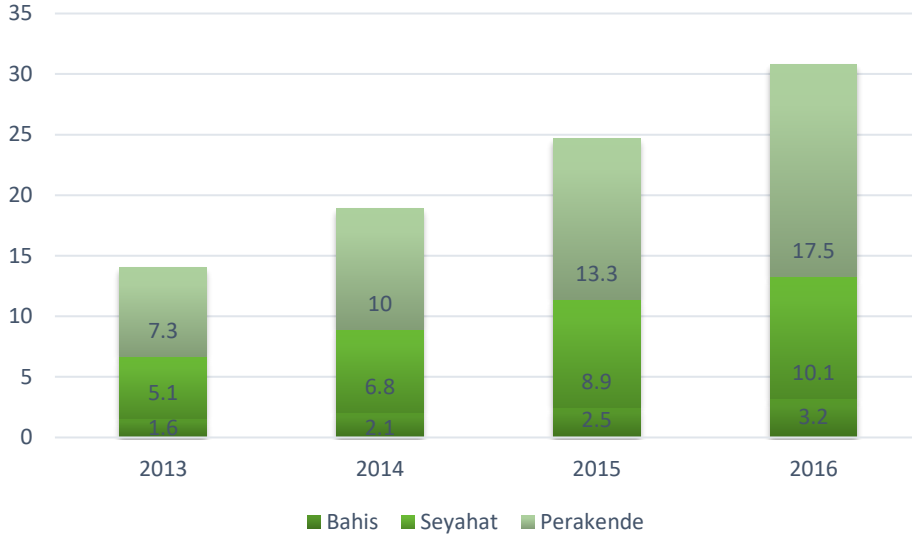
gelişmesiyle birlikte e-ticaret kavramı ticari ürün ve hizmetlerin web üzerinden pazarlanması anlamında kullanılmaktadır (Nanehkaran, 2013: 190). E-ticaret, ticari amaçlar için tasarlanmış bilgisayar ağları üzerinden mal ve/veya hizmetlerin satış ve alımı anlamına gelmektedir (WTO, 2013: 1). İlk e-ticaret 1998 yılında ABD ve bazı Avrupa ülkelerinde görülmüştür. E-ticaret profesyonel olmayan web sitelerinde başlamış ve başta ABD olmak üzere Avrupa’da ve Doğu Asya’da hızla yaygınlaşmıştır (Nanehkaran, 2013: 190).

Yukarıda, **Şekil 1**'de, dünyada e-ticaretin toplam ticaret içindeki payı gösterilmektedir. İlk e-ticaretin 1998 yılında ABD ve bazı Avrupa ülkelerinde başlamasına karşılık 2011 yılında e-ticaretin dünya ticaretinden aldığı pay sadece yüzde 3,6'dır. Bu pay, 2015 yılına kadar düzenli bir şekilde artmış ve 2015 yılında yüzde 7,4 olmuştur. Bu oran dünya ortalamasını göstermekteyken ülkelerin e-ticaret konusunda homojen bir yapıya sahip olmadıkları ve bu oranın son derece düşük olduğu belirtilmelidir.

Yukarıda, **Şekil 2**'te, ülkelere göre e-ticaretin toplam perakende içindeki payı gösterilmektedir. Dünyada e-ticaretin perakende sektörü içindeki payı 2012 yılında ortalama yüzde 4,2'ye, 2016 yılında yüzde 8,5'tir. 2016 yılında e-ticaretin en çok geliştiği ülkeler yüzde 17,1 ile Çin, yüzde 14,9 ile İngiltere ve yüzde 10,5 ile ABD'dir. Çin'de 2012 yılında e-ticaretin perakende sektörü içindeki payı yüzde 4,3'ken, 2016 yılında yüzde 17,1'e yükselmiştir. Bu ciddi artışın Çin ekonomisinin büyümesine paralel geliştiği göz önüne alındığında e-ticaret ile Çin ekonomisinin büyümesi arasındaki ilişki göze çarpmaktadır. E-ticarette tarafların belirlenmesindeki zorluktan dolayı mal ve hizmetlerin vergilendirilmesinde bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Satıcı ve alıcı farklı ülkelerde yer almaktayken, teslimat üçüncü bir ülkede gerçekleştirilebilmektedir. E-ticaretin izini sürmek zor olduğundan vergi mükellefi olarak alıcıdan ziyade satıcı dikkate alınmaktadır (Satapathy, 1998: 1068).

Yukarıda, **Şekil 3**'te, Türkiye’de e-ticaretin pazar hacmi gösterilmektedir. Türkiye’de e-ticarette en yüksek pay perakende sektörüne aitken, onu seyahat ve bahis takip etmektedir. Türkiye’de e-ticaretin pazar payı 2013’ten 2016’ya kadar ciddi bir artış göstermiştir. 2013’ten 2016’ya e-ticarette perakende payı yüzde 34 artış gösterirken, seyahat ve bahis sektörlerinin payı yüzde 26 artış göstermiştir. 2016 yılında perakende sektörünün e-ticaretten aldığı pay yüzde 17,5 iken, seyahat sektörünün payı yüzde 10,1 ve bahislerin payı yüzde 3,2’dir.

2.6. Vergi Rekabeti

Vergi rekabeti; hükümetlerin yabancı yatırımları, finansal sermayeyi ve vasıflı işgücünü ülkelerine çekmek ve yerel mali piyasaları güçlendirmek için vergi oranlarında indirim gitmesidir (Talpoş ve Crâşneac, 2010: 40-41). Vergi rekabeti kavramı kamusal hizmetlerin yerleşmesi fikrine paralel olarak 1956 yılında Charles Tiebout tarafından ortaya atılmıştır. Tiebout (1956), ayakla oy verme modelinde vergi mükelleflerinin kamu hizmetlerinin etkin ve vergi oranlarının düşük olduğu yerlere göç ederek yerleşeceklerini öne sürmektedir. Farklı bir ifadeyle, vergi yönetimleri vergi mükelleflerine düşük vergi oranları sunarak kendi vergilendirme alanlarına çekmeyi ve vergi gelirlerini arttırıp kamusal hizmetlerin maliyetini azaltmayı amaçlamaktadırlar (Mitu, 2009: 67).

Vergi rekabeti oldukça eski bir kavram olmasına karşın küreselleşmeyle birlikte politik ve akademik olarak vergi rekabetine ilgi artmıştır (Genschel ve Schwarz, 2011: 340). Küreselleşme ve yeni iletişim teknolojileriyle mal, emek ve sermayenin uluslararası dolaşım

maliyeti azalmaya başlamıştır. Bu durumda, vergi yönetimleri vergi politikalarını zorla uygulamaktan ziyade vergi rekabeti yapmak zorunda kalmışlardır (Genschel ve Schwarz, 2011: 340). Ampirik çalışmalar ortalama vergi oranlarındaki yüzde 1’lik bir azalmanın yüzde 3,7 oranında yabancı yatırımları artırdığını göstermektedir (Balıkçioğlu vd., 2016: 776).

2.7. Vergi Afları

Martin ve Camarda (2017: 2), vergi aflarının faydasını kısa dönemde vergi gelirlerinin artması, orta vadede vergi uyumunun iyileştirilmesi ve ülkeden çıkan sermayenin yeniden ülkeye kazandırılması ve yatırımların teşvik edilmesi şeklinde sıralamaktayken; vergi affının maliyetlerini ise kara paranın aklanması ve terörizmin finansmanı, düzenli vergi ödeyen mükelleflerin motivasyonunun kırılması ve bilgiye ulaşımın engellenmesi şeklinde saymaktadır. Bayer, Oberhofer ve Winner (2015: 70), ABD’nin 1981 – 2011 yılları arasında çıkardığı vergi aflarını dikkate alarak vergi aflarının nedenlerini araştırmışlardır. ABD’de 1981-1989 döneminde 33, 1990-1999 döneminde 18 ve 2000-2011 döneminde 65 vergi affı çıkarılmıştır. Yazarlar, vergi aflarının hükümetlerin mali gereksinimlerinden ve vergi mükelleflerinin gelecekteki afla ilgili beklentilerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Ancak yazarlar, bu afların çoğu zaman programın maliyetini dahi karşılamadığını belirtmektedir.

Buyrukoğlu (2016: 161) vergi kaçakçılığının vergi ahlakı bakımından kabul edilemez olduğunu; fakat devletin yapmış olduğu düzenlemelerin vergi ahlakına uygun olduğunu belirtmekle birlikte kamusal regülasyonların mükelleflerin vergi bilincini kırarak vergi gelirlerinin aşınmasına yol açtığını söylemekte ve Türkiye’de vergi yargısının ağır yükü ve vergi denetimlerinin yetersizliğinin vergi aflarına kapı araladığını belirtmektedir. Türkiye’de Cumhuriyetin ilk yıllarından bugüne 34 vergi affı çıkartılmıştır. Bu afların 8 tanesi 2000 sonrasında ve ortalama 2,5 yılda bir vergi affı çıkarılmaktadır. Türkiye’de ekonomik istikrarsızlık, sermaye yetersizliği, vergi gelirlerinin çabuk ve hızlı tahsili ve doğal afetler gibi nedenlerle ortalama 2,5 yılda bir çıkartılan vergi af kanunları vergi mükelleflerinin motivasyonunu kırmaktadır. Bu bağlamda, vergi aflarının vergi politikasının bir parçası olduğu ve ciddiyetle uygulanması gerektiği belirtilmelidir. 19 Ağustos 2016 tarihinde çıkarılan 6736 sayılı Bazı Alacakların Yapılandırılmasına İlişkin Kanun yabancı varlıkların ülkeye yeniden kazandırılmasını amaçlamaktadır. Aşağıda, **Tablo 5**’te, 1924’ten 2017’ye kadar çıkarılan vergi af kanunları takip edilebilmektedir.

Tablo 5: Türkiye'de Çıkarılan Vergi Af Kanunları

Sıra No	Kanunların Çıkarılma Tarihleri	Af Kanunlarının Kapsamı
1	17 Mayıs 1924	İlk Vergi Affı
2	5 Ağustos 1928	Elviyeyi Selased Vergilerinin Sureti Cibayetine Dair Kanun
3	15 Mart 1934	4530 Sayılı Varlık Vergisinin Bakayasının Terkinine Dair Kanun
4	4 Temmuz 1934	2566 Sayılı Vergi Bakayasının Tasfiyesine Dair Kanun
5	29 Haziran 1938	3568 Sayılı Arazi Vergisinin Mali Yıl Sonuna Kadar Olan Bakiyesinin Terkinine Dair Kanun
6	13 Haziran 1946	4920 Sayılı Devlet Orman İşletmelerinin Bazı Vergilerden Muaf Tutulması Hakkındaki Kanun
7	21 Ocak 1947	5050 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Artıklarının Silinmesi Hakkında Kanun
8	26 Ekim 1960	113 Sayılı Af Kanunu
9	28 Aralık 1961	281 Sayılı Vergi Cezaları Gecikme Zamlarının Tecil ve Tasfiyesine Dair Kanun
10	23 Şubat 1963	218 Sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun
11	13 Haziran 1963	252 Sayılı Spor Kulüplerinin Vergi Borçlarının Bir Defaya Mahsus Olmak Üzere Affı Hakkında Kanun
12	5 Eylül 1963	325 Sayılı Kamu İktisadi Teşebbüslerinin 1960 ve Daha Önceki Yıllarına Ait Bir Kısım Vergi Borçlarının Tasfiyesi Hakkında Kanun
13	16 Temmuz 1965	691 Sayılı Belediyelerin ve Belediyelere Bağlı Müessese ve İşletmelerin Bir Kısım Borçlarının Hazinece Terkin ve Tahkimi Hakkında Kanun
14	3 Ağustos 1966	780 Sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun
15	28 Şubat 1970	1319 Sayılı Emlak Vergisi Kanunuyla Getirilen Af
16	15 Mayıs 1974	1803 Sayılı Cumhuriyet'in 50. Yılı Nedeniyle Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun
17	20 Mart 1981	2431 Sayılı Tahsilâtın Hızlandırılması ve Beyan Dışı Kalmış Servet Unsurlarıyla Vesikasız Emtianın Beyanına İlişkin Kanun
18	2 Mart 1982	2431 Sayılı Kanuna İlave
19	22 Şubat 1983	2801 Sayılı Bazı Kamu Alacaklarının Özel Uzlaşma Yolu ile Tahsili Hakkında Kanun
20	4 Şubat 1985	Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında 3239 Sayılı Kanunun Geçici Dördüncü Maddesi
21	3 Aralık 1988	3505 Sayılı Kanunun Geçici Birinci Maddesi
22	28 Aralık 1988	3512 Sayılı Kanun
23	15 Aralık 1990	3689 Sayılı Kanunun Geçici Birinci Maddesi
24	21 Şubat 1992	3787 Sayılı Kanun
25	5 Eylül 1997	400 Sayılı Tahsilât Genel Tebliğ
26	22 Temmuz 1998	4369 Sayılı Kanun
27	6 Şubat 2001	414 Sayılı Tahsilât Genel Tebliğ
28	7 Mart 2002	4746 Sayılı Kanun ile Emlak Vergisiyle İlgili Af Düzenlemesi
29	27 Şubat 2003	4811 Sayılı Vergi Barışı Kanunu
30	22 Kasım 2008	5811 Sayılı Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Kanun
31	25 Şubat 2011	6111 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
32	29 Mayıs 2013	6486 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (İkinci Varlık Barışı)
33	10 Eylül 2014	6552 Sayılı İş Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması ile Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun
34	19 Ağustos 2016	6736 Sayılı Bazı Alacakların Yapılandırılmasına İlişkin Kanun

3. Vergi Gelir Güvenliğinin Sağlanmasına Yönelik Geliştirilen Mekanizmalar

Kamu harcamalarının temel finansman kaynağı vergilerdir. Fiyat istikrarının olmadığı özellikle gelişmekte olan ülkelerde verginin tarhi ile tahsili arasında geçen sürenin uzaması Olivera-Tanzi etkisi olarak bilinen vergi gelirlerinin aşınmasına sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda, vergi gelirlerinin düzenli ve sürekli olarak tahsil edilmesi kadar hızlı ve maliyetsiz olarak tahsil edilmesi de önem taşımaktadır. Türkiye’de vergi gelirlerinin hızlı ve maliyetsiz bir şekilde tahsil edilmesi için bazı mekanizmalar geliştirilmiştir. Bu mekanizmalar geçici vergi, stopaj, rüçhan hakkı, beyannameler ve vergi inceleme ve denetimleridir.

3.1. Geçici (Peşin) Vergi ve Stopaj

Geçici (peşin) vergi yıllık olarak alınan gelir ve kurumlar vergisinin hesap döneminin sonu beklenmeden belirli dönemler itibariyle peşin olarak tahsil edilmesidir. Geçici vergiyle vergi gelirlerinin enflasyon karşısında erimesini önlemek amaçlanmaktadır. Türkiye’de geçici vergi Ocak-Mart, Nisan-Haziran, Temmuz-Eylül ve Ekim-Aralık ayları olmak üzere dört defa alınmaktadır. Stopaj (kaynaktan kesme) yönteminde ise verginin tarh işlemi vergi yönetimi tarafından değil, vergi mükellefinin yanında çalıştığı işveren tarafından mükellef adına yapılmaktadır. Ücretler dışındaki gelir kalemlerinden elde edilen gelirler mükellef tarafından beyan edilmektedir. Ücretliler ise stopaj yöntemiyle vergilendirilmektedir. Bu durumda, vergi gelir güvenliği açısından ücret gelirlerinin vergi dışı kalmasının önüne geçilmektedir. Bu durumun doğal sonucu ise gelir vergisinin ücretliler üzerinde kalmasıdır. Aşağıda, **Tablo 6**’da, 1990-2017 yılları arasında Türk vergi sisteminin gelişimi gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde gelir vergisi içerisinde ücretlilerin payının giderek arttığı gözlenmektedir. 2005 yılında kişisel gelir vergisinin yüzde 9,5’ini ücretliler oluşturmaktayken, diğerleri yüzde 10,8’ini oluşturmaktadır. 2017 yılında ise ücretlilerin payı yüzde 13,2 ve diğerlerinin payı yüzde 9,5’dir. 2017 yılında geçici verginin kurumlar vergisi içindeki payı yüzde 7,2 iken, diğerlerinin payı yüzde 0,7’dir. Bu veriler ışığında geçici vergi ve stopajın vergi gelir güvenliğini sağlamada önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 6: Türk Vergi Sistemi, 1990-2017 (Yüzde)

Vergi/Yıl/Pay	1990			1995			2000			2005			2010			2011			2012			2013			2014			2015			2016			2017		
	VG	GSYH	En	VG	GSYH	En	VG	GSYH	En	VG	GSYH	En	VG	GSYH	En	VG	GSYH	En	VG	GSYH	En	VG	GSYH	En	VG	GSYH	En	VG	GSYH	En	VG	GSYH	En			
Gelir Vergisi	41,0	4,7	1,2	30,4	4,2	0,8	23,7	3,4	0,4	20,3	3,5	1,0	21,0	4,5	0,5	21,4	4,6	1,2	22,0	4,9	1,8	21,4	5,0	1,2	22,7	5,2	1,4	22,7	5,4	1,3	23,4	3,3	1,5	18,5	3,6	1,0
1.1. Ücretliler	vy	vy	vy	vy	vy	vy	vy	vy	vy	9,5	1,1	2,7	1,7	2,5	1,1	12,4	2,7	2,1	12,5	2,9	1,6	13,3	3,1	1,4	13,2	3,1	1,3	15,0	2,8	1,3	11,7	3,1	1,2			
1.2. Diğer	vy	vy	vy	vy	vy	vy	vy	vy	0,8	2,1	0,3	9,2	2,0	9,4	2,1	9,5	2,1	1,4	8,9	2,1	0,8	9,4	2,2	1,3	9,5	2,3	1,4	8,4	0,5	0,1	6,8	0,5	0,2			
Kurumlar Vergisi	10,2	1,2	0,4	9,5	1,3	0,9	10,9	1,4	0,9	10,8	1,2	9,7	10,7	1,3	1,5	10,1	2,3	1,1	8,6	2,0	0,2	8,8	2,0	1,0	8,0	1,9	0,5	8,9	1,6	2,3	7,8	1,8	1,4			
2.1. Geçici Vergisi	vy	vy	vy	vy	vy	vy	vy	vy	9,7	1,7	0,3	9,2	1,9	0,7	1,9	9,1	2,1	0,2	7,7	1,8	0,1	8,2	1,9	0,2	7,5	1,8	0,5	8,2	1,4	0,2	7,2	1,8	0,2			
2.2. Diğer	vy	vy	vy	vy	vy	vy	vy	vy	0,6	0,1	0,3	0,5	0,1	0,6	0,3	1,0	0,2	0,4	0,9	0,2	0,1	0,6	0,1	0,4	0,5	0,1	0,2	0,8	0,2	1,2	0,7	0,1	0,1			
Katma Değer Vergisi	27,2	3,1	1,3	22,7	4,5	1,0	31,0	5,0	1,7	32,9	5,9	1,1	32,2	6,9	1,7	32,5	7,3	1,9	33,7	7,9	1,9	32,5	7,5	1,5	33,0	7,9	1,5	31,8	5,1	1,6	24,0	5,0	2,7			
Dahilde Alınan KDV	16,9	1,9	1,1	19,6	2,7	0,9	26,7	2,7	1,2	31,6	3,1	0,6	36,7	3,6	1,0	16,8	3,8	1,5	16,6	3,9	1,4	16,5	3,8	1,7	17,0	4,0	1,7	17,3	2,1	1,4	9,7	1,9	0,9			
İthalde Alınan KDV	10,4	1,2	1,5	13,8	1,8	1,1	14,2	2,3	1,7	15,8	2,3	1,4	15,3	2,7	1,9	15,8	3,5	1,9	17,1	4,0	2,4	16,0	3,7	1,6	16,0	3,9	1,3	14,5	3,0	0,2	14,3	3,1	1,8			
Özel Tüketim Vergisi	vy	vy	vy	vy	vy	vy	vy	vy	2,5	1,5	2,4	5,6	2,2	5,3	2,2	22,6	5,1	1,3	23,3	5,5	1,8	22,8	5,2	1,6	22,9	5,5	1,4	22,9	4,6	1,2	23,2	4,5	0,9			
Özel İletişim Vergisi	vy	vy	vy	vy	vy	1,5	0,2	?	2,6	0,5	3,7	1,8	0,4	0,2	1,4	0,3	0,1	1,2	0,3	0,2	1,2	0,3	0,2	1,0	0,2	0,2	1,0	0,2	0,4	0,8	0,1	1,4				
Motorlu Taşıtlar Vergisi	0,5	0,1	0,0	0,7	0,1	0,0	0,1	1,0	0,4	1,8	0,2	2,2	0,5	2,8	0,5	2,1	0,5	1,3	2,0	0,5	0,9	2,0	0,5	1,9	0,5	1,3	1,9	0,4	1,0	1,9	0,4	0,5				
Gümrük Vergileri	2,3	0,3	0,7	0,4	1,3	0,4	1,1	0,2	1,2	0,2	0,8	1,4	0,3	2,1	0,4	1,7	0,4	1,3	1,5	0,4	0,4	1,6	0,4	1,8	0,4	1,8	1,7	0,3	2,1	0,4	2,2					
Damga Vergisi	3,3	0,4	1,0	0,7	0,4	1,1	0,4	1,1	0,3	0,9	0,2	2,2	0,5	2,5	0,5	2,4	0,5	1,5	2,6	0,6	0,6	2,6	0,6	2,6	0,6	2,6	0,6	2,6	0,5	2,6	0,5	0,0				
Harçlar	2,6	0,3	1,3	0,4	1,7	0,3	1,2	0,5	2,4	0,4	3,0	0,7	3,3	0,7	1,0	3,0	0,7	1,8	3,6	0,8	3,0	3,7	0,9	3,7	0,9	3,7	3,4	0,7	3,4	0,4	3,4	0,6	0,5			
Vergi Gelirleri	1,0	11,4	1,1	13,8	1,1	15,9	1,1	20,3	1,1	21,9	1,1	21,5	1,1	21,9	1,1	1,0	22,4	1,3	1,0	23,5	1,5	1,0	22,9	1,0	23,8	1,3	1,0	17,7	1,2	1,0	17,4	1,1				

Kaynak: Güler, 2016: 134. **Not:** 1) Ücretliler için muhtasar beyanname özetleri dikkate alınmıştır. Muhtasar beyanname özetleri 2004'ten itibaren düzenli yayınlandığı için hesaplamalar 2005'ten itibaren yapılmıştır. 2) Kendi hesaplamalarımızla uyumlayan esneklik verileri düzeltilmiştir. 3) 2000 öncesi hesaplamalarda GSMH dikkate alınmıştır.

3.2. Rüçhan hakkı

Rüçhan hakkı, kamu alacağını güvence altına almak için getirilen tedbirlerden biri olarak vergi gelir güvenliğini sağlamada yardımcı bir mekanizmadır. Devletin alacaklı olarak bulunduğu bir haciz işleminde haczedilen malların tüm borçları karşılamaya yetmemesi durumunda kamu alacağına öncelik verilmektedir. AATUHK 21. maddesi “üçüncü bir kişi tarafından İcra ve İflas Kanunu hükümlerine göre haczedilen mallar paraya çevrilmeden evvel, o mal üzerine amme alacağı için de haciz konulursa bu alacak da hacze iştirak eder ve aralarında satış bedeli garameten taksim olunur” demektedir. “Garameten taksim” lafzı ile haczedilen malın borcu karşılamadığı takdirde, haczin alacaklıların payları nispetinde paylaşılmasını ifade etmektedir (Gerçek, 2010: 159). Rehinli alacaklar ve kamu alacakları tüm alacaklara göre önceliklidir. Bununla birlikte, bu durumun bazı istisnaları vardır. Bu istisnalar AATUHK madde 21/e göre “Gümrük resmi, bina ve arazi vergisi gibi eşya ve gayrimenkulün aynından doğan amme alacakları o eşya ve gayrimenkul bedelinden tahsilinde rehinli alacaklardan evvel gelir.” ifadesi yer almaktadır.

3.3. Beyannameler (Ba-Bs Formları)

Vergi Usul Kanunu (VUK)’nun 148., 149. ve mükerrer 257. maddelerinin Maliye Bakanlığına verdiği yetkiye dayanarak, 350 sıra numaralı VUK Genel Tebliğine göre Ba-Bs formları bilanço esasına göre defter tutan mükelleflerin haddi aşan mal ve hizmet alım satımlarını bildirmede kullanılır (Şanver ve Oktar, 2013: 8). Kayıtdışı ekonomiyle mücadelede kullanılan araçlardan bir tanesi olan Ba-Bs formları vergi gelir güvenliğini sağlamaktadır. Mükellefler, vergi güvenlik önlemleri içinde yer alan Ba ve Bs bildirimlerinin etkili olduğunu düşünmektedirler. Ayrıca, mükelleflerin işlemleri kayıt altına alınarak çapraz kontrollerle denetim etkinleştirilmektedir (Şanver ve Oktar, 2013: 21).

3.4. Vergi İnceleme ve Denetimleri

Vergi denetimi, vergi kanunlarına bağlı olarak vergi ödevlerinin yerine getirilip getirilmediğinin ve vergi mükellefi tarafından ödenmesi gereken borcun zaman ve tutar bakımından doğruluğunun tespiti için gerekli teknik ve yöntemlere başvurarak araştırılıp tespit edilmesi faaliyetlerinin tümüdür (Tekin ve Çelikkaya, 2014: 47). Ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunun araştırılması ve herhangi bir yanlışlık ortaya çıkması durumunda gerekli tedbirlerin uygulanması vergi denetiminin temel fonksiyonudur (Oğuztürk ve Ünal, 2015: 210).

Vergi denetimi, vergi mükelleflerinin ister hatayla ister kasti olsun vergi kaçırma ihtimallerine karşı yapılmaktadır (Oğuztürk ve Ünal, 2015: 211).

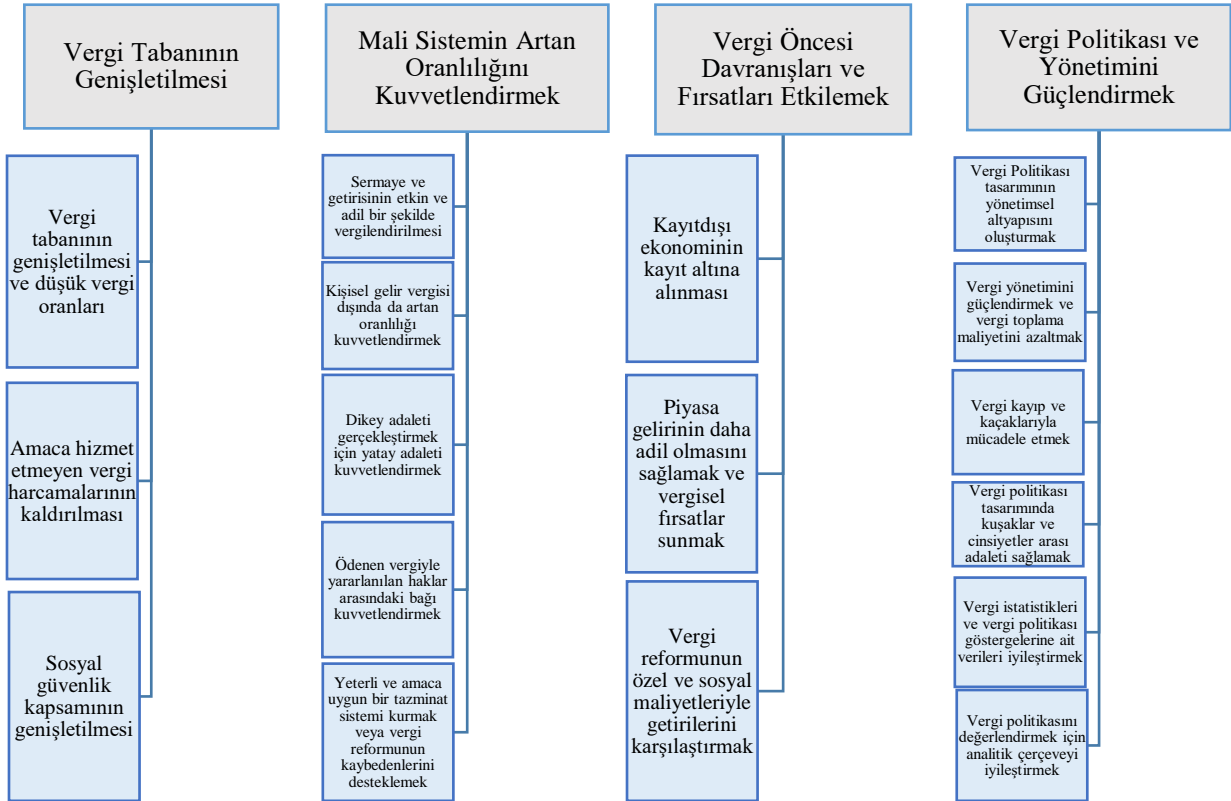
Tablo 2’de vergi mükelleflerinin sayıları ile vergi türleri itibariyle inceleme sonuçları karşılaştırıldığında Türkiye’de vergi denetimlerindeki yetersizlik ortaya çıkmaktadır. 2017 yılı için gelir vergisi mükellefi sayısı 1.877.128 iken incelenen gelir vergisi mükellefi sayısı 661’dir. Buna rağmen, 661 mükellefte ortaya çıkan matrah farkı 29.276.238 ₺, vergi farkı ise 7.811.320 ₺’dir. Bu durum, vergi gelir güvenliğini sağlamada önemli bir görev gören vergi denetimlerinden kaynaklanan ciddi bir gelir kaybının olduğunu göstermektedir. Vergi denetimlerinin başarısı için öncelikle güçlü bir siyasi iradeye ve ekonomik istikrara ihtiyaç duyulmaktayken, sonrasında vergi denetim elemanlarının nitelik ve nicelik bakımından artırılması önem taşımaktadır.

4. Türkiye’de Mali Kural Olarak Vergi Gelir Güvenliğinin Sağlanmasında Vergi Politikasının Tasarımı

Optimal vergi politikasının üç önemli özelliği fiskal yönünün güçlü olması, etkin (tarafsız) olması ve gelir dağılımını iyileştirmesidir. Bununla birlikte, bir vergi sistemindeki optimal vergi bileşimi tartışmasında öncelikli amaç kamu harcamalarının tam bir finansmanının sağlanmasıdır. Türkiye’de vergilendirme tüketim üzerinden alınan vergilere ve ücretliler üzerinden alınan gelir vergisine dayanmaktadır. Bununla birlikte gelir, sermaye ve emlakın istenilen düzeyde vergilendirilemediği de bir gerçektir. Bu durum, Türk vergi sisteminin yumuşak karnını oluşturmaktadır. Vergi gelir güvenliğinin sağlanmasında vergi kaçak ve kayıpları, kayıtdışı ekonomi, vergi harcamaları, e-ticaret, vergi rekabeti ve vergi aflarıyla mücadele edilmesi önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, Türk vergi sistemi içerisinde yer alan geçici vergi, stopaj, rüçhan hakkı, Ba-Bs formları ve vergi denetimleri vergi gelir güvenliğinin sağlanmasında otomatik birer istikrarlandırıcı görevi görmektedir.

Aşağıda, **Şekil 4’te**, büyüme odaklı vergi politikası tasarım ilkeleri ve reform fırsatları yer almaktadır. Vergi politikası tasarım ilkeleri ve reform fırsatları vergi tabanının genişletilmesi, mali sistemin artan oranlılığının kuvvetlendirilmesi, vergi öncesi davranışların ve fırsatların etkilenmesi ve vergi politikası ve yönetiminin güçlendirilmesi şeklinde dört başlık altında toplanmaktadır. Türkiye, bu dört başlığın altındaki başlıklardan, vergi yönetiminin

güçlendirilmesi, vergisel istatistik ve verilerin iyileştirilmesi, yatay adaletin sağlanması, kişisel gelir vergisi dışında da artan oranlılığın artırılması ve kayıtdışı ekonomiyle mücadelede önemli başarılar yakalamasına karşılık vergi tabanının genişletilmesi ve düşük vergi oranları, amaca hizmet etmeyen vergi harcamalarının kaldırılması, sosyal güvenlik kapsamının genişletilmesi, ödenen vergi ile yararlanılan haklar arasında bağın kurulması, vergi reformunun getirileriyle özel ve sosyal maliyetleri karşılanması ve vergi kaçak ve kayıplarıyla mücadele konularında hala ciddi bir çabaya ihtiyaç duymaktadır.

Şekil 4: Büyüme Odaklı Vergi Politikası Tasarım İlkeleri ve Reform Fırsatları
Kaynak: Brys vd., 2016: 50.

5.Sonuç

Vergi gelirlerinin düzenli, sürekli, hızlı ve düşük maliyetle toplanması kurallı maliye politikalarının kapsamı içerisine girmektedir. Vergi gelir güvenliğinin sağlanmasına yönelik mekanizmaların geliştirilmesi vergi politikasının başarısını arttırmaktadır. Türk vergi sisteminin, sosyal güvenlik ödemeleri kapsam dışı bırakıldığında, dolaylı vergiler ağırlıklı yapısı yumuşak karnını oluşturmaktadır. Bu durum, Türk vergi sisteminin geliri

vergilendirememesi ve dolaylı vergilerde üst sınıra yaklaşmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye vergi yönetiminin güçlendirilmesi, vergisel istatistik ve verilerin iyileştirilmesi, yatay adaletin sağlanması (asgari geçim indirimi vb.), kişisel gelir vergisi dışında da artan oranlılığın arttırılması (tüketim vergilerindeki oran farklılaştırılması) ve kayıtdışı ekonomiyle mücadelede önemli başarılar yakalamıştır. Bununla birlikte, kayıtdışı ekonomi dışında vergi kaçak ve kayıplarının azaltılması, vergi harcamalarının kısılması, sosyal güvenlik tabanının genişletilmesi ve vergi inceleme ve denetimlerinin düzenli ve kapsamlı bir şekilde yürütülmesi konusunda ciddi bir mücadeleye ihtiyaç duymaktadır.

Türkiye’de kayıtdışı ekonominin tahmini büyüklüğü 2001 yılından 2016 yılına kadar önemli bir azalma göstermiştir. Bu durum, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve kayıt altına girmenin -özellikle finansmana erişim noktasında- sağladığı kolaylıktan kaynaklanmaktadır. Türkiye’de kayıtdışı ekonominin tahmini büyüklüğü 2001 yılında yüzde 59,4’ken, 2010 yılında yüzde 30,3 ve 2016 yılında yüzde 27,3 olmuştur. Kayıtdışı ekonomiyle mücadele noktasında yakalanan başarının vergi kaçak ve kayıplarının tamamı noktasında yakalanamadığı belirtilmelidir. Bu durum, vergi denetimlerinin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. 2017 yılı için gelir vergisi mükellefi sayısı 1.877.128 iken incelenen gelir vergisi mükellefi sayısı 661’dir. Buna rağmen, 661 mükellefte ortaya çıkan matrah farkı 29.276.238 ₺, vergi farkı ise 7.811.320 ₺’dir. Bu durum, vergi gelir güvenliğini sağlamada önemli bir görev gören vergi denetimlerinden kaynaklanan ciddi bir gelir kaybının olduğunu göstermektedir. Türkiye’de vergi harcamalarının kapsamının geniş tutulması, 2016 yılında, vergi harcamalarının vergi gelirlerine oranının yüzde 22,5’e çıkmasına neden olmuştur. Bu oranın SGK açıklarını kapatmak için vergi gelirlerinden ayrılan yüzde 19’luk paydan daha yüksek olduğu belirtilmelidir.

Vergi rekabeti, vergi afları ve elektronik ticaretin vergi gelir güvenliğini olumsuz etkilediği yönünde herhangi bir bulguya ulaşılamamaktadır. E-ticaretin vergi gelirlerini aşındıracağı tezi gerçeği yansıtmamaktadır. Aksine, Çin’de 2012 yılında e-ticaretin perakende sektörü içindeki payı yüzde 4,3’ken, 2016 yılında yüzde 17,1’e yükselmiştir. Bu ciddi artışın Çin ekonomisinin büyümesine paralel geliştiği göz önüne alındığında e-ticaret ile Çin ekonomisinin büyümesi arasındaki ilişki göze çarpmaktadır. Bu kapsamda, e-ticaretin yaygınlaştırılmasının hem vergi gelirlerini arttıracığı hem de vergi gelir güvenliğini sağlayacağı öne sürülebilir. Geçici vergi ve stopaj da vergi gelir güvenliğini sağlayan önemli mekanizmalardır. 2017 yılında kişisel gelir vergisinde ücretlilerin payı yüzde 13,2 ve ücretliler dışındaki diğerlerinin payı yüzde 9,5’dir. 2017 yılında geçici verginin kurumlar vergisi içindeki payı yüzde 7,2 iken, diğerlerinin payı

yüzde 0,7'dir. Bu veriler ışığında geçici vergi ve stopajın vergi gelir güvenliğini sağlamada önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Vergi gelir güvenliğinin sağlanmasında vergi inceleme ve denetimlerinin etkinliğini de artıracak güçlü bir siyasi iradeye, ekonomik istikrara ve iyi bir vergi yönetimine ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Balıkçoğlu, E., B. Dalgıç & B. Fazlıoğlu. (2016). Does Foreign Capital Increase Tax Revenue: The Turkish Case. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 16(2), 776-781.
- Bayer, R. C., H. Oberhofer & H. Winner. (2015). The Occurrence of Tax Amnesties: Theory and Evidence. *Journal of Public Economics*, 125, 70-82.
- Brys, B., S. Perret, A. Thomas & P. O'Reilly (2016). Tax Design for Inclusive Economic Growth. *OECD Taxation Working Papers*, (26), 1-66. <https://www.oecd-ilibrary.org>, (10.04.2018).
- Buyrukoğlu, S. (2016). Vergi Bilincinin Zedelenmesinde Devlet Faktörü. *Vergi Sorunları*, 331, 161-171.
- Clotfelter, C. T. (1983). Tax Evasion and Tax Rates: An Analysis of Individual Returns. *The Review of Economics and Statistics*, 65(3), 363-373. <http://www.jstor.org/stable/1924181>, (20.04.2018).
- Demir, M. & M. İnan (2011). Türkiye'de Mali Kural. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 25-66, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/287338>, (18.10.2017).
- Genschel, P. & P. Schwarz. (2011). Tax competition: a literature review. *Socio-Economic Review*, 339-370.
- Gerçek, A (2010). *Kamu Alacaklarının Takip ve Tahsil Hukuku*. Ekin Yayınevi: Bursa
- Güler, H. (2016). Türkiye'de Gelir Vergisinin Ücretliler Üzerindeki Etkinlik Analizi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Güler, H. (2017). Kur Baskısı Altında Kurallı Maliye Politikalarının Sürdürülebilirliği. *Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi*, 26(2), 99-116.
- Güler, H. ve E. Toparlak (2018). Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Vergi Politikalarının Sürdürülebilirliği Üzerindeki Etkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 209-220.
- Kantarıcı, Ö., M. Özalp, C. Sezginsoy, O. Özaşkın & C. Cavlak. (2017). *Dijitalleşen Dünyada Ekonominin İtici Gücü: E-Ticaret*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları, TÜSİAD-T/2017/04-587.
- Kennedy, S., J. Robbins & F. Delorme. (1996). The Role of Fiscal Rules in Determining Fiscal Performance, *Department of Finance Working Paper*, 2001(16), <http://dsp-psd.pwgsc.gc.ca/Collection/F21-8-2001-16E.pdf>, (10.03.2017).
- Lemieux, P. (2007). The Underground Economy Causes, Extent, Approache. *Montreal Economic Institute Research Papes*, http://www.iedm.org/files/cdr_nov07_en.pdf, (20.04.2018).

- Güler H. vd.. (2018), "Türkiye'de Mali Kural Olarak Vergi Gelir Güvenliğinin Sağlanmasında Vergi Politikası Tasarımı" Politik Ekonomik Kuram, Cilt 2(1)
- Martin, L. & A. Camarda (2017). Best Practices in Tax Amnesty and Asset Repatriation Programmes. *Transparency International*, 1-9.
- Mitu, N. E. (2009). Tax Competition – Areas of Display and Effects. *European Research Studies*, 12(2), 67-76.
- Nanehkaran, Y. A. (2013). An Introduction To Electronic Commerce. *International Journal Of Scientific & Technology Research*, 2(4), 190-193.
- OECD (2010), Tax Expenditures in OECD Countries, <file:///F:/Tax%20Expenditure%20in%20OECD%20Countries.pdf>, (20.04.2018).
- OECD (2017), Technology Tools to Tackle Tax Evasion and Tax Fraud. <http://www.oecd.org/tax/crime/technology-tools-to-tackle-tax-evasion-and-tax-fraud.htm> (20.04.2018).
- Oğuztürk, B. S. & E.K. Ünal (2015). Türkiye'de Vergi Denetiminde Yeni Dönem. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7(13), 207-237.
- Orkunoğlu, I. F. (2007). Vergi Kaçakçılığı Suçunun Kanuni Gelişimi, Nedenleri ve Doğurduğu Sorunlar ile Çözüm Önerileri. *E-Yaklaşım Dergisi*, 110(118).
- Satapathy, S. (1998). Taxing Electronic Commerce. *Economic and Political Weekly*. 1068-1069.
- Savaşan, F. & H. Odabaş. (2005). Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Nedenleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. "*Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*", 5(10), 1-28.
- Schneider, F. & C. C. Williams (2013). The Shadow Economy. *The Institution of Economic Affairs*, 1-184.
- Spiro, P. S. (2005). Tax Policy and the Underground Economy Size, Causes and Consequences of the Underground Economy, C. Bajada ve F. Schneider (Ed.). İngiltere: Ashgate Publishing.
- Şanver, C. & Oktar, S. A. (2013). Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Vergi Güvenlik Önlemleri ve Mükelleflerin Ba-Bs Bildirimlerine Bakışı Araştırması. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 1-23.
- Talpoş I. & A. O. Crâşneac. (2010). The Effects Of Tax Competition. *Theoretical And Applied Economics*, 17(8), 39-52.
- Tanzi, V. (2005). Fiscal Policy and Fiscal Rules in the European Union. *CASE Network Studies and Analyses*, (301), http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1441917.
- Tekin, F. & A. Çelikkaya (2014). *Vergi Denetimi*. Ankara: Seçkin Kitap Evi.
- Wilson, J.D. (1999). Theories of Tax Competition. *National Tax Journal*, 12(2), 269-304.
- World Trade Organization. (2013). E-Commerce in Developing Countries: Opportunities And Challenges For Small And Medium-Sized Enterprises. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/ecom_brochure_e.pdf. (20.04.2018).